म-विद्या-प्रकाश-रश्मिः-१.

જૈન તત્ત્વ જ્ઞાન

૧

[દ્રવ્યાનુયોગ]

કર્મ-વિચાર.

ભાગ ૩ જો.

[ઉદય.]

યોજક અને પ્રકાશકઃ—

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

વ્યવસ્થાપકઃ—

જૈન વિદ્યા-ભુવન-રાધનપુર.

अध्यात्म-विद्या-प्रकाश-रश्मिः-१.

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન.

૧

[દ્રવ્યાનુયોગ.]

કર્મ વિચાર.

ભાગ ૩ જો.   130

[ઉદય]

યોજક અને પ્રકાશકઃ

પ્રભુદાસ બહેચરદાસ પારેખ.

વ્યવસ્થાપકઃ—

જૈનવિદ્યા ભુવન—રાધનપુર.

૧૩૪ ને ૧૫૦ પેઈજ સુધી પાટણ ભાટીયાવાડમાં "વલ્લભ વિજય પ્રેસમાં," અને ફોફલીયાવાડાને નાકે "પરીખ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં" પરીખ હીરાલાલ વિઠ્ઠલદાસે અને પરીખ નટવરલાલ ચુનિલાલે તથા.

"ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ" પાનકોરના નાકે મૂળચંદભાઇ ત્રિકમલાલે છાપ્યું:—અમદાવાદ.

વીર સં. ૨૪૫૪.] તા. ૫-૧૦-૨૮ [વિ. સં. ૧૯૮૪.

કિંમત ૦-૮-૦

અનુક્રમણિકા.

ક્રિયોદ્ધારક પંન્યાસ શ્રી સત્યવિજયગણિ પટ્ટા-
ન્વયિ, શ્રી ગિરિનાર તીર્થ જીર્ણોદ્ધારાદિક
અનેક સત્પ્રવૃત્તિ પરાયણ આચાર્ય મહા-
રાજ શ્રી શ્રી શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજયનીતિ
સૂરીશ્વરજીના ચરણકમળમાં

ભક્તિ નિવેદન.

કર્મ-વિચારને લગતી મારી વિચાર શ્રેણિને ઉત્તેજનાર
આપશ્રીના કરકમળમાં સમર્પિત આ ગ્રન્થ સમ્યક્
સંસ્કાર પામી જૈનતત્ત્વ જ્ઞાનની મહત્તા પ્રકટ કરવા
દ્વારા, એ જગત્ કલ્યાણિની વાણી તરફ સમ્યગ્ભાવ
પ્રગટ કરાવરાવી સંસ્કારી જીવાત્માઓને ઉત્ત-
રોત્તર નિઃશ્રેયસ્ પ્રાપ્ત થવામાં સહાયક
થાઓ. એજ આશા અને ઇચ્છા સાથે—

લી. સેવક—

પ્રભુદાસ બેચરદાસની

૧૦૦૮ વાર વંદના સ્વીકારશોજી,

પ્રસ્તાવના.

કર્મ વિચારના પ્રથમના બે ભાગ તરફનો આદર તેના જલ્દી ઉઠાવ ઉપરથી સારી રીતે જાણવામાં આવ્યો છે. અને ત્રીજા ભાગની પણ સાથેજ ઉપરાઉપર માંગ આવ્યા કરી છે. પરંતુ પ્રેસોની અગવડતાને લીધે બહાર પડતાં ઘણોજ વખત લાગ્યો છે, તો પણ છેવટે વાચકોના હાથમાં ધારણા પ્રમાણે અમે રજુ કરી શકયા છીએ, તે પણ સંતોષ માનવાને કારણ છે.

વિલંબનું બીજું કારણ એ પણ છે કે–આ ત્રીજા ભાગનું પ્રમાણ ધારવા કરતાં કંઇક મોટું થયું છે. કારણ કે આઠ કર્મની ૧૫૮ કર્મ–પ્રકૃતિઓનું વિવેચન બે વખત જુદા જુદા સ્વરૂપે આપ્યું છે. અને ત્રીજું કારણ એ છે કે–કર્મપ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ પ્રથમ ઘણાજ વિસ્તાર સાથે લખાયું હતું. પરંતુ તેથી ગ્રંથ ઘણોજ મોટો થવા જતો હતો, એટલે ફરીથી સંક્ષેપમાં લખવાની ફરજ પડી.

બંધ, સત્તા, અને ઉદય: કર્મની આ ત્રણ મહત્ત્વની અવસ્થાઓ વિષે આ ત્રણ ભાગમાં લખાયું છે. તે સાથે સાથે **કરણો; યોગ, આઠકર્મ અને તેના પેટા ભેદો, નિષેક, ઉદયાવલિકા, કર્મ, વર્ગણા, પરમાણુ, આત્મા, સ્કંધો** વિગેરે વિષે પણ લખાયું છે.

અમારો ઉદ્દેશ પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યકૃત કર્મ—વિષયને લગતા ગ્રંથોમાં સરળતાથી વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ કરાવવાનો છે, તે આ ગ્રંથોની યોજનાથી કેટલો સફળ થશે ? તે તો વિદ્વાન્ પરીક્ષક વાચકોજ કહી શકે. અથવા આ પ્રથમ પ્રયાસ બીજા યથાયોગ્ય પ્રયત્નમાં માર્ગદર્શક બને તો પણ ઘણું છે.

કર્મની અસર વિષે હાલનું સાઇન્સ પણ માનતું અને પ્રયોગ કરતું થયું છે. વૈદ્યક અને શરીર વિજ્ઞાનને લગતું શાસ્ત્ર પુરૂં થાય

છે, તેના અબાધિત નિયમોથી જાણવામાં આવતી પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ અને ચેષ્ટાઓ ઉપરાંત પણ ઘણા પ્રયોગો એ નિયમોથી બહાર જ-ણાવા લાગ્યા. અને તેના ઉપરથી આખું માનસ શાસ્ત્ર અને તેના કેટલાક ચોક્કસ નિયમો શોધાયા છે, એટલેથી પણ સંશોધકોને સં-તોષ નથી થયો. કારણ કે દરેક રીતે સમાન પરિસ્થિતિની બે વ્યક્તિઓના જીવનમાં પણ તફાવત જોવામાં આવવા લાગ્યો, સમાન સ્થિતિના બે ભાઇઓમાં એક જુદીજ પરિસ્થિતિમાં રહેવા લાગ્યો, ત્યારે બીજો વળી તેનાથી તદ્દન જુદીજ પરિસ્થિતિમાં. એક–જીવન સંગ્રામમાં આવી પડતા વિઘ્નો સામે તજવીજથી સામે થાય છે, તેમ તેમ તેના પર કષ્ટોના વાદળ તુટી પડે છે. જ્યારે બીજો–વિઘ્નો અને કષ્ટોના મ્હોમાં હોમાય છે, છતાં ચમત્કારિક રીતે તે તેમાંથી બચી જાય છે. આવા આવા ઘણા પ્રયોગો અને દાખ-લાઓ ઉપરથી પશ્ચિમના સાઇન્સે પણ કર્મશાસ્ત્રને લગતા ઘણાં નિયમો તારવ્યા છે. અને પ્રાર્થના, યોગ્ય તાલીમ, વિગેરે તેના પ્રતિકારના નિયમો પણ તારવ્યા છે

એક જણને તાવ આવે. ત્યારે તેનો પ્રતિકાર કરવા વૈદ્ય–ડૉક્ટરની તરત સગવડ મળે છે. અને બીજા માટે, કાંતો તે બહાર ગામ ગયા હોય, કે બીજા દરદીને જોવા ગયા હોય, અથવા એકને બદલે બીજો રોગ સમજાય, કે રોગને બંધ બેસતી દવાજ ન યાદ આવે. પરિણામે અલ્પરોગી પણ મરણને શરણ થઇ જાય છે. આ સ્થિતિમાં તે વ્યક્તિના પૂર્વકૃત બધી બાહ્ય સામગ્રી ઉપર અસર પાડતા હોય છે. તે શિવાય બીજું શું સાબિત થાય છે?

તેવીજ રીતે–ચાલુ જીવનમાં ગમે તેવી ભયંકર ભૂલો કરીને ભયંકર રોગમાં સપડાયેલી બેદરકાર વ્યક્તિને અનાયાસે જ અનુકુળ સામગ્રીઓ મળતી જાય છે, અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આ દાખલામાંયે તેના પૂર્વકૃતની અસર માન્યા વિના ચાલશે નહીં.

આવા પુષ્કળ પ્રયોગો અમેરિકા વિગેરે દેશોમાં સંશોધકોએ ઉપયોગમાં લીધા છે, અને કર્મને લગતા નિયમો તારવ્યા છે.

પૂર્વનું અને પશ્ચિમનું સાઇન્સ વસ્તુતાએ અમુક રીતે તો એકજ છે. કારણકે તે પૂર્વની કે પશ્ચિમની માલિકીનું નથી. તે તો બધું કુદરતના જ ભંડારનો ખજાનો છે. ફેર માત્ર એટલો છે કે–પૂર્વની ગ્રંથ રચના સંક્ષિપ્ત અને ગંભીર છે. ઉંડા અભ્યાસને પરિણામે તેમાંથી તાત્પર્ય સમજાય છે. પરંતુ સમજાય ત્યારે એવું આશ્ચર્યકારક સમજાય, કે જરૂર અભ્યાસી તેના ઉપર મુગ્ધજ થાય. કારણકે તેમાં ચોકકસાઇ અને બીજા અવાંતર નિયમો તટસ્થપણે સૂચિત કરવાની ગોઠવણ હોય છે. ત્યારે પશ્ચિમના લેખકો વિસ્તૃત અને સ્પષ્ટ ગ્રંથ રચનાથી લખે છે. આ ફેરફારનું કારણ લેખકોના પોતપોતાના સમયની ગ્રંથલેખન પદ્ધતિ જ છે.

બીજો ફેર એ છે કે–પૂર્વના લેખકોએ તે તે સાઇન્સને લગતા અમુક અમુક મુદ્દા ઉપર માત્ર ટુંકામાં વિવેચન કર્યું હોય, અથવા એક બીજામાં ગતાર્થ કરીને ઉદાસીનતા બતાવી હોય. ત્યારે પશ્ચિમના લેખકોએ વળી અમૂક અમુક મુદ્દા ઉપર ઘણોજ વિસ્તાર કર્યો હોય, અને બીજાને સંક્ષિપ્ત કે ગતાર્થ કર્યાં હોય. આટલા ઉપરથી પણ ઉપર ટપકે જોનારને ભેદ જણાય. અથવા પશ્ચિમ હજુ કેટલાક નિયમો શોધિ શકેલ નથી, હજુ ઘણી શોધો ચાલુ છે. તેને અંગે ઘણા નિયમો જાણવામાં આવતા જાય છે. જે જે જાણવામાં આવે છે, તેને બહુજ વિસ્તારથી અને સચોટ રીતે હાલના સાધનોથી બહાર પાડે છે. પછી તે નિયમો તે શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી સામાન્ય પ્રકારના હોય, અતિ મહત્ત્વના ન પણ હોય. ત્યારે પૂર્વના લેખકો બનતા સૂધી અતિ મહત્ત્વના નિયમોને સૂત્રાત્મક શૈલીમાં બહાર મૂકે છે.

વળી સૌને મારૂં સારૂં ગમે છે. બીજાનું સારૂં છુટકો નથી થતો ત્યારે કબૂલ કરે છે. તેનું કારણ મનુષ્યના પ્રજાકીય સ્વાર્થો, સત્તા,

હુકુમતનો સ્વાર્થ, સર્વોપરિપણાનું માન ખાટવાની વૃત્તિ વિગેરે છે. "જગત્‌માં જે કાંઈ માનવ બુદ્ધિકૃત વૈશિષ્ટ્ય છે તે સકળ ગ્રીસના બુદ્ધિમાનોથી ઉપન્ન છે." આ નિયમ આજે કૂપમંડૂકપણું સૂચવે છે. કારણકે ભારત વર્ષ તેમાં અનેક રીતે અપવાદભૂત છે, એમ અનેક રીતે સાબીત થઈ ચૂક્યું છે. છતાં ઘણી આગ્રહી વ્યક્તિઓ તે કબુલ કરવાની ના પાડશે. એટલુંજ નહીં પરંતુ કેટલાક તો જાણીને પણ ના કબુલ કરશે. કારણકે આજે યુરોપ–અમેરિકાની પ્રજાની મનોવૃત્તિ વ્યાપારી મનોવૃત્તિ છે. વેપારીનો સ્વભાવજ છે કે–એકજ કારખાનામાં બનેલો એકજ જાતનો માલ હોવા છતાં "હરીફની દુકાનના એ માલ કરતાં પોતાનો શ્રેષ્ઠ છે, અને પેલામાં અમુક અમુક ખામી છે" એમ બતાવ્યા વિના છૂટકો જ ન થાય. કારણકે માલના ગુણદોષના વિવેચન સાથે તત્ત્વજ્ઞાનીની પેઠે વ્યાપારીને નિસ્બત નથી હોતી. તેને નિસ્બત વકરો કરી ગ્રાહક મેળવવાનો અને નફો સંપાદન કરી આજીવિકા ચલાવવાના ઉદ્દેશ સાથે હોય છે. તેમજ આજે યુરોપ અમેરીકાની પ્રજા બધી બાબતમાં "અમે"નો કક્કો ઘુંટે છે. પૂર્વમાં અમુક અમુક માનસ શાસ્ત્રના, કર્મશાસ્ત્રના અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના નિયમોમાંથી ફલિત થયેલી પ્રવૃત્તિઓ તે જ રૂપમાં અથવા યત્કિંચિત્ રૂપાંતર પામીને રૂઢી રૂપે પ્રવર્તતી પ્રવૃત્તિઓને વ્હેમો, રુઢીઓ કહીને નિંદી કાઢે છે. અને તે કદાચ વિજ્ઞાન પૂર્વક સાબિત થાય તો પણ કબુલ નહીં કરતાં–" ઠીક છે, બરાબર નથી, પદ્ધતિસર નથી, અમુક અમુક ખામીઓ છે" વિગેરે શબ્દોચ્ચારો તો સાંભળવા પડશે જ. પૂર્વની નાચનારીઓની ગમે તેટલી નિંદા કરી તેને જનસમાજમાંથી ઉતારી પાડયા પછી " રૅાયલ ઑપેરા હાઉસમાં " પૂર્વના નાચો દેખાડવા કેવી મોટી મોટી જાહેરાતો થાય છે? તેવીજ રીતે ઘણી બાબતોના સંબંધમાં દાખલા જાહેર છે. મુદ્દો એકજ છે કે– "દુનિયાભરમાં જે સારૂ હોય, તે આપણે શીખી લેવું, અને તે આપ·

ણા દ્વારાજ જગત્માં આકર્ષક રીતે રજુ થવું જોઇએ, તે રજુ થતાં પહેલાં તેના પૂર્વવર્તિ ઉસ્તાદો સ્થાનભ્રષ્ટ અને માનભ્રષ્ટ થઇ જવા જોઇએ. પછી તે સત્તાથી, નિન્દાથી કે ગમે તે રીતે થાય." તેમાં દરેક ગોરી પ્રજાનો ભાગ છે. આટલાજ કારણથી આજે પૂર્વની વિદ્યાઓ કરતાં નાનામાં નાની પશ્ચિમની શોધ વધારે જગબત્રીશીએ ચડે છે. એટલા ઉપરથી "પૂર્વની વિદ્યાઓમાં કાંઇ નથી, પૂર્વના લોકો કશું જાણુતા ન્હોતા કે નથી જાણુતા" એમ આપણે માનવાનું નથી. તથા "ધર્મને નામે વ્હેમો ચાલે છે, પદ્ધતિસર નથી," એ વિગેરે દલીલો આપણે સાંભળવાની નથી. કારણકે–તે બધી સ્વાર્થ પ્રયુકત છે. સ્વાર્થી માણસો એમ બોલે એ પણ સ્વાભાવિક છે. આપણે પણ એક (આર્ય)પ્રજા છીએ. આપણુને પણ આપણા સ્વાર્થો હોય છે. માટે ભોળવાઇને વિના કારણ આપણી વિદ્યાને અને આપણા વિદ્વાનોને આપણે નિંદતા, થઇ ન જવું જોઇએ. જ્યારે નિખાસલ ભાવથી જગત્ના પદાર્થોની સમાલોચના થાય ત્યારે જેમ હોય તેમ યથાર્થ સ્વીકાર કરવામાં વાંધો નથી. એટલુંજ નહીં પરંતુ આપણી વાસ્તવિક ભૂલ હોય તે પણ કબૂલ કરવામાં વાંધો નથી. પરંતુ આપણી ભૂલ બતાવવી, તેના તરફ અણુગમો ઉત્પન્ન કરવો, પોતાની ભૂલો છુપાવવી. અને રચનાત્મકતા તરફ વધારેમાં વધારે માન ઉત્પન્ન કરવું. આ બધી સ્વાર્થ વૃત્તિ હોય, ત્યારે આપણે પણ સત્ય ખાતર અને આપણા પોતાના સ્વાર્થ ખાતર ચેતવું જોઇએ. આ દષ્ટિબિંદુથી આપણો ભારતવાસીઓનો આજકાલ એ જ ધર્મ છે કે–**એક વખત તો આપણે આપણું આપણી રીતે સમજવું જોઇએ.** પહેલેથી જ ચાલતી ગાડીમાં ન ચડી બેસવું જોઇએ. એ દષ્ટિબિંદુથી આ ગ્રંથો પ્રાચીન લેખકોને સમજવામાં પ્રજાને મદદગાર થાય માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. એ ઉદ્દેશની સર્વપ્રકારે સફળતા થાઓ !!! એમ ઇચ્છી વિરમું છું.

લી૦ યોજક

अध्यात्म-विद्या-प्रकाश-रश्मि-१

જૈનતત્ત્વજ્ઞાન

(૧)

[દ્રવ્યાનુયોગ]

કર્મ વિચાર

ભાગ ૩ જો.

[ઉદય]

યોજક—

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

मङ्गलम्

मङ्गलं भगवान् श्रीवीरः

હે શ્રી વીર !

૧

ભારત દેશ વિષે પણ તું એકજ એકજ છો.
જોયું વિદેશ વિષે પણ તું એકજ એકજ છો.
ભૂત કાળ વિષે પણ તું એકજ એકજ છો.
વર્તમાનમાં હજુ પણ તું એકજ એકજ છો.

૨

માનવી સંપૂર્ણતામાં તું એકજ એકજ છો.
સ્વાભાવિક સંપૂર્ણતામાં તું એકજ એકજ છો.
નર, વીર, દેવ પણ તું એકજ એકજ છો.
તેથી અન્તિમ આશ્રય તું એકજ એકજ છો.

૧૨૮૯૨૨

૧

બહિરંગ વિચાર.

પાઠ ૧ લો.

પ્રાણિજસૃષ્ટિ.

ચાલો, આપણે કર્મનો વિચાર આગળ ચલાવિયે,

જી, અમે પણ એજ ઇચ્છિયે છીએ.

આપણે પહેલા તથા બીજા ભાગમાં—આત્મા, પરમાણુ, સ્કંધ, વર્ગણા, કર્મ, બંધ, કરણ, અબાધાકાળ, નિષેક, ઉદયાવલિકા, સત્તા વિગેરેનો વિચાર કરી ગયા.

હા. એ બધી વાતો અમે બરાબર સમજ્યા છીએ, પરંતુ બીજા ભાગમાં તો જાણે સુરંગમાંજ ચાલતા હોઇએ, એવી રીતેજ ચલાવ્યે ગયા છો. હવે કંઈ બહારની ખુલ્લી વાતો કરીયે તો સારૂં.

ઠીક, એમજ કરીશું.

તમારૂં નામ શું ?

મ્હારૂં નામ રસિકલાલ !

રસિકલાલ એટલે ?

હું પોતે, રસિકલાલ છું.

આપણી આ શાળાની સામેના પેલા વાડામાં કોણ ઉભું છે ?

ગાય.

ગાય એટલે ?

ગાય એટલે ? તે ઉભી છે, તે ગાય. બીજું શું ?

તમે ગાય ખરા કે નહીં ?

ના.

ત્યારે ગાય તે રસિકલાલ કહેવાય કે નહીં ?

ના.

કેમ ?

ગાય તે ગાય, ને હું તે હું.

આ તમારી જોડે કોણ બેઠું છે.

મારા મિત્ર ચંપકલાલ છે.

એમ ! ચંપકલાલ છે ?

હા, જી.

ઠીક, વારૂ, ચંપકલાલમાં અને તમારામાં કંઇ મળતા-પણું છે ?

હા, ઘણુંએ છે.

શું ? શું ?

શરીરની આકૃતિ સિવાય અમે ઘણી બાબતોમાં મળતાજ છીએ. હુંએ માણસ છું, ને તે યે માણસ છે.

ચંપકલાલ અને તમે ગાય સાથે કોઇ બાબતમાં મળતા આવો છો ?

હા, જી. તે ફરે છે, બેસે છે, ખાય છે, બોલે છે. તેને પણ પગ, આંખ, કાન, નાક, મ્હોં વિગેરે અવયવો છે. જોકે તેમાં કેટલોક ફેરફાર છે. પરંતુ કેટલીક બાબતમાં તો અમે મળતા આવીએ છીએ. ગાય પ્રાણી છે. અમે પણ પ્રાણી છીએ. પ્રાણી તરીકે તો અમે ઘણી બાબતમાં મળતા છીએ.

પ્રાણી એટલે ?

પ્રાણી એટલે પ્રાણી.

પ્રાણી એટલે ચેતનાવંત પદાર્થ—આત્મા—પ્રાણ—જેમાં હોય, એવો કોઇપણ પદાર્થ તે પ્રાણી કહેવાય. પ્રાણવાળો પદાર્થ—પ્રાણી.

હા, બરાબર.

કેટલાંક પ્રાણી ગણાવશો, કે જેમાં આત્મા હોય, અને તમારી સાથે કેટલીક કેટલીક બાબતમાં મળતા આવતા હોય.

ઓહો ! જોઇએ તેટલાં ગણાવી દઉં.

ગણાવોને જોઇએ.

છોટાલાલ, ચિમનલાલ, પટેલ, ઠાકોર, પ્રધાનજી, ફોજદાર સાહેબ, બા, ભાઈ, કાકા, બ્હેન, ડોશીમા, બાપા, રાજાજી, સીપાહી દાદા, ન્યાયાધીશ સાહેબ, હાથી, ઘોડા, ગાય, ખચ્ચર, ઉંટ, ગધેડા, ભેંસ, બળદ, પાડા, વાઘ, સિંહ, ચિત્તા, શિયાળ, ભૂંડ, કુતરા, બિલાડા, પોપટ, કાગડા, સમડી, ચકલી, કોયલ, કાબર, મોર, ઢેલ, કબૂતર, વાંદરા, ખીસકોલી, ચામાચીડીયા, સર્પ, વીંછી, માખી, બગા, ભમરા, ભમરી, કાનખજુરા, કીડી, મંકોડા, ઇયળ, ઉધઇ, અળસીયાં વિગેરે વિગેરે કેટલાંય પ્રાણીઓ નજરે ચડે છે. કેટલાંક ગણાવું ? બરાબર ગણાવવા બેસું તો પાનાના પાના ભરાઇ જાય.

શાબાશરે રસિકલાલ !

અરે ! હજુ તો મને બહુ બહુ યાદ આવે છે. સાંભળો, સાંભળો, બકરા, શાહુડી, સસલાં, રોઝ, ઝિરાફ, શહામૃગ હંસ, બતક, બગલા, ટીટોડી, અજગર, લોંકડું, દીપડો, રેનેડીયર, હરણ, બુલબુલ, કાકાકૌઆ, ગોરીલા,

ઉરાંગઉટાંગ, માછલા, મગર, મગરમચ્છ, વ્હેલ, કાલુછીપ, જળસાપ, કાચબા, જીપ્રા, કાંગારૂ, પતંગીઆ, કૂદાં, તીડ, લેલડાં, ગોકળગાય, મચ્છર, ચાંચડ, ડાંસ, માંકડ, જુ, ઈતરડી, કંસારી, કરોળીયો, ગરોળી, પાણીના પોરા, ઘેટાં, વનીર, ગાંધ,—

બસ બસ, હવે બસ. બહુ ગણાવ્યાં.

અરે હજુ પણ યાદ લાવી લાવીને ગણાવું. આ દરેકની પણ પાછી અનેક જાતો ગણાવી શકાય, ધોળાં કબૂતર, લાલ કબૂતર, આસમાની તથાકાબરા કબૂતર, વિગેરે અનેક ગણાવી શકાય.

બસ. બસ ખૂબ ગણાવ્યાં.

આ જગતમાં બીજું શું છે? જ્યાં જુઓ ત્યાં પ્રાણીજ પ્રાણી તરવરે છે. ચારે તરફ તપાસી વળીએ, દેશેદેશ ફરી વળીએ, બધે પ્રાણીઓજ દેખાય છે. ત્યારે મને પ્રાણીઓની યાદદાસ્ત એટલી બધી તાજી થઈ છે કે— હજુ કેટલાંયે ગણાવી દઉં. જાણે મારી નજરે તરવરતા હોય!

શું તમને દુનિયામાં પ્રાણીઓ શિવાય બીજું કંઈ જણાતુંજ નથી?

ના, ના. એકલા પ્રાણીજ છે, એમ મારૂં કહેવું નથી. જડ પદાર્થો પણ ઘણા છે. એટલે જડ પદાર્થો અને ચેતના વાળા પ્રાણીઓ આ બે સિવાય હું આ દુનિયામાં ત્રીજું કંઇ નથી જોતો બધે પ્રાણીજ પ્રાણીજ છે. એમ જે મેં કહ્યું,

તેતો મારા મનમાં ઘણા પ્રાણીઓ યાદ આવવા લાગ્યા હતા. તેથી દેરવાઈ જઇ ને કહ્યું હતું, પરંતુ જગતમાં બન્ને વસ્તુ ઘણીજ જણાય છે.

હાં, હવે ઠીક. પ્રાણિજ સૃષ્ટિ અને જડ સૃષ્ટિનો વિશેષ વિચાર તો આગળ પર કરીશું.

પાઠ ૨ જો.

પ્રાણિવર્ગનું પૃથક્કરણ.

તમે આ પ્રાણીઓ ગણાવ્યા, તેમાંનાં કેટલામાં કઈ કઇ જાતનું સરખાપણું છે? અને કઇ કઇ બાબતમાં એક બીજાથી જુદા પડે છે? તે કહી શકશો ?

હા, જી. સાધારણ રીતે તો કહી શકીશજ. ભૂલ આવે તો આપ સુધારશો, અને અધુરૂં રેહે તે આપ પુરૂં કરશો.

કબૂલ, પરંતુ તમારાથી બને તેટલું તો કહો. તેમાં તમારી બુદ્ધિને ઉત્તેજના મળશે. બુદ્ધિ કસોટીએ ચડશે અને સ્વતંત્ર (મદદવિના) વિચાર શક્તિ ખીલશે.

તમામ પ્રાણીઓમાં કેટલીક જાતનું સરખાપણું તો જણાય છે. જુઓ દરેકને શરીર છે દરેક ચાલે છે. દરેક ખાય છે. દરેક બચ્ચાંઓ ઉત્પન્ન કરે છે. દરેકને મરવું પડે છે. દરેકને જન્મ લેવો પડે છે. દરેકમાં પ્રેમ, ક્રોધ, ભય, વિગેરે કેટલીક કેટલીક લાગણીઓ પણ જણાય છે.

ઠીક. ત્યારે દરેકમાં ફેરફાર શો શો છે? તે પણ કહો જોઇએ.

ફેર તપાસીશું, તો તે પણ ઘણો માલૂમ પડશે.

બોલો ત્યારે.

આકાર જુદા જુદા છે. અવાજ જુદા જુદા છે. અવયવોની આકૃતિઓમાં પણ ફેરફાર છે. સ્વભાવ જુદા જુદા હોય છે. રંગમાં ફેર છે. લાગણીઓ જુદી જુદી જોવામાં આવે છે. ખોરાકની પસંદગીમાં વિવિધતા માલૂમ પડે છે. કોઇને પૂંછડું, તો કોઇને પાંખ, કોઇને ન્હોર, તો કોઇને શીંગડાં, કોઇને રૂંવાટીની પાંખ તો કોઇને ચામડીની પાંખ છે. કોઇને બે પગ તો કોઈને ચાર, કોઇને છ તો કોઇને આઠ પગ છે. કોઈ લાંબા હોય છે, તો કોઈ ગોળ હોય છે. કોઇને જોવાની શક્તિ હોય છે, કોઈમાં નથી હોતી. કોઇને સાંભળવાની શક્તિ હોય છે, કોઇને નથી હોતી, કોઇને સુંઘવાની શક્તિ હોય છે, ને કોઇને નથી હોતી. આમ ફેર ગણાવવા બેસીયે તો પણ પુષ્કળ ગણાવી શકાય.

ખરૂં. પણ બસ, હવે વિશેષ જરૂર નથી. હવે તમે પોતે તમારો પોતાનોજ વિચાર કરો; તમારૂં નામ રસીકલાલ છે. પણ રસીકલાલ એ તમારા હાથનું નામ, તમારા પગનું નામ કે તમારા શરીરનું નામ? એ નક્કી કરો.

મને આપે ગુંચવ્યો, મુંઝાવ્યો. ભારે વિચિત્ર પ્રશ્ન કર્યો. તોપણ હું વિચારીને જવાબ આપવા પ્રયત્ન કરૂં.

ભલે, વિચારો. એ પ્રશ્નનો જવાબ ન આપી શકો તો, તમારામાં અને તમારા મિત્ર ચંપકલાલમાં શું શું મળતાપણું છે? અને કઇ કઈ બાબતમાં તમે જુદા પડો છો? તે કહો. પછી ઉપરના પ્રશ્નનો જવાબ આપજો.

હા, ઠીક. એતો હું સરળતાથી કહી શકીશ.

કહો, ત્યારે.

ઉઠો. મિત્ર! ચંપકલાલ! જરા ઉભા થાઓ.

કેમ? વળી ઉભા થવાની શી જરૂર છે?

ઉભા ઉભા સરખામણી કરવાનું ઠીક ફાવશે.

લો, ત્યારે આ ઉભો થયો.

હં, હવે જલ્દી ચલાવો જોઈએ.

હાજી!

સરખામણી	જુદાપણું
અમારે બન્નેને શરીર છે. પરંતુ	બાંધો, આકાર, રંગ, ઉંચાઈ, સુંદરતા, વિગેરેમાં જુદા પડીએ છીએ.
અમે બન્ને બોલીએ છીએ પરંતુ	અવાજ, અવાજની મીઠાશ, ઉચ્ચાર, બોલવાની ઝડપ, રાગ, વિગેરેમાં જુદા પડીએ છીએ.
અમે બન્ને ચાલીએ છીએ. પરંતુ	મારી અને તેમની ચાલવાની રીત જુદી જુદી છે. મારા

કરતાં તે જરા ઉતાવળા ચાલે છે. ચાલતી વખતે તે ઉંચું જોઇને ચાલે છે. તેના હાથ ઘણાં ચાલતા હોય છે.

અમે બન્ને ભોજન કરીએ છીએ પરંતુ અમારી બન્નેની ખોરાકની પસંદગી જુદી જુદી જાતની છે. કેટલીક ચીજો એવી પણ છે કે જે તેને ભાવે છે તે મને નથી ભાવતી. અને મને ભાવે છે, તે તેને નથી ભાવતી.

હાથ, પગ, આંખ પેટ, મ્હોં, કાન, નાક, જીભ, આંગળા, નખ, વાળ, હડપચી, કીકી, છાતી, ડુંટી પેડુ,. ગોઠણ, શરીરમાં લોહી, માંસ, પરૂ, હાડકાં, ચામડી, નસો, આંતરડા, દાંત, હથેળી, કોણી, ખભા, ગાલ, સાથળ, પીંડી, પડખાં, કાંડું, ઘુંટી, કેડ, પાની, પીઠ, ગળું, કાળજુ, કપાળ, ગરદન, ખોપરી, હોઠ, ગળાની બારી, વગેરે વિગેરે અવયવો અમારે બન્નેને છે. પરંતુ દરેકના આકારમાં કંઇક ફેર છે. જે સમજી શકાય તેવો છે. જેમકે—મારી આંખ કરતાં ચંપકભાઇની આંખ પહોળી છે. હોઠ જરા જાડા છે. ડોક જરા લાંબી છે. માથું જરા મોટું છે. વિગેરે નાનો મોટો અનેક જાતનો ફેર માલૂમ પડે છે.

અમે બન્ને માણુસ ગણાઇએ છીએ. તેમાં પણુ ભારતવર્ષની પ્રજા ગણાઇએ છીએ, વણિક કુટુંબના ઓસવાળ જ્ઞાતીય શાહ કુટુંબના છીએ.

પરંતુ ચંપકભાઈ દશા ઓસવાળ છે. એટલો માત્ર ફેર છે.

અમે બન્ને વિચાર કરી શકીએછીએ. ઉંઘીએછીએ. બન્નેને ધર્મ તરફ પ્રેમ છે. બન્ને ક્રોધ કરીએ છીએ. પૈસા તરફ બન્નેનું મન લલચાય છે. હસવાને પ્રસંગે હસવું આવે છે. રોવાને પ્રસંગે રોવું આવે છે. સારી વસ્તુ પ્રિય લાગે છે. બીક લાગે છે. નઠારી વસ્તુ અપ્રિય લાગે છે. બન્નેમાં આગ્રહ છે. બન્ને અભ્યાસ કરી શકીએ છીએ. રોગો પણુ થાય છે. તાવ આવે છે. દુઃખ થાય છે. વળી સારૂં સારૂં ખાવા, પહેરવા, મળે એટલે આનંદ પણુ ભોગવીએ છીએ.

પરંતુ બહુ ઝીણી વાતનોવિચાર કરવો હોયતો ચંપકભાઇ કંટાળે. ઉંઘમાંથી ઉઠાડવા પણ ભારે મુશ્કેલ. ધાર્મિક બાબતમાં વધારે મક્ક ખરા. સાચ માટે મરી પડે. કોઈ સ્હેજસાજ નુકસાન કરી જાય, તો એટલું બધુંતો મનમાં લાવે, કે ન પૂછો વાત. હસવાની બહુજ ટેવ છે. પરંતુ છાતીના કઠણુ છે. માત્ર પરમ દિવસે તેમની મોટી બ્હેનનું મૃત્યુ થતાં મેં તેની આંખમાં ઝળઝળીયાં જોયા હતા. અંધારી રાતે એકલા જવું હોય તો એક વખત તો આંચકો ન ખાય. હઠે ચઢે તોપછી કાંતો આપાર ને કાંતો પેલેપાર. ગોખવામાં તો જાણે ઠીક,

અમારા બન્નેમાં ઉદારતા પણ છે.

કોઈ કોઇને અન્યાયીપણે હેરાન કરતો હોય તો, તેને શિક્ષા કરવા પિત્તો ઉચ્છળે ખરો. બાકી તો કોઈ દુઃખી, ગરીબ હોય, કે દુઃખી થતો હોય, તથા કાંઈ અમારી પાસે માગે. તો આપવામાં બનતા સુધી તો પાછી-પાની ન કરીએ.

પણ સમજાવવાની વાત આવે ત્યાં જરા ગભરાય ખરા. માંદગીમાં શાંતિપૂર્વક દુઃખ સહ્યે જાય, વધારે દુઃખ ન જણાવા દે.

તે પણ ચંપકભાઇ જરૂર જણાય તો પૈસા આપે, નહીંતર એક પાઈ કેવી થ ચછે? સાચ માટે મરી પડે ગમે તેમ હોય પણ ન્યાય ખાતર કજીયો ઉછીનો લે.

આ રીતે અમારામાં અનેક જાતની લાગણીઓનું સરખાપણું જણાય છે ને જુદાપણું પણ જણાય છે. અમારે બન્નેને શરીર છે. બન્નેના શરીરમાં આત્મા છે. બન્ને સાંભળી શકીએ છીએ. બન્ને જોઇ શકીએ છીએ. સુંઘી શકીએ છીએ. વિગેરે વિગેરે ઘણુંયે સરખાપણું છે.

પાઠ ૩ જો.

મનુષ્ય અને ગાય.

ઠીક, ઠીક. તમારામાં અને ચંપકલાલમાં અનેક પ્રકારનું સરખાપણું છે. તેમજ અનેક પ્રકારનું જુદાપણું પણ છે. એ બધું તમે વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. ત્યારે હવે સાથે સાથે એટલું પણ સમજાવો કે તમારામાં અને આ ગાયમાં શો શો ભેદ છે? અને શું શું મળતાપણું છે?

ગાયમાં અને અમારામાં ઘણુંયે મળતાપણું છે, જુઓને–ગાયને શરીર છે. તેમાં આત્મા છે. તે ખાય છે. પીયે છે. ચાલે છે. બેસે છે. બોલે છે. તેને કાન છે. પગ છે. નાક છે. મ્હોં છે. આંખો છે. તે પેસાબ વિગેરે શરીરની ક્રિયાઓ પણ કરે છે. પોતાના વાછરડા ઉપર પ્રેમ રાખે છે. મારવા દોડે છે. પોતાના માલિકને ઓળખે છે. કેટલીક ગાયો તો એવી હોય છે, કે પોતાના નિયમિત ખોરાક ઉપરાંત–બીજી ગાયો ખાઇ શકિત હોય છતાં–નથી ખાતી, એટલો સંયમ પાળે છે. દોડવામાં ચપળ છે. સાધારણ બુદ્ધિ પણ ધરાવે છે. મારથી ડરે છે. ડચકારાથી આપણી વાત સમજી જઇને બરાબર નિયમિત રહે છે. તેને પેટ, પીઠ, ગરદન વિગેરે અવયવો છે. હાડ, માંસ, ચામડી, લોહી વિગેરે શરીરના તત્વો છે.

બસ, બસ, તમારા બન્નેનું મળતાપણું તો સમજ્યા, પણ તમારામાં ને તેમાંનો ફેર કહો.

જી. પરંતુ ફેર બે જાતનો આવશે, એકતો, મારામાં જે વસ્તુ છે તે ગાયમાં નથી. અને ગાયમાં છે તે મારામાં નથી.

એ પણ વાત બરાબર છે. પ્રથમ તો એજ કહો કે,– તમારામાં છે ને ગાયમાં નથી. ચાલો જલ્દી કરો.

હા, જી. મારે હાથ છે. હું ઉભો ચાલુ છું. મારે માથે વાળ છે. મારા કાન ઉભા ચોંટેલા છે. હાથપગને આંગળા છે. મારૂં મ્હોં ગોળ છે. હું વધારે સમજી શકું છું. મારે બોલવાની ભાષા છે. કયું કામ કયારે ને કેમ કરવું તેનો સ્પષ્ટ વિવેક છે. હું પુરૂષ જાત છું. મને મૂછો ફુટશે. મારી ચામડી પાતળી છે. મારા અવયવો નાજુક છે. મારો શરીરનો રંગ ઘઉંવર્ણો છે. હું વિવિધ વાનીઓનો ખોરાક લઉં છું. હું અનેક સામગ્રીથી રહું છું. ઘર, દુકાન, રસોડું, પલંગ, ટેબલ, પાટ, વિગેરે અનેક સામગ્રીયો પૂર્વક રહું છું. કપડાં પહેરૂં છું. જાત જાતના નિયમો મારે સાચવવા પડે છે. રાજ્યના કાયદાને માન આપવું પડે છે. ધર્મ પાળું છું. પુસ્તકો વાંચું છું. પ્રભુ ભકિત કરૂં છું. અભ્યાસ કરૂં છું. મારો ધંધો ચલાવવાને તાલીમ લઉં છું. ચાંદી સોનાના દાગીના પહેરૂં છું. હું માણસ કહેવાઉં છું.

બસ, હવે ગાયમાં હોય, ને તમારામાં ન હોય, તેવી વસ્તુઓ ગણાવો.

હા, એ પણ ગણાવું–ગાયને ખરી છે. પૂંછડું છે, ગળે ગોદડી છે. ઘાસ ખાય છે. આંચળ છે. આડી ચાલે છે. મારા કરતાં ઘણી બળવાન છે. શીંગડાં છે. કાન લાંબા છે. પેટ

નીચે લટકતું છે. પીઠ ઉપર છે. આખા શરીરે જાડા વાળ છે. શરીરે લાલ રંગ છે. વિગેરે અનેક રીતે મારા કરતાં જુદાપણું છે.

ઠીક, વારૂ. પરંતુ ઘોડામાંને ગાયમાં મળતાપણું તથા જુદાપણું સમજાવશો ?

હા. શરીર, આત્મા, તથા આંખ, કાન વિગેરે અવયવો તો બન્નેના લગભગ સરખાં છે. ઘોડાને પગે દાબડા છે. પૂંછડાં લાંબા લાંબા વાળથી ભરેલા છે. ઘોડો ચપળ ને મજબૂત પ્રાણી છે. તેનું મુખ્ય કામ ખેપ કરવાનું છે. ઘોડાને શીંગડાં નથી. એમ કેટલુંક જુદાપણું છે.

ઠીક આપણે હવે એક બીજોજ વિચાર કરીએ. અને તે એ કે—એવી એવી કઇ ચીજો છે કે જે દરેક પ્રાણીઓમાં સરખી હોય, પછી થોડી થોડી કે વધારે વધારે હોય તે બાબતનો વિચાર કરીને કહો.

કાલે વિચાર કરીને કહું તો કેમ ?

આજેજ જેટલું આવડે તેટલું તો બોલો. વળી કાલે વિચાર કરી લાવજો. એટલે વધારે સારી રીતે વિચાર કરીશું. તેમ છતાં તમારી ઈચ્છા આજે ન હોય તો કંઇ નહી.

ના, ના. એમ તો કાંઇ નહીં. કહું ત્યારે. થોડીવાર વિચાર કરી જોઉં

બેશક, વિચાર કરો.

પાઠ ૪ થો.

પ્રાણીઓમાં સામ્ય અને વૈષમ્ય.

હં, મેં વિચાર કર્યો, ને સમજાયું તે કહું છું. તેમાં ભૂલચૂક હોય તે આપ સંભાળશો; હું તો મારે કહું છું.

પ્રથમ તો જાણે-હરેક પ્રાણીયોને શરીર છે, અને હરેક શરીરમાં આત્મા છે, એ ફરીથી કહેવું પડે તેમ નથીજ.

બરાબર, બરાબર.

પછી હરેકના શરીરને કોઈપણ જાતની પણ એક આકૃતિ તો જરૂર છે જ; કોઇ ગોળ, લાંબા, આડા, ઉભા, કે, ચોરસ છે. વળી કોઇ તો વિવધ આકૃતિવાળા પણ જણાય છે.

ઉપરાંત શરીરની મજબુતી પણ ઓછી વત્તી હરેકમાં દેખાય છે. હરેકને કોઇને કોઈ અવયવ પણ જરૂર છે.

હરેકને કોઇને કોઇ પ્રકારનો રંગ પણ હોય છે. ગંધ પણ હોય છે. સ્પર્શ પણ હોય છે. તેમજ શરીરનો બાંધો કોઇને કોઇ જાતનો હોવો જોઇએ એમ પણ લાગે છે.

હરેકને જન્મવાનું હોય છે, મરવાનું હોય છે અને અમુક રૂપમાં સ્થાયિ રહેવાનું પણ હોય છે.

હરેકને ભૂખ લાગતી હોવી જોઇએ, ખોરાક લેતાં આવડવો જોઈએ, અને હરેકનો કંઇને કંઇ નક્કી થયેલો ખોરાક પણ હોવો જોઇએ.

દરેકમાં ચાલવાની શક્તિ હોવી જોઇએ, તેમજ બળવાનથી ભય, નિર્બળ ઉપર ક્રોધ, સમાન પ્રત્યે ઈર્ષ્યા, વિગેરે લાગણીઓ પણ દરેકમાં વત્તા ઓચ્છા પ્રમાણમાં જરૂર હોય એમ લાગે છે. નિદ્રા–સુસ્તી પણ દરેકમાં હોય છે. પ્રતિકૂળતામાં દુઃખ અને અનુકૂળતામાં સુખની લાગણી દરેકને થતી હોય તેમ જણાય છે. જ્ઞાન–તંતુઓ દ્વારા જાણવા માટે પણ કંઈક શરીરમાં બહારનું સાધન (ઇંદ્રિય) દરેકને વત્તા ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે, નહીં તો પોતાના ખપનું અને અણખપનું, એવો વિભાગ પ્રાણી વિચારીજ ન શકે, પરંતુ ગમે તેવું મૂર્ખ સ્વભાવનું પ્રાણી કે જંતુ પણ પોતાનું તે વખત પુરતું તો હિતાહિત સમજીને વર્તતું હોય તેમ જણાય છે.

પ્રાણી માત્રમાં આત્મા છે, લાગણીઓ છે, શરીર છે, આહારની ઈચ્છા ને ચાલવાની શક્તિ પણ જોવામાં આવે છે. અળશીયા, પોરા જેવા મૂઢ જેવા પ્રાણીઓમાં પણ એ વસ્તુઓ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇ શકીએ છીએ.

તેથી આગળ વધીને તપાસ કરતાં પોતાનાથી બળવાનથી ભય પામતાં, તેમજ નબળાને ભય પમાડતાં પણ જોઇએ છીએ. સજાતીય તરફ પ્રેમ વૃત્તિ અને વૈર વૃત્તિ પણ જોઇ શકાય છે. દાખલા તરીકે કરોળીયાથી માખી નાસે છે. ગોળ કે ખાંડ તરફ કીડીઓ આકર્ષાય છે. નજરે ચડેલો માંકડ છુપાઇ છુપાઇને ચોરીથી ચાલે છે, એકાંતમાં ઝપાટાબંધ દોડે છે, ને છટકવા પ્રયત્ન કરે છે. વીંછી કાંટો ચડાવીને હુમલો કરે છે. કુતરો બીજા કુતરાને દેખીને ઘુરકે

છે. કાગડો લુચ્ચાઇ કરે છે. હરણ ભોળપણમાં ફસાય છે. કુતરો માલીકને દેખી ગેલ કરે છે. આ રીતે દરેક પ્રાણીઓમાં કંઈ કંઈ વિચિત્ર લાગણીઓ ઓચ્છેવત્તે અંશે રહેલી જોવામાં આવે છે.

પોપટ તથા ઘોડા વિગેરેને સહેલાઇથી તાલીમ આપી શકાય છે. ભેંશ જેવા ગમાર પ્રાણીને તાલીમ આપવી મુશ્કેલ પડે છે. આ રીતે લાગણી વિગેરેમાં ફેરફાર પણ હોય છે.

શરીરના આકારોમાં મનુષ્યને વાંદરા મળતા આવે છે. વાંદરાને વળી ખીસકોલા મળતા આવે છે. ખીસકોલાને ઉંદર મળતા આવે છે. ઉંદરને નોળીયા મળતા આવે છે. વળી ઘોડાને ગધેડા, ખચ્ચર કે જીબ્રા મળતા આવે છે. ત્યારે બીલાડીને વાઘ મળતા આવે છે. વડવાંગડાને ચામાચીડીયા મળતા આવે છે. કારણ બન્નેની પાંખો ચામડીની હોય છે. ત્યારે કાગડા કબૂતર, હોલા, પોપટ મોર વિગેરેને પીંછા અને પીંછાની પાંખો હોય છે. ગીધને સમડી મળતી આવે છે. કારણ બન્નેની ચાંચ વાંકી હોય છે.

એક માણસ બીજા માણસ સાથે ઘણી બાબતમાં સરખો છે. એક ગાય બીજી ગાય સાથે ઘણી બાબતમાં સરખી છે. એક બળદ બીજા બળદ સાથે ઘણી બાબતમાં સરખો છે. તેમજ પાડા સાથે પણ કેટલીક બાબતમાં જુદા પડવા છતાં ઘણી બાબતમાં મળતો છે. તેજ રીતે ઘોડા સાથે. આમ કેટલીક બાબતમાં સરખાપણું અને કેટલીક બાબતમાં જુદા પણું દરેકમાં જોવામાં આવે છે.

વળી કેટલાક પ્રાણીઓ કરતાં બીજા કેટલાક પ્રાણીઓમાં વેગ, બળ, લાગણી, સમજ શક્તિ, અવયવોની સ્પષ્ટતા અને ઉપયોગ, વિગેરે વિગેરે વધારે જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે—પોરા, અળશીયા કરતાં, કીડી, ઉદ્ધાઇ, મંકોડા વિગેરે વધારે ચપળ જણાય છે. તેના કરતાં, માખી, બગાઇ, વીંછી, ભમરા, વિગેરે વધારે બળવાનને ચપળ, બુદ્ધિ પૂર્વક પ્રયત્ન કરતા માલૂમ પડે છે. તેના કરતાં પક્ષિઓ, પશુઓ વધારે હોંશીયાર, બળવાન, ચપળ, સમજદાર, ઉપયોગી, માલૂમ પડે છે. અને સૌથી વધારે બુદ્ધિમાન, લાગણીવાળા, મનુષ્યો માલૂમ પડે છે.

આમ અનેક રીતે તફાવત અને સરખાપણું હું સમજું છું, તે કહ્યે જાઉં છું.

બરાબર, બરાબર તમે તમારી શક્તિ પ્રમાણે સારી રીતે વિવેચન કરો છો, તે જોઇ મને બહુજ તમારા તરફ ખુશી ઉપજે છે. પરંતુ સૌથી ઓછામાં ઓછી સામગ્રી કોને છે? અને તેના કરતાં વિશેષ, તેના પણ કરતાં વિશેષ કોનામાં છે? તેનો બરાબર ક્રમ ઠરાવી શકશો?

ના, જી! આ ક્રમ ઠરાવવો એ ઘણાજ ઉંડા અભ્યાસને પરિણામે ઠરાવી શકાય. એક એક પ્રાણીના જીવનનો અભ્યાસ કરવો પડે, તેનું વર્ગીકરણ કરવું પડે, અને ત્યાર પછી એ ક્રમ ઠરાવી શકાય. તેમ કરવા માટે સાધનો અને સમય બન્ને પુષ્કળ જોઇએ. વળી જ્ઞાન પકવ થયા વિના સાધનો અને સમય પણ બરાબર ઉપયોગી ન થાય. એટલે પ્રથમ આજુ બાજુનું અમારૂં જ્ઞાન બીજા અનુભવોથી પકવ થવું જોઇએ.

હા, એ પણ ખરૂં. ત્યારે એ ક્રમ હુંજ તમને આગળ ઉપર સમજાવીશ, એટલે ચાલશે.

તોપણ સામાન્ય વર્ગીકરણ તો હું કરી શકું ખરો.

કરો જોઈએ.

કરૂં છું, જી,

૧ જંતુ વર્ગ, ૨ પશુ વર્ગ, ૩ પક્ષિ વર્ગ ૪ મનુષ્યો

જંતુ વર્ગમાં—

૧ પોરા, અળશીયા વિગેરે મૂઢ જંતુઓ આવી શકે.

૨ ઇયળ, કંથવા, કીડી વિગેરે જરાચપળ જંતુઓનો સમાવેશ થાય.

૩ ભમરા, વીંછી, કરોળીયા વિગેરે હિંસક જંતુઓનો સમાવેશ થાય.

૪ સાપ, નોળીયા, ખીસકોલા, ઉંદર, માછલાં વિગેરે મોટા પ્રાણીઓનો સમાવેશ થાય.

પશુ વર્ગમાં ગામના પશુઓ અને જંગલના પશુઓનો સમાવેશ થાય.

ગામના પશુઓમાં ગાય, ઘોડા, ઉંટ, હાથી, ભેંસ, ગધેડા, બકરા, કુતરા, વિગેરેનો સમાવેશ થાય.

વન પશુઓમાં-સિંહ, વરૂ, વાઘ, રિંછ, સાબર, વાંદરા, શિયાળ, લોંકડી, ભૂંડ, હરણ, વિગેરેનો સમાવેશ કરી શકાય.

પક્ષિઓમાં-પણ અનેક જાતો જોવામાં આવે છે. મોર, પોપટ, મેના, કાગડા, કબૂતર, હોલા, ચકલી, ગરુડ, ગીધ, વિગેરે વિગેરે અનેક જાતના પક્ષિઓ જોવામાં આવે છે. ચામાચીડીયા પણ હું જાણું છું કે પક્ષિજ ગણાતા હશે. કારણકે તેને પાંખ તો છેજ. માત્ર તેની પાંખ ચામડાની હોય એવું જણાય છે.

હા, બરાબર છે. તે પક્ષિજ ગણાય છે.

પક્ષિઓમાં પણ કેટલાક ગામના પક્ષિઓ હોય છે. કેટલાક વનના પક્ષિઓ હોય છે. કેટલાક પાણી સાથે સંબંધ ધરાવનારા પક્ષિઓ હોય છે, જેવાં કે-બગલા, બતક, ચક્રવાક, જળકુકડી વિગેરે વિગેરે.

પછી છેવટે મનુષ્યના વર્ગમાં-પણ અનેક વર્ગો જોવામાં આવે છે. સ્રીઓ અને પુરુષો-વળી કોઈ કાળા, ધોળા, પીળા, રાતા, બદામી રંગના; એમ અનેક જાતના જોવામાં આવે છે. કેટલાક ઉંચા, નીચા, જાડા, પાતળા પણ જોવામાં આવે છે. કેટલાક ભલા સ્વભાવના ને કેટલાક ક્રૂર સ્વભાવના પણ મનુષ્યો જોવામાં આવે છે. બીજી રીતે પણ મનુષ્યો અનેક જાતનાજોવાય છે. બ્રાહ્મણ, વાણીયા, કોળી, કણબી, પીંજારા, વણકર, મુસલમાન, વિગેરે અનેક જાતોમાં માણસો વહેંચાઇ ગયા છે.

પાઠ ૫ મો.

મનુષ્યની જીવન સામગ્રી.

ભાઇ રસીકલાલ ! તમે ગઇ કાલે પ્રાણીઓનું વર્ગી-કરણ તો સાધારણ રીતે ઠીક કર્યું હતું. પરંતુ મારા પ્રથમના સવાલનો જવાબ હજુ બાકી છે. તેનો જવાબ આજે તો આપશો ને ?

જરૂર આપીશ.

કહો ત્યારે, તમારૂં નામ રસીકલાલ છે. એટલે કોનું નામ રસીકલાલ છે ? તમારા હાથનું નામ. રસીકલાલ છે, કે પગનું નામ રસીકલાલ છે ? કે તમારી બુદ્ધિનું નામ રસીકલાલ છે ? તે વિચાર કરીને કહો.

મને તો એમજ લાગે છે કે–મારૂં આ આખું શરીર તેના અવયવો, મારો આત્મા વિગેરે સમગ્ર સામગ્રીનું નામ રસીકલાલ છે.

બરાબર, બરાબર. પરંતુ તમારામાં સમગ્ર સામગ્રી કઇ કઇ ને કેટલી છે, અને તે સમગ્ર સામગ્રી તમને કયાંથી મળી ? કોણે આપી ? કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઇ ? ચંપક લાલમાં પણ તેમાંની કેટલી સામગ્રી છે ને નથી ? તેની સામગ્રીમાં અને તમારી સામગ્રીમાં તફાવતનું કારણ શું ? આ બધા પ્રશ્નો તમને નથી થતા ?

ખરેખર પ્રથમ તો ન્હોતા થતા, પરંતુ હવે એ પ્રશ્નો આપના કહેવાથી મારા મગજમાં ઉભરાવા લાગ્યા છે.

પરંતુ, તેના જવાબ તમારા મગજમાં ઉભરાય છે કે નહીં ?

ના. ના. જવાબની બાબતમાં તો મગજ ગુંચવાય છે.

એમાં ગુંચવણ શી છે ? તમે પહેલાજ ભાગમાં શીખી ગયા છે–કે, આ બધી વિચિત્રતાનું કારણ "કર્મ" છે.

હા, હા, એજ. કર્મજ બધી વિચિત્રતાનું ને સામગ્રીનું કારણ છે. એ તો હું કહેતાજ ભૂલી ગયો.

વાહ ! આવીજ ભૂલ કરો છો કે ? ઠીક. પરંતુ શું એકજ કર્મ બધી સામગ્રી આપતું હશે ? તમને હસાવનાર જે કર્મ હશે તેજ રોવરાવતું હશે ? તેણેજ હાથ પગના અવયવો આપ્યા હશે ? તેણેજ તમારૂં શરીર બનાવ્યું હશે ? તેણેજ તમને સારા કુટુંબમાં જન્મ અપાવ્યો હશે ? તેણેજ તમને સુખની સામગ્રી આપી હશે ?

શું આ બધું એકજ કર્મની રચના હશે ?

ના, ના, એમ તો ન સંભવે.

દરેક સામગ્રીના કારણ ભૂત જુદા જુદા કર્મો હોવા જોઇએ. તે સિવાય ન ચાલી શકે.

ત્યારે કહોને કયા જુદા જુદા કર્મોને લીધે કઇ કઇ સામગ્રી તમને મળી છે ?

આ પૃથક્કરણ કરવું તે મારી શક્તિબહારનું કામ લાગે છે. તોપણ હું પ્રયત્ન તો કરીશ.

એમાં વિશેષ પ્રયત્ન કરવાની શી જરૂર છે ? પ્રથમ તમારામાં જે સામગ્રીઓ છે, તે બધી સામગ્રીઓનું રીતસર લિસ્ટ કરો. પછી જેટલી જેટલી સામગ્રીઓ થાય, તેટલી તેટલી સામગ્રી આપનારા અમુક અમુક કર્મો, એમ ઠરાવી દ્યો. તમારામાં રહેલી સામગ્રીઓનો વિચાર કરી જશો, એટલે કયા કર્મથી કઇ સામગ્રી મળી, તે આપો આપ સમજાશે.

એ રસ્તો આપે ઠીક બતાવ્યો છે.

તોપણ તેમાં સંભાળ રાખજો—કે આત્માને—જીવને લગતી કેટલી સામગ્રી છે, શરીરને લગતી કેટલી સામગ્રી છે, અને તે બન્ને શિવાયની બહારની કઇ કઈ સામગ્રી છે ? એ પણ સાથે સાથે પૃથક્કરણ કરતા જશો તો ઠીક પડશે.

પ્રથમ તો મારે એજ વિચારવું પડશે કે મારા આ શરીરનો અને મારા આત્માનો સબંધ કેમ થયો ? કયારે થયો ? કેટલા વખત માટે થયો ? કયાં સુધી તે સંબંધ રહેશે ? વિગેરે.

મારી ઉંમર સોળ વર્ષની કહેવાય છે. તેનો અર્થ શો ?

તમેજ કહેને !

તેનો અર્થ એટલોજ કે— મારૂં આ શરીર ઉત્પન્ન થયાને ૧૬ વર્ષ થયા.

એમ નહીં.

ત્યારે.

તમારા જન્મ દિવસથી તમને ૧૬ વર્ષ થયા. એમ સમજવું.

હા, જી ! બરાબર. એટલે શરીર તો તે પહેલાંજ ઉત્પન્ન થયેલું.

સામાન્ય રીતે તમારા શરીરને ઉત્પન્ન થયાને ૧૬ વર્ષને ૯ માસ થયા ગણાય.

ત્યારે મારૂં આ શરીર ઉત્પન્ન નહીં થયું હોય તે પહેલાં શી સ્થિતિ હશે ?

તે વખતે આ શરીર વગરનો એકલો તમારો આત્મા હશે.

ખરૂં, પરંતુ તે આત્માએ આ શરીર કેમ ઉત્પન્ન કર્યું હશે ?

મારો પણ એજ તમને પ્રશ્ન છે. વળી તમારા આત્માએ ગાય, ઘોડા, સિંહ, હાથી જેવું શરીર ન બનાવ્યું, અને આવું માણસ જેવું બનાવ્યું, તેનું પણ શું કારણ હશે ?

એ તો આપે પ્રથમથીજ કહ્યું છે ને, કે દરેકનું કારણ કર્મ છે.

એ તો બરાબર, પણ ગાયનું શરીર ઉત્પન્ન થવામાં પણ કર્મ કારણ ખરૂંને ?

હા.

તો પછી તમારૂં શરીર ઉત્પન્ન થવામાં જેમ કર્મ કારણ છે, તેમજ ગાયનું શરીર ઉત્પન્ન થવામાં પણ કર્મ કારણ છે. તેજ રીતે માખી, ભમરા, સાપ વિગેરેનું શરીર ઉત્પન્ન થવામાં પણ કર્મ કારણ છે; પરંતુ જો બધે એકજ સરખું કર્મ કારણ હોય તો પછી બધા સરખાજ થવા જોઇએ કે નહિં ?

બધાનું કર્મ સરખું ન ગણવું જોઇએ. આ ઉપરથી તો એમ સમજાય છે, કે ગાયનું શરીર અપાવનાર કર્મ જુદું, મનુષ્યનું શરીર અપાવનાર પણ જુદું હોવું જોઇએ.

તો પછી, જ્યારે તમારો આત્મા સૌથી પહેલો એકલો હતો, તે બીજે કયાંય ન જતાં મનુષ્યમાં આવ્યો. એટલે મનુષ્યો જે ઠેકાણે, ને જે પરિસ્થિતિમાં રહે છે ત્યાં લાવનાર એક કર્મ તમારા આત્મા સાથે હોવું તો જોઇએ ને ?

હોવું જોઇએ. ચાલો ત્યારે, એટલું તો સમજ્યો કે– પ્રથમ મનુષ્યોના સ્થળમાં, ને પરિસ્થિતિમાં લાવનાર કર્મ.

એ સ્થળમાં લાવીને પણ મનુષ્ય જાત અપાવનાર કર્મને લીધેજ હું પશુ પક્ષી ન થતાં મનુષ્ય થયો.

તેમાં પણ કોળી, વાઘરી, ભીલ, ભંગી ન બનાવતા વ્યાપારી કુટુંબમાં, વૈશ્ય જાતિમાં, ઓસવાળ જ્ઞાતિ જેવા સારા વંશમાં મને લાવનાર પણ જુદું જ કર્મ હોવું જોઇએ.

પછી આ મારૂં શરીર જેનું બનેલું છે તે વર્ગણાઓ આપનાર કર્મ.

તમારૂં શરીર કઇ વર્ગણાનું બન્યું છે, તે માલૂમ છે? ના, જી !

પહેલા ભાગમાં ગણાવેલી સોળ વર્ગમાંની બીજી ઔદારિક ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણા આવેલી છે ને? તે વર્ગણાનું આ શરીર બન્યું છે.

૧ લી ૩ જી કે ૪ થી વિગેરેમાંની કોઈ વર્ગણામાંથી નહીં, ને બીજી વર્ગણાનું એ કેમ બન્યું હશે ?

૧ લી અને ૩ જી તો અગ્રહણ યોગ્ય છે. ચોથીનું કેમ નથી બન્યું, તે આગળ સમજાશે. હાલ એટલુંજ સમજી લ્યો, કે—તમારૂં શરીર ૨ બીજી વર્ગણાના સ્કંધોનું બનેલું છે.

એટલે ઔદારિક સ્કંધો સિવાય બીજા કોઈ પણ સ્કંધો તેમાં નહીં હોય ?

બીજા સ્કંધો ક્યાંથી હોય ? કારણકે એ જ સ્કંધો અપાવનાર કર્મ તમારે હોવાથી બીજા સ્કંધો ક્યાંથી મળે ?

અને એ સ્કંધો અપાવનાર કર્મ ન હોય તો ?

તો પછી તમને ઔદારિક સ્કંધો મળે નહીં, ને તમારૂં આ શરીર બને નહીં.

ઠીક, હવે સમજ્યો. ત્યારે મારૂં આ શરીર બનાવવા ઔદારિક વર્ગણાના જ સ્કંધો અપાવનાર પણ એક કર્મ માનવું પડશે.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો.

મનુષ્યની જીવન સામગ્રી (ચાલુ)

આ રીતે કેટલી સામગ્રી, ને કયું કર્મ થયું; તે ગણાવો તો ખરા.

સામગ્રી.	કર્મ
૧ મનુષ્યોને યોગ્ય સ્થળ અને પરિસ્થિતિ	તેમાં લાવનાર કર્મ.
૨ મનુષ્યની જાત	તેમાં લાવનાર કર્મ.
૩ સારૂં કુળ	તેમાં લાવનાર કર્મ.
૪ આ શરીર કે જે ઔદારિક વર્ગણાનું બનેલું છે.	તે શરીર અપાવનાર કર્મ.

હજુ વધારે ગણાવી શકશો?

હા, જી !

ગણાવો ત્યારે.

સામગ્રી.	કર્મ
૫ હાથ, પગ, માથું વિગેરે અવયવો (અંગો); આંગળા, ભજી, નાક વિગેરે ઉપ અવયવો (ઉપાગો); વાળ, નખ, રૂવાટી, દાંત વિગેરે અંગોપાંગો.	અંગ અંગોપાંગ વિગેરે અપાવનાર કર્મ.
૬ તે અવયવો પણ બરાબર યોગ્ય સ્થળે ગોઠવાઈ ગયા છે.	અવયવોને બરાબર યોગ્ય સ્થળે ગોઠવનાર કર્મ.

૭ અવયવો અને શરીરની સુંદરતા, પ્રમાણુસરતા, તથા અમુક પ્રકારના ચોક્કસ આકારો.	શરીરની આકૃતિ આપનાર કર્મ.
૮ શરીરની મજબૂતી, બાંધો.	શરીરની મજબૂતી આપનાર કર્મ.
૯ શરીરનો કંઇક સફેદ જણાતો ઘઉંવર્ણો રંગ, શરીરનો ગંધ, સ્વાદ, સુંવાળો સ્પર્શ.	રંગ, ગંધ, સ્વાદ, સ્પર્શ આપનાર કર્મ.
૧૦ ખોરાક મળે છે, તે પાચન થાય છે, તેનો રસ બને છે. તેના વળી લોહી, હાડકાં, માંસ વિગેરે બરાબર બને છે.	ખોરાક મેળવી આપનાર, ખોરાક પચાવનાર તથા તેના રસ, માંસ, હાડ વિગેરે બનાવનાર કર્મ.
૧૧ સુંઘવાની, ચાખવાની, જોવાની, સ્પર્શ અનુભવવાની, અને સાંભળવાની શક્તિઓ મારામાં છે.	પાંચ ઇંદ્રિયો આપનાર કર્મ.
૧૨ મારામાં ચાલવાની શક્તિ છે.	ગતિ શક્તિ આપનાર કર્મ.
૧૩ મારું શરીર આંખે ન દેખાય તેવું ન થતાં, સૌ દેખી શકે તેવું છે.	શરીરની સ્થૂલ રચના કરનાર કર્મ.

૧૪ મારા શરીર ઉપર મારી સ્વતંત્ર માલીકી છે.

મારા શરીર પર બીજા કોઇ આત્માની માલીકી ન થતાં, મારી સ્વતંત્ર માલીકી આપનાર કર્મ.

૧૫ મારા કેટલાક અવયવો કે જે સ્થિર રહેવા જોઇએ, તે સ્થિર છે,-પેટ,છાતી. અને જે અસ્થિર હોવા જોઇએ તે અસ્થિર છે, - હાથ, પગ, આંગળા.

સ્થિર જોઇએ તે અવયવને સ્થિર અને અસ્થિર જોઇએ તે અવયવને અસ્થિર બનાવી આપનાર કર્મ.

૧૬ બનતાં સુધી મારૂં અપમાન કરતાં મારા ઘણા મિત્રો ખંચાય છે. કયાંક ગયો હોઉં તો ઘણા મને પ્રેમથી અને માનથી બોલાવે છે.

માન જળવાવે તેવું તથા આબરૂ ફેલાવે તેવું કર્મ.

૧૭ કવિતા બોલવામાં હું પહેલે નંબરે રહું છું, તે તો આપ જાણો છો.

રાગ સારો અપાવે તેવું કર્મ.

૧૮ સુખી કુટુંબમાં મારો જન્મ છે. આરોગ્ય સારૂં રહે છે. મંદવાડ કોઇ વખતેજ આવે છે.

સુખ, વૈભવ આપે તેવું કર્મ.

કોઇ વખતે-

૧૯ ક્રોધ થાય છે

ક્રોધ કરાવનાર કર્મ.

૨૦-અભિમાન થાય છે.

અભિમાન કરાવનાર કર્મ.

૨૧–મારી ચીજ કોઇ લેઇ જાય, તે મને ગમતુંજ નથી.	મમતા, લોભ કરાવનાર કર્મ.
૨૨–મને હસવું આવે છે.	હસાવનાર કર્મ.
૨૩–શોક થાય છે.	શોક કરાવનાર કર્મ.
૨૪–ભય લાગે છે.	બીકની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ.
૨૫ ખુશી, નાખુશી ઉપજે છે.	ખુશી, નાખુશી ઉત્પન્ન કરાવનાર કર્મ.
૨૬–ગંદી વસ્તુ જોઇને મનમાં કંટાળો ઉપજે છે, દુગંચ્છા થાય છે.	દુગંચ્છા ઉત્પન્ન કરાવનાર કર્મ.
૨૭–ઉંઘ આવે છે.	નિદ્રા અપાવનાર કર્મ.
૨૮ ગરીબોને કે સારા માણસોને કંઇ કંઇ આપવાનું મન થાય છે.	દાન અપાવનાર કર્મ.
૨૯ મારે મન છે, જેથી વિચાર કરી શકું છું	મન અપાવનાર કર્મ.
૩૦ શ્વાસ લેઈ શકું છું.	શ્વાસ લેવાની શક્તિ અપાવનાર કર્મ.
૩૧ બોલવાની શક્તિ છે.	બોલવાની શક્તિ અપાવનાર કર્મ.
૩૨ મને રોદણાં રોવા તો ગમેજ નહીં, જે કરવું તે ઉત્સાહથીજ કરવું, અને ગમે તે ભોગે પાર પાડયેજ છુટકો.	ઉત્સાહ, સામર્થ્ય અપાવનાર કર્મ.

૩૩	મારામાં શાસ્ત્ર ભણવાની, વિચારવાની શક્તિ છે.	શાસ્ત્ર જ્ઞાન કરાવનાર કર્મ.
૩૪	તથા ધર્મ તરફ કેઇ વખત સાધારણ પ્રેમ રહ્યા કરે છે, ને કોઈ વખત બેદરકારી પણ રહે છે.	ધર્મ તરફ પ્રેમ કરાવનાર તથા કોઇવાર બેદરકારી કરાવનાર કર્મ.
૩૫	ઉચ્ચ સંસ્કારવાળા કુટુંબમાં મારો જન્મ થયો, જેથી સારી ભાવના, સત્સંગ વિગેરે રહીશકે છે.	ઉચ્ચકુળ અપાવનાર કર્મ.

આ રીતે મેં મારી અનેક સામગ્રીઓ ગણાવી, તથા તે તે સામગ્રી અપાવનાર કર્મો પણ અનેક ગણાવ્યા. બીજી પણ સામગ્રી અને કર્મો ગણાવી શકાય ખરા.

તમારી શક્તિના પ્રમાણમાં ઠીક ગણાવી શક્યા છો, એમ તો કહેવુંજ પડશે. તો પણ કોઇ કોઈ પ્રસંગે વસ્તુ સ્થિતિ કરતાં જુદી રીતે કર્મો ગણાવ્યાં છે, જેમકે–'શાસ્ત્રો ભણવાની શક્તિ અપાવનાર કર્મ.' પણ તેવું કોઇ કર્મ નથી.

તેનું કર્મ ન હોવાનાં શાં કારણો છે ?

તે હવે પછીના પાઠોથી સમજાશે.

પાઠ ૭ મો.

શરીર અને આત્માની પ્રવૃત્તિઓનું પૃથક્કરણ.

પહેલા ભાગમાં તમે આત્મા અને જડ વિષે શીખી ગયા છો. જેમાં ચૈતન્ય હોય તે આત્મા, અને ચૈતન્ય રહિત હોય તે જડ. તમારૂં શરીર જડ છે. અને તમારા જડ શરીરમાં ચૈતન્યવાળો આત્મા રહેલો છે. આ બધું તો તમે શીખી ગયા છો. કેમ યાદ આવે છે કે ?

હા, જી ! એ બધું તો બરાબર યાદ છે.

ત્યારે કહો – આત્મા સંબંધી બીજો શો શો વિચાર આવી ગયો છે ?

આત્મામાં સ્ફૂરણો– આંદોલનો થાય છે. લાગણીઓ સ્ફૂરે છે. અને કર્મ ઉપર જુદી જુદી અસર પાડનારી લાગણીઓના જુસ્સા (કરણો) પણ આત્માનીજ શક્તિ છે.

બરાબર, પરંતુ આપણે હંમેશા જે જે કામો કરીએ છીએ, તેમાં આત્માના કયા કયા કામો છે, શરીરના કયા કયા કામો છે, કર્મના કયા કયા કામો છે, આજુબાજુની સ્થળ, તથા કાળની પરિસ્થિતિને લગતા કયા કયા કામો છે. તે વિચારવાની પણ અહીં જરૂર છે.

કેમ આ વિચારની અહીં શી જરૂર છે ?

ગયા પાઠમાં તમે માનવ જીવનની સામગ્રી ગણાવી છે, એ સામગ્રીમાં બીજી પણ અનેક સામગ્રીઓ બાકી રહી

ગઈ છે. અને કેટલીક સામગ્રીઓ કર્મ નથી અપાવી શકતાં, છતાં તે પણ તમે કર્મે અપાવી હોય એમ ગણાવેલ છે.

જીવનની બધી સામગ્રી કર્મોએ જ નથી અપાવી શું ?

ના, ના.

ત્યારે શી રીતે છે ?

ચાલો, આપણે તજ વિચારવાનું છે.

× × × × × × × ×

વાહ ! સુંદરલાલ ભાઇ કેરીઓનો ટોપલો ભરી લાવ્યા !

તમે બધા સારી રીતે અભ્યાસ કરો છો, તેથી પ્રેમ પૂર્વક તમને વહેંચવા આવ્યા જણાય છે, નહીં કે ઉપકાર ખાતર !

સુંદરલાલભાઇ ! બહુ કેરીઓ લાવ્યા.

નાં, જી ! કંઈ એ ઘણી નથી. સારી કેરીઓ આજે વધારે મળી શકી નહીં, નહીં તો કંઈ બીજુંજ ધાર્યું હતું. પરંતુ બન્યું તે ખરૂં. મારૂં ભાગ્ય ક્યાંથી કે આવા અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓની ભક્તિનો પુરેપુરો લ્હાવો લઇ શકું ?

એમ વિચારવાની કશી જરૂર નથી. બાહ્ય સામગ્રી ભલે થોડી હોય પણ તેની પાછળ રહેલા અગાધ પ્રેમની જ કિંમત છે.

એ ખરૂં, આપણા જેવાની પ્રેમધારા તો વ્હેતીજ હોય, પરંતુ તેમાં ઉચ્છાળો આણવો હોય-ભરતી આણવી

હોય તો, સાધનોની પણ જરૂર પડેજ. જેટલી હદ સુધી અને જેટલા વખત સુધી બાહ્ય સામગ્રી પહોંચે ત્યાં સુધી અને તેટલી હદ સુધી આપણો પ્રેમ સાગર ઉછળે; અને ત્યાં સુધીજ આનંદ રસનો અનુભવ કરી શકાય મારી સમજ તો આ પ્રમાણે છે.

બરાબર, આપનું કહેવું બરાબર છે. કહો ત્યારે આ કેરીનું શું કરવા ધાર્યું છે ?

મને એમ લાગે છે કે દરેક વિદ્યાર્થીને પાંચ પાંચ કેરી વ્હેંચી આપીએ, એટલે લગભગ બધાને પહોંચી રહેશે.

સારૂં, ત્યારે એમ કરીએ.

હા, અને તે જલદી, કારણકે તમારા ચાલુ અભ્યાસના કાર્યમાં વિક્ષેપ ન પડે, એ પણ અમારે વિચારવું જોઇએ.

× × × × × × ×

ચાલો, તમને બધાને કેરીઓ મળી ગઈ ?

હા, જી !

ત્યારે, પોતપોતાને સ્થાને બધા બેસી જાઓ. અને હું ઈચ્છું છું કે– હમણાં કોઈએ કેરી ચૂસવી નહીં. આપણો આજનો વિષય સમજાવવાનો વખત પુરો થાય, ત્યાર પછી ખુશીથી બધા ચૂસજો.

રમણલાલ– મારો પણ એવોજ અભિપ્રાય હતો.

તમારા બીજા પણ વિદ્યાર્થી બંધુઓ તમારા આ અભિપ્રાયને સમ્મત હશે ?

હા, જી. અમે બધા સમ્મતજ છીએ. યોગ્ય વિચારમાં મત ભેદ પાડવો તે ઉચિત નજ ગણાય.

ઠીક, ચાલો ત્યારે હવે આગળ ચલાવીએ.

× × × × × × × ×

ચપકલાલ ! આ તમારી સામે શું પડયું છે ?

એ તો કેરી છે ને.

હા, હમણાજ તમને મળી તે.

તેના ઉપર કાંટા ઉગેલા છે કે નહીં ?

ના, જી ! તે તો સુંવાળી છે. જુઓને (હાથ ફેરવે છે)

કેરીમાં સુંવાળપ-લીસાપણું-મૃદુતા છે, તે તમે શી રીતે જાણી શકયા ?

હાથ ફેરવવાથી.

ફરી હાથ ફેરવો જોઇએ.

આ ફરીથી ફેરવ્યો.

કેરી કેવી લાગે છે ?

હજુ પણ સુંવાળીજ લાગે છે.

ઠીક, આ લાકડાની પટ્ટી કેરી ઉપર ફેરવો જોઇએ.

લાવો, ફેરવું.

કેરી કેવી લાગે છે.

કંઈ માલૂમ પડતું નથી.

કારણ ?

લાકડામાં ચૈતન્ય નથી. તેથી તે ઓળખી શકતુંજ નથી.

ત્યારે તમારો હાથ કેમ ઓળખી શકે છે ?

તેમાં ચૈતન્યવાળો આત્મા છે, તેથી.

તેમાંથી તે ચૈતન્યવાળો આત્મા ખેંચી લઇએ તો ?

તો, તે હાથ કંઇ નજ સમજી શકે. તે પણ લાકડાના કકડા જેવોજ.

ત્યારે કેરીની સુંવાળપ જાણનાર ખરો કોણ ?

મારો આત્મા.

વારૂ ! ત્યારે મારા હાથમાં લાકડાની આ બે પાટ્ટીઓ છે. તેમાં વધારે સુંવાળી કઈ હશે ?

મારા હાથમાં આપો, તો કહું કે-કઇ વધારે સુંવાળી છે.

ના, ના. તમારા હાથમાં તો ન આપું, તમારા આત્માથીજ કહો. જેમ કેરીનો સ્પર્શ તમારા આત્માએ જાણ્યો, તેમ આ કેમ ન જાણે ?

પટ્ટીઓ હાથમાં લીધા વિના તો નહીં જાણી શકે.

તો પછી સુંવાળાપણું જાણનાર ખરો કોણ ? તમારો હાથ કે તમારો આત્મા ?

બન્ને મળીને જાણે છે. એકલો આત્માયે ન જાણી શકે, અને એકલો (આત્મા વગરનો) હાથ પણ ન જાણી શકે.

ત્યારે તમે કેરીને સુંવાળી કહો છો તેમાં હાથે કેટલું કામ કર્યું, અને તમારા આત્માએ કેટલું કામ કર્યું. તે જુદું જુદું સમજાવી શકશો ?

હા, જી. મારો હાથ કેરીને અડકયો, કેરી ઉપર ફર્યો, ને તેની સાથે રહેલા આત્માએ તે વખતે કેરીની મૃદુતા પારખી લીધી. કેરીને બદલે કારેલું હોત, તોપણ હાથ તો આ રીતેજ અડકત, અને તેના ઉપર ફર્યો કરત, પરંતુ ' ખડબચડું છે ' એમ તો આત્માજ અંદરથી અવાજ આપત.

બરાબર, ત્યારે આ કેરીનો સ્વાદ કેવો છે ?

ચાખ્યા વિના શી રીતે કહી શકાય ? તોપણ મીઠી કેરીનો જેવો ગંધ હોય તેવો ગંધ આનો આવે છે. એ ઉપરથી અનુમાનથી એમ કહી શકાય કે-કેરી મીઠી હશે-મીઠી હોવાનો સંભવ છે.

ચાખો ત્યારે.

ચાખું ?

હા, હા. ખુશીથી ચાખો.

પરંતુ કેરીને મોંએ ન લગાડતા. બસ, હવે કેરી સારી રીતે ધોળાઇ ગઇ છે. જુઓ, ઉપર રસ આવી ગયો છે. પણ યાદ રાખજો કે તમારે કેરી મોંએ લગાડવાની નથી.

ઠીક, ત્યારે આંગળી ઉપર લઇને, ચાખીશ.

ભલે, તેમ કરો. પરંતુ આંગળી પણ મોંએ ન લગાડશો.

તો શી રીતે ચાખું ?

આંગળીથી.

આંગળીથી તો ના ચખાય.

ત્યારે શાથી ચખાય ?

જીભથી.

કારણ ?

હાથમાં ચાખવાની શક્તિ નથી. જીભમાં તે શક્તિ છે.

ઠીક, ત્યારે જીભથી ચાખો.

બહુજ મીઠી છે. કેરીની જાત ઉત્તમ છે. ઘણીજ મીઠાશ છે.

આ મીઠાશ કોણે જાણી ?

મારા આત્માએ.

તમારો આત્મા તો આંગળીમાં પણ હતો. ત્યારે કેમ ન જાણી શક્યો ?

જાણી શક્યો હતો.

ત્યારે કેમ " કેવી મીઠાશ છે " તે તમે કહી શક્યા નહીં ?

મીઠાશ ન્હોતો જાણી શક્યો.

ત્યારે શું જાણી શક્યો હતો ?

કેરીનો રસ ગરમ ન્હોતો પણ ઠંડો હતો, તે આંગળીપર લગાડતાજ જાણી શકાયો હતો.

મીઠાશ કેમ ન જાણી ?

મીઠાશ જાણુવાની તો શક્તિ જીભમાંજ છે.

ત્યારે કેમ કહો છો, કે મારા આત્માએ મીઠાશ જાણી.

આત્મા અને જીભ બન્નેએ મળીને મીઠાશ પારખી, એમ કહેવું જોઇએ.

ત્યારે તેમાં જીભે શું કામ બજાવ્યું અને આત્માએ શું કામ બજાવ્યું ?

જીભે રસના પરમાણુઓને પોતાની ઉપર ફેલાવ્યા કે આત્માએ પાછળ રહ્યે રહ્યે મીઠાશ પારખી.

આંગળી ઉપર રસ ચોપડવાથી અંદર રહેલો આત્મા કેમ ન પારખી શકયો, અને જીભ કેમ પારખી શકી, તેનું કારણ સમજો છો ?

મને તો એમ લાગે છે, કે આત્મા સુધી કેરીની રસ શક્તિને પહોંચાડવા યોગ્ય હાથનું બંધારણજ નથી. આત્મા સુધી અસર હાથ પહોંચાડે તો બિચારો પારખેને ? જીભનું એવું બંધારણ છે, કે રસશક્તિ જીભ ઉપર એવી ખુબીથી ફેલાય છે, અને જીભના પોચા બંધારણમાં એવી ખુબીથી રસ ફરી વળે છે, કે ઠેઠ આત્મા સુધી તેની અસર પહોંચે છે, ને તુરત તે પારખે છે.

આ રીતે તમે કેરીની મૃદુતા તથા મીઠાશ પારખ્યા. તે બન્ને ક્રિયામાં તમારા શરીરના અવયવય હાથ તથા જીભની પ્રવૃત્તિ છે, અને આત્માની પણ પ્રવૃત્તિ છે. એટલે શરીરની પણ પ્રવૃત્તિ જુદી છે, અને આત્માની પણ પ્રવૃત્તિ જુદી છે.

પાઠ ૮ મો.

શરીર અને આત્માની પ્રવૃત્તિઓનું પૃથક્કરણ

ભાઇ ! રસિકલાલ ! ચંપકલાલ સાથે થયેલી વાતચીત તો તમે સાંભળી છે ને ?

હા, જી !

અને આખી વાતચીતનો સાર પણ બરાબર સમજ્યા છો કે નહીં ?

બરાબર સમજ્યો છું.

કહો જોઇએ ?

કેરીની મીઠાશ જાણવામાં તથા સુંવાળાપણું અનુભવવામાં શરીર અને આત્મા એમ બન્નેની પ્રવૃત્તિઓ કામે લાગે છે.

બરાબર. ત્યારે હવે હું એક બીજો પ્રશ્ન પૂછું છું, તેનો બરાબર વિચાર કરીને જવાબ આપો.

પૂછો, જોઇએ. આપી શકાશે તો જવાબ જરૂર આપીશ.

લ્યો, ત્યારે આ બે કેરી. વારા ફરતી ચાખો. બન્નેમાં તમને કઇ વધારે ખાવી ગમે છે, તે કહો. અને મેં તમને આ પ્રશ્ન પૂછયો, ત્યાંથી માંડીને તમે મને પુરો ઉત્તર આપો ત્યાં સુધીમાં કેટલી પ્રવૃત્તિઓ થઇ ? અને તેમાં કઈ પ્રવૃત્તિ શરીરની અને કઈ પ્રવૃત્તિ આત્માની તે બરાબર પૃથક્કરણ કરીને કહો.

પ્રથમ હું બન્ને કેરીઓ ચાખી લઉં.

ચાખી લ્યો.

આ બેમાં પ્રથમ કેરી ચાખી, પણ તે ખાટીજ છે. ચાખતાં તો ચાખી, પ્રથમથીજ જો ખટાશની માલૂમ પડી હોતે, તો દાંતને ઈજા થવા ન દે તે. બીજી કેરીની મીઠાશ ઘણી સરસ છે. જો આખી ચૂસી જવામાં આવે તો મનને જરૂર બહુજ આનંદ પડે.

બહુ સારૂં, એ કેરી પછીથી તમેજ ચૂસી જજો. પરંતુ મેં તમને પ્રશ્ન કર્યો, અને તમે મને જવાબ આપ્યો, ત્યાં સુધીમાં શરીરની તથા આત્માની કઈ કઈ પ્રવૃત્તિઓ તમારે કરવી પડી, તેનું સ્પષ્ટ વર્ણન સમજાવો.

આપે મને પ્રથમથીજ પ્રશ્ન પૂછતી વખતે ચેતાવ્યો હતો, જેથી મેં દરેક ક્રિયામાં ખ્યાલ તો બરાબર રાખ્યો છે. એટલે બનતા સુધી તો જવાબ બરાબર અપાશે. એમ લાગે છે.

ઘણી ખુશીની વાત. કહો ત્યારે.

૧ આપે જે શબ્દો કહ્યા, તે શબ્દો આ મકાનમાં ફેલાયા, મારા અને સોના શરીરને અઠકયા, એટલુજં નહીં પરંતુ સૌના તેમ મારા કાન પર તેની અસર, શરીરના બીજા અવયવો કરતાં સ્પષ્ટ થઇ. કાન એ શરીરનો અવયવ છે. શબ્દો ગ્રહણ કરવાની કાનની પ્રવૃત્તિ, તે પહેલી શરીરની પ્રવૃત્તિ થઈ.

૨ પછી, મારા આત્માએ પાછળ રહ્યે રહ્યે, તેજ શબ્દો બરાબર સાંભળીને નક્કી કરી લીધું કે ' અમુક શબ્દો સાંભળવામાં આવ્યા ' ત્યાર પછી તેનો અર્થ બરાબર સમજી લીધો કે–' આ વાકયોમાં અમુક મતલબનો હુકમ કર્યો છે. થોડી મીનીટો પહેલાં જેની સાથે વાતચીત થતી હતી તે માનનીય વ્યક્તિનાજ આ શબ્દો છે ' વિગેરે, તથા આજુબાજુની પરિસ્થિતિનો પણ નિર્ણય કરી કાઢયો. આ બધી આત્માનીજ પ્રવૃત્તિઓ જણાય છે.

ત્યાર પછી વાકયના અર્થ પ્રમાણે વર્તવાનો નિશ્ચય કરી આત્માએ મનને પ્રેરણા કરી,

૩ ત્યાર પછી મનની પ્રેરણાથી હાથને કામ કરવાની ફરજ પડી. હાથમાં રહેલા આત્મ પ્રદેશો હાથની સાથે તૈયાર થઇ ગયા કે–તુરત હાથે કેરી પકડી. આમાં પકડનાર હાથ. એ શરીરની પ્રવૃત્તિ.

હાથમાં પકડતી વખતે કેરીને કેમ પકડવી જોઇએ ? આ જાતની રીત જાણે આત્મા તે વખતે શીખવતો હોયની, તેમ જે રીતે પાકી કેરીને પકડવી જોઇએ, તેજ રીતે હાથે પકડી. જો વધારે દબાવીને પકડી હોતે તો પાકી કેરીમાં એકદમ આંગળીઓ ખુંચી જાત, અને જો તદ્દન પોચા આંગળા–અડકયા ન અડકયા–એ રીતે કેરી પકડી હોતે તો, કેરી હાથમાં રહીજ ન શકતે, એટલે પડીજ જાત. હાથમાં આ રીત ઉતારનાર પણ આત્મા જણાય છે.

ત્યાર પછી હાથ કેરી ઘોળવા લાગ્યા, તે શરીરની પ્રવૃત્તિ.

કેરી બરાબર ઘોળાઈ ગઈ, એ સુચના પહોંચાડનાર આત્મા. તથા ઘોળતી વખતે, પૂર્વે ઘણીવાર જોઇને યાદ રાખેલી ઘોળવાની રીત હાથને બતાવી, તે પણ આત્માએ. બીજી કેરી હજુ ઘોળવાની છે, માટે આને બાજુએ ધીમેથી મુકી બીજી કેરી લેવી ને તે ઘોળવી. બાજુ પસંદ કરવી, મુકવાની ક્રિયા બરાબર વ્યાજબી જોઇએ તે પ્રમાણે હાથમાં ઉતરવી, પ્રથમની જેમ જ બીજી કેરી હાથમાં લેવી, ને ઘોળવી. તેને પણ બાજુએ મુકવી જોઇએ. મૂકવાની ક્રિયા પણ બરાબર વ્યાજબી હાથમાં ઉતરવી. એ વિગેરે ક્રિયાઓમાં–લેવા મુકવાની ક્રિયા, તથા ઘોળવાની ક્રિયા–એ હાથની–શરીરની પ્રવૃત્તિ છે. બાકીની બધી પ્રવૃત્તિઓ આત્માની છે. એ સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે. એટલે વિસ્તાર નથી કરતો.

કંઇ નહીં, આગળ ચાલો.

કેરી ચાખવી એટલે રસ ચાખવો, પરંતુ તે કેરીમાં છે. રસ બહાર કાઢવા ઉપરથી કેરીનું મ્હોં હાથવતી ખોલવું જોઈએ. આ પ્રેરણા આત્માએ કરી, કે તુરત હાથે ઉપરથી ડીંટીયું ખોલ્યું કે રસ બહાર આવ્યો. આમાં ડીંટીઉં તોડવા સિવાયની બધી પ્રવૃત્તિ આત્માનીજ જણાય છે.

રસ તો બહાર આવ્યો, પરંતુ ચાખે કોણ? આ કામ જીભનું છે. જીભ તો મ્હોંમાં છે. કેરી સુધી જઈ

શકે તેટલી લાંબી જીભ નથી. તો હવે શું કરવું ? તુરત હાથને પ્રેરણા થઈ, હાથ મ્હોં તરફ વળ્યા. મ્હોંને પણ કેરીને પોતાનામાં લેવા પ્રેરણા થઈ રહી હતી. જીભે પણ રસ ચાખવા ઉતાવળ કરી મૂકી હતી. હાથે કેરી પકડી રાખી. મ્હોંએ હોઠવતી ધીમે રહી દબાવવા માડી, મ્હોંના અંદરના ભાગ ખેંચીને રસ ગળા નીચે ઉતારવા લાગ્યો. વચ્ચે વચ્ચે જીભ સ્વાદ લેવા લાગી. પણ મારે એ કેરી તુરત મુકી દેવી પડી. કારણ—તે ખાટી હતી. દાંત બિચારા ધ્રૂજી ઉઠયા, જીભ પણ ના પાડવા લાગી. આ બધામાં દરેક જાતની આત્માની પ્રેરણા હતી. માત્ર હાથનું મ્હોં તરફ જવું, કેરી પકડી રાખવી, મ્હોંએ કેરીને પોતાનામાં પ્રવેશ થવા દીધો, જીભ રસને અડકી, મ્હોંના બીજા અવયવોએ આ કામમાં મદદ કરી, એ બધી શરીરની પ્રવૃત્તિ હતી.

ખાટા રસ તરફથી પાછા ફરવું જોઇએ, એ પ્રેરણા આત્માની. અને પાછા ફરવાની ક્રિયા જીભે કરી. મ્હોંએ કેરી તરછોડી કાઢી. હાથે નીચે મુકી દીધી. આ બધી શરીરની પ્રવૃત્તિ.

આવી ખાટી કેરી મેં કદી ચુસી નથી. તેથી આનું શું પરિણામ આવશે ? હવે કદી આવી કેરી નહી ચૂસું. એવી આ કેરી તરફ અણગમાની લાગણી થઈ, તે પણ આત્માનીજ ક્રિયા.

જો કે—બીજી કેરી ચુસવી કે કેમ ? એ વિચારમાંજ મારો આત્મા હતો, પણ આપની આજ્ઞા માનવી જોઇએ.

આવા સદ્‌ગુણની લાગણી ધરાવનારા મારા આત્માએ બન્ને કેરી ચાખવાનો આપનો હુકમ યાદ કર્યો, અને તુરત હાથમાં પ્રેરણા થઇ કે, હાથે ડિંટ ઉખેડી કેરી મ્હોંએ લગાડી. આમાં હાથ અને મ્હોં સિવાયની બધી આત્માનીજ પ્રવૃત્તિઓ છે. કેરી મ્હોંએ લાગી કે-અનિચ્છાએ પણ જીભને ફરજ બજાવ્યા વિના છુટકો ન્હોતો. જીભનો અને રસનો સ્પર્શ થયો. રસના અણુઓ જીભની પોચી કાયા ઉપર પ્રસર્યા, અંદરથી જવાબ આવ્યો–' સરસ છે ! ચૂસો ! ' જીભ ચોંટી રહી. અંદરથી આત્મા હાથ, મ્હોં અને જીભ પર પ્રેરણા મૂકયે જતો હતો, અને સ્વાદનો આનંદ લેતો જતો હતો.

પરંતુ આપે ચાખવાનો હુકમ આપ્યો હતો, નહીં કે ચૂસવાનો. આ વાત આત્માએ બરાબર યાદ રાખી હતી. એટલે ચખાઇ રહેવા પુરતી ક્રિયા થયે નીચે મુકયા વિના તેનો છુટકોજ ન્હોતો એ આત્માની સમજમાં બરાબર હતું. બસ. તુરત સર્વને મનાઇ કરવી પડી. જીભ, મ્હોં વિગેરે દૂર બેસી ગયા. અને હાથને પણ કેરી બરાબર નીચે યોગ્ય ઠેકાણે મુકી દેવી પડી. આમાં હાથ, મ્હોં અને જીભની અમુક અમુક પ્રવૃત્તિઓ સિવાય ઘણી પ્રવૃત્તિઓ આત્માની છે.

ત્યાર પછી પણ આપને જવાબ દેવાની જવાબદારી તો હતીજ. આખી હિલચાલમાંથી આત્મા અને શરીરની પ્રવૃત્તિઓનું આત્માએ પૃથક્કરણ કરી કાઢયું.

પાઠ ૯ મો.

આત્મા: ગુણો અને સ્વરૂપ.

પ્રબોધચંદ્ર ! આ આખી વાતચિત ઉપરથી તમે શું સમજ્યા, તે કહી શકશો ?

હા, ચોક્કસ. આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં શરીર અને આત્મા, એમ બન્નેની પ્રવૃત્તિઓ મળેલીજ હોય છે. તેમાં કઇ કઇ શરીરની પ્રવૃત્તિ અને કઇ કઈ આત્માની પ્રવૃત્તિ, તેનું પૃથક્કરણ સારી રીતે કરવામાં આવ્યું છે.

ખ્યાલ તો બરાબર રાખ્યો છે. પરંતુ આત્માની પ્રવૃત્તિઓનું વર્ગીકરણ કરી શકશો ?

શી રીતે ! પ્રશ્ન બરાબર સમજવામાં ન આવ્યો.

મારૂં એમ કહેવું છે કે–આપણે શરીરની અને આત્માની એમ બે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ જુદી જુદી સમજ્યા. પરંતુ કેવળ આત્માની પ્રવૃત્તિ એક સરખીજ જણાય છે, કે તેના વર્ગો થઇ શકે તેમ છે ? આ મારો પ્રશ્ન છે.

એકાએક હા, કે ના, કેમ કહી શકાય? તેનો પણ વિચાર કરીએ, વિચારને અન્તે જે નિર્ણય થશે તે ખરો.

ચલાવો ત્યારે વિચાર.

આપની મદદ તો જરૂર જોઇશેજ.

હું તો મદદમાં છુંજ તો.

એટલું તો જરૂર લાગે છે કે–આત્માની પ્રવૃત્તિઓમાં પણ ભેદ તો જણાય છે.

શો શો. ભેદ જણાય છે ?

લાગણીઓ આત્મામાં ઉપજ થાય છે. અને તે અનેક પ્રકારની છે. તે હકીકત પહેલા ભાગમાં આવી ગયેલ છે. તે ઉપરથી કદાચ આ પ્રશ્નના ઉકેલનો પત્તો લાગે ખરો.

ભલે એ રીતે વિચાર કરો.

આપણે આ કેરીના દાખલામાં પણ અનેક લાગણીઓ અનુભવી ચૂકયા.

રસ ચાખવાની ઇચ્છા કરતાં રસની મીઠાશનું જ્ઞાન, જુદી પ્રવૃત્તિ લાગે છે. મીઠાશના જ્ઞાન પછી વધારે કેરી ચૂસવાની ઇચ્છા એ તેના કરતાં પણ જુદી પ્રવૃત્તિ જણાય છે. ખાટી કેરી ચાખીને તેને દૂર કરવાની લાગણી પણ વળી તદ્દન જુદીજ હોય એમ લાગે છે. સુંદરલાલ ભાઇની કેરીઓ વહેંચવાની પ્રેમની લાગણી પણ જુદાજ પ્રકારની છે.

બહાર–દુનિયાંમાં પણ વિચાર કરતાં દરેક પ્રાણીમાં પોતાના હિતની બાબત વિષે અથવા પોતાના પરિચયમાં આવતા પદાર્થો વિષે થોડું ઘણું જાણવું. કેટલાકને વળી પોતાને ઉપયોગી હોય કે ન હોય પણ અનેક બાબતો જાણવાની ઇચ્છા હોય છે. કે જેને લોકો વિદ્વાન કહે છે તેઓમાં પણ એક એક કરતાં ચડીયાતા હોય છે. કેટલાક માણસોને અમુક ખાવાની ચીજ તરફ, તો કોઇને સગાં કે અમુક કુટુંબ તરફ, કેટલાકને સામાન્ય પ્રાણીઓ ઉપર પણ લાગણી હોય છે. વળી કેટલાકને પોતાના ધર્મગુરૂ તરફ, કોઇને પોતાના

ઇષ્ટદેવ ઉપર એટલી બધી પ્રેમની લાગણી હોય છે, કે જેથી તેઓ દુનિયામાં મોટા મોટા ભક્તો કહેવાય છે.

તેવીજ રીતે કેટલાક માણસોમાં આગ્રહ પણ એવોજ હોય છે કે તે અમુક પકડયું નજ મૂકે. પછી ખરૂં હોય કે ખોટું હોય.

આ રીતે આત્માની પણ અનેક જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ જણાય છે બધી એક સરખી હોય તેમ તો નથીજ.

પણ બરાબર પૃથક્કરણ કરીને હું તેને પદ્ધતિસર ગોઠવી શકતો નથી.

કંઇ અડચણ નહીં. તમે તમારે તમારી સમજણ શક્તિને કામે લગાડીને જે કંઇ નિર્ણયો બાંધશો, તે પણ તમારે માટે તો ઘણા કિંમતી ગણાય. બાકી વ્યવસ્થા તો આપણે બરાબર ગોઠવી લેઇશું. આથી વધારે કંઇ કહી શકશો ?

હવે તો ઘણું મુશ્કેલ લાગે છે.

સાંભળો ત્યારે હું તમને પ્રથમ આત્માનું કેટલુંક સ્વરૂપ સમજાવું. પછી તેના કયા કયા ગુણો છે એ વિગેરે હકીકત આપણે સમજી શકીશું.

૨

અન્તરંગ વિચાર.

પાઠ ૧ લો.

આત્માનું સ્વરૂપ.

૧ આત્માનું સ્વરૂપ જૈન શાસ્ત્રકારોએ શી રીતે વર્ણવ્યું છે, તે બધું તો આપણે અહીં નહીં વિચારીએ. પરંતુ આપણને તેમાંનું જે કંઇ ઉપયોગી છે, તેનો પ્રથમ તે શાસ્ત્રકારોનીજ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી લેઇએ.

૨ આત્માના પર્યાય શબ્દો—આત્મા, જીવ, સત્વ, ચેતના વંત, હંસ, પ્રાણવાન્, પ્રાણી, શરિરી, વિગેરે વિગેરે.

૩ આત્મા. ૧ જ્ઞાન શકિતવાળો છે. ૨ દર્શન શક્તિ વાળો છે. અચ્છેદ્ય—અભેદ્ય છે, તેમાં ગંધ, સ્પર્શ, રૂપ, શબ્દ સ્વાદ વિગેરે કંઇ નથી. ૭ તે કદી નાશ પામતો નથી. ૮ તે બળતો નથી. ૯ ભીંજાતો નથી. ૧૦ પવનથી ઉડતો નથી. ૧૧ તે ભારે કહેવાતો નથી. ૧૨ તે સંકોચ પામે છે. ૧૩ વિસ્તાર પામી શકે છે. ૧૪ તે ગતિ કરે છે. ૧૫ સ્થિતિ કરે છે. ૧૬ તે અખંડ છે. ૧૭ તેને પોતાને કોઇ પણ ખાસ આકૃતિ નથી. ૧૮ તેને કોઈ ખાસ બાંધો પણ

નથી. ૧૯ તે ઉંચ કે નીચ પણ કહેવાતો નથી. ૨૦ આત્મામાં અખૂટ—અનંત બળ છે. ૨૧ દાન આપવાની યોગ્યતા છે. ૨૨ દાનનું ફળ અનુભવવાની યોગ્યતા છે. ૨૩ ભોગો અને ઉપભોગોમાં આનંદ માનવાની યોગ્યતા છે. ૨૪ આત્મામાં પોતાનું અનંત અનંત સુખ છે. ૨૫ તે સ્વતંત્ર છે. ૨૬ છતાં પરતંત્ર થવાની યોગ્યતા ધરાવે છે. ૨૭ તે ઉત્પન્ન થતો નથી ૨૮ તેનામાં નિશ્ચય બળ છે. ૨૯ તે સત્યમય છે. ૩૦ તે પરમ પવિત્રતામય છે. ૩૧ છતાં દુનિયાદારીની બધી યોગ્યતા તે ધરાવે છે. ૩૨ તે તપોમય છે. ૩૩ તે એકલો છે. એવા અનંત આત્મા છે. ૩૪ દરેક આત્માઓ જેવોજ તે છે. ૩૫ છતાં પોતાના ગુણ સ્વભાવ પોતે સ્વતંત્ર-પણેજ ધરાવે છે. ૩૬ તે બદલાય છે. ૩૭ છતાં તે કદી આત્માપણે મટી જતો નથી. ૩૮ તે દરેક ઠેકાણે જઇ શકે છે. ૩૯ છતાં એકજ ઠેકાણે પણ રહી શકે છે. ૪૦ તે આખો એક સ્કંધમય છે. ૪૧ છતાં તેનો અમુક ભાગ કલ્પી શકાય છે. ૪૨ અને તેના નિર્વિભાજ્ય ભાગો (પ્રદેશો) પણ કલ્પી શકાય છે. ૪૩ એવા અસંખ્ય પ્રદેશો તે ધરાવે છે. ૪૪ તે લાંબો થઇ શકે છે. ૪૫ ટુંકો થઈ શકે છે. ૪૬ પાતળો થઇ શકે છે. ૪૭ સારૂ ખોટું પારખી શકનાર પણ તેજ છે. ૪૮ તે જાણે છે. ૪૯ તે જણાય પણ છે. ૫૦ તે છે છે ને છે. ૫૧ તેમાં કર્મ ગ્રહણ યોગ્યતા છે. ૫૨ કર્મ ત્યાગ યોગ્યતા છે. ૫૩ તે કંઈ ખાતો નથી, પીતો નથી. ૫૪ તે કદી અણુસ્વરૂપ થતો નથી. ૫૫ તેમજ કદી અપરિમેય સ્વરૂપ પણ પામતો નથી. ૫૬ આત્મા કારણ છે. ૫૭ પણ તે કાર્ય નથી.

આવા અનેક વિચિત્ર સ્વરૂપ વાળો આત્મા છે. અને ઉપર ગણાવ્યા તેવા તેને અનંત ગુણો છે, એવું શાસ્ત્રમાં વર્ણન આવે છે.

ઉપરના દરેક ગુણોમાં તમને બરાબર સમજ નહીં પડી હોય, તે મારા ખ્યાલમાં છે. છતાં બધાની સમજણ પાડવી તે પણ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે. તોપણ તેમાંના મુખ્ય મુખ્ય ગુણોની સમજ પાડીશ. એટલે તમને ઠીક પડશે.

આત્માનું આટલું બધું વિચિત્ર સ્વરૂપ તો આજેજ સાંભળ્યું. તો પછી સમજી તો શી રીતે શકાયજ ?

ચાલો ત્યારે કંઇક સમજાવું.

૧ તે રૂપ રહિત છે, તે તો આપણે જાણીયેજ છીએ, કેમકે કોઈ મરી જાય છે ત્યારે તેના આત્માને આપણે જોઇ શકતા નથી. તેને અડકી પણ શકતા નથી, તેને ચાખી પણ શકતા નથી. અર્થાત્ તેનો સ્વાદ આવતો નથી. તેમજ તે વખતે તેનો ગંધ પણ નથી આવતો

એ તો બરાબર.

૨ પશુ, પક્ષિ, મનુષ્ય, જંતુઓ માછલાં, કીડા વિગેરેની સંખ્યા જગત્માં કેટલી હશે ?

તે શી રીતે ગણી શકાય.

જો આપણે તે ગણી શકતા નથી. તો પછી આપણે ન જાણતા હોઇએ તેવા પણ અનેક પ્રાણીઓ છે. તે બધાનો એક એક આત્મા ગણીએ તોપણ અનંત આત્માઓ થઇ જાય.

૩ હરેક આત્માને પોતપોતાના ગુણો સ્વતંત્ર હોય છે. જેવા એકમાં છે તેવાજ બીજામાં છે. છતાં તે તેના કરતાં જુદો છે. અને છતાં સરખો છે. જેમકે એક ૨૫) રૂપિયાની થોકડી લઇએ. તેમાં હરેક રૂપિયા એકેએક જુદા જુદા છે. છતાં હરેક સરખાં છે. હરેકમાં સરખી છાપ, સરખો સીકકો, સરખી વેલ, સરખો ગોળાકાર, વિગેરે વિગેરે છતાં એકનો ગોળાકાર તેનો પોતાનોજ છે, બીજાનો તે નથી. એકની છાપ તે પોતાનીજ છે. બીજાની બીજી છાપ છે, અને તેની છાપનો માલીક તે પોતેજ છે. તેવી રીતે આત્મામાં પણ સમજવું.

આપ બધાને સરખા કહો છો તે શી રીતે? આપણે બધાયે ક્યાં સરખા છીએ. ?

તમે જે જુદાપણું જુઓ છો તે શરીરનું જુદાપણું જુઓ છો. અને હું તો આત્માની વાત કરૂં છું.

ત્યારે શું મારો અને આપનો આત્મા સરખોજ હશે?

ના. અત્યારે નહી, પણ હરેક જાતના બીજા સંજોગોને લીધે ફેરફાર પામતો આત્મા બાજુએ રાખીને કેવળ તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારીયે તો હું કહુ છું તે પ્રમાણે છે.

ત્યારે એવા આત્માઓ હશે, કે જે કેવળ પોતાના બરાબર સ્વરૂપ પ્રમાણે હોય, અને હરેક સરખાજ હોય ?

ના. તેવા દાખલા મળવા મુશ્કેલ છે. હરેકમાં કંઇ ને કંઇ ફેરફાર તો રહેવાનોજ. કોઇમાં કોઇ ગુણ ઢંકાયેલો તો કોઇમાં વળી બીજો ઢંકાયેલો, તેમજ કોઈમાં અમુક ગુણ

છુપો તો કોઈમાં અમુક ગુણ જાહેર. એ રીતે કંઈ ને કંઈ ફેર તો દરેકમાં રહેવાનોજ.

છતાં શકિતઓને હિસાબે તપાસ કરીએ તો દરેક સરખાજ છે. પણ તેવી સરખી રીતે હોવાનું કદી બનતું નથી.

વિચિત્ર વાત !

માટેજ આપણે આ પ્રકરણનું નામ "અંતરંગ વિચાર" રાખ્યું છે.

૪ આત્મમાં-જ્ઞાન શકિત છે.

આ શરીર તો જડ છે. તેમાં કશું જાણવાની શક્તિ નથીજ. એટલે 'આ મકાન' 'આ ઝાડ' આવું જાણનાર તો શરીરમાં રહેલો આત્માજ છે. એટલે તેમાં જ્ઞાનશક્તિ છે.

૫ આત્મામાં દર્શન શક્તિ પણ છે. વસ્તુનું સામાન્ય સ્વરૂપ જાણવાની શક્તિ માટે જૈન શાસ્ત્રકારો દર્શન શબ્દ વાપરે છે. અને વિશેષ જાણવાની શક્તિ માટે જ્ઞાન શબ્દ વાપરે છે.

આ હકીકત ન સમજવામાં આવી. ખુલાસાવાર સમજાવશો.

જુઓ. આપણે જે જે વસ્તુઓ જોઈએ છીએ. તેના બે સ્વરૂપો છે. સામાન્ય અને વિશેષ.

દાખલા તરીકે-કોઇ અજાણ્યો માણસ આવીને તમારી સામે ઉભો રહે, ત્યારે તમે તેને કયા નામથી બોલાવો ?

અમે નામ ન જાણુતા હોઇએ ને શી રીતે નામથી બોલાવીએ ?

ત્યારે તમે તેને શું કહો ?

પ્રથમ–' કોઇક માણુસ છે ' એટલું તો જાણીએ. પછી જ્યારે તેને બધું પુછીએ કે–" ભાઈ ! ક્યાંના છો ? ક્યાં જવાના છો ? કેમ આવ્યા છો ? તમારૂં નામ શું ? ગામ કયું ? જાત કઇ ? ધંધો કયો ? " ત્યારે માલૂમ પડે કે આ અમુક નામના માણુસ છે. તે પહેલાં શી રીતે જાણીએ ?

બસ, ત્યારે એ માણુસમાં માણસ તરીકેનો સામાન્ય ધર્મ, અને અમુક ગામનો, અમુક નામનો, અમુક જાતનો એ બધા વિશેષ ધર્મો.

સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન દર્શન શક્તિથી થાય છે. અને વિશેષ ધર્મોનું જ્ઞાન જ્ઞાન શક્તિથી થાય છે.

એ ખરૂં. પણ જેમ તે માણુસમાં માણુસ તરીકેનો ધર્મ સામાન્ય છે. તેજ પ્રમાણે તે માણુસ પ્રાણી પણુ છે. તો તેમાં સામાન્ય વિશેષ કયો ધર્મ ?

તમને જો પ્રથમ જોતાની સાથે પ્રાણી તરીકેનું ભાન થાય, તો તમે પ્રાણી તરીકેનો ધર્મ દર્શન શક્તિથી જાણ્યો ગણાય. અને મનુષ્ય તરીકેનો ધર્મ જ્ઞાન શક્તિથી જાણ્યો ગણાય. તેમજ જો તમે પ્રથમ જોતાની સાથે હિંદુસ્થાનનો રહેવાસી છે એમ જાણી જાઓ ને પછી તે બ્રાહ્મણ હશે કે નાગર, વણિક કે કણબી હશે ? એ વિગેરે જાણુનાર જ્ઞાનશક્તિ અને " હિંદવાસી " એ જાણુનાર દર્શનશક્તિ.

અર્થાત્-સામાન્ય તે અમુક રીતે વિશેષ હોય, અને વિશેષ તે અમુક રીતે સામાન્ય હોય છે. પરંતુ, પ્રથમ જ્ઞાન વખતે જે પ્રથમ ધર્મ ભાસમાન થાય તે દર્શન શક્તિથી, અને પછી જે ધર્મ ભાસમાન થાય તે જ્ઞાન શક્તિથી.

ધારો કે-તમે ફરવા નીકળ્યા છો. ફરતા ફરતા ઘણે દૂર નીકળી ગયા. જરા મોડું પણ થયું. તડકો ધીમે ધીમે તપવા લાગ્યો, પરસેવો વળવા લાગ્યો થાક અને તડકાથી કંટાળી ઠંડી છાયામાં વિસામો લેવાની ઈચ્છા કરી. તેવામાં નજીકજ થોરની વાડનો ઠીક બેસી શકાય તેવો ઘાટો છાયો આવ્યો. તમે ત્યાં નિરાંતે બેસી ગયા.

પછી તમે આકાશ સામે, સામા રસ્તા સામે, સામેની ટેકરીઓ સામે, જતા આવતા મુસાફરો સામે અસ્ત વ્યસ્ત નજર માંડતા જાઓ છો, અને તમારા જીવનની મનોરથોના તર્કને ઘોડે ચડી અનેક કલ્પનાઓ કરી મનથી અનેક કાર્યક્ષેત્રો વટાવતા જાઓ છો. તેવામાં એકાએક થોરની વાડ તરફથી કંઈક અવાજ તમારી તરફ આવ્યો.

તમારો મનોરથ અટકીને ઉભો રહ્યો, ને તુરત તમે વિચાર કરવા લાગ્યા, કે-"આ શું થયું?"

"કંઈક અવાજ થયો." એટલું તો કાને નક્કી કર્યું. પણ "તે અવાજ કોણે કર્યો?" તે નક્કી કરવા તમારૂં મન લલચાયું. તમે હવે શું નક્કી કરી શકો?

કોઈપણ કારણને લીધે અવાજ થયો.

પણ તે કારણ કયું? તે નક્કી કરતાં વખત લાગે.

તે વખતે કોઈ તીડ ઉડતું દેખું, તો અનુમાન બાંધી લઉં કે આ તીડ ઉડતું હશે, તેને લીધે અવાજ થયો. પરંતુ કંઈ ન દેખાય તો કંઈ નિશ્ચય ન કરી શકાય, અને વિચાર આગળ ચલાવવા પડે.

અરે! તીડ કે એવા કોઈ જંતુ કે પ્રાણી વિના પણ અવાજ તો થાય. પવનને લીધે થોરની ઉપરથી થોરનું ફળ કે બીજી એવી વસ્તુ પડે, કે અવાજ થવાનો સંભવ ગણી શકાય.

હા, જી. એમ પણ બને.

બસ, આ પ્રસંગે અવાજનું કંઇ પણ કારણ ચોકકસ હોવું જોઇએ. એવું જ્ઞાન થયું તે દર્શન શક્તિને લીધે.

વિચાર કરતાં, તપાસ કરતાં થોરની પડવાડે કંઇક તમને જણાયું. તે તમને હાલતું ચાલતું લાગ્યું. એટલે તમે જાણ્યું કે "કોઇ પ્રાણી હોવું જોઇએ."

થોડી વારે તમે વસ્ત્રનો છેડો જોયો. એટલે તમને માણસ જેવું જણાયું. ત્યાં તો તમારા મિત્રજ હસતા હસતા તમારી સામે આવીને ઉભા રહ્યા.

આ પ્રમાણે એક વાતનો નિશ્ચય કરતાં પહેલા આપણે કેટલાંયે ખ્યાલો કરવા પડે છે. આ પ્રત્યેક ખ્યાલને આપણે ઉપયોગ એવું નામ આપીયે. આ પ્રત્યેક ઉપયોગમાં પ્રથમ ભાસમાન થતી વસ્તુ દર્શન શક્તિને લીધે, અને પછીનો વિશેષ ધર્મ ભાસમાન થાય. તે જ્ઞાન શક્તિને લીધે. વળી

ખ્યાલ આગળ લંબાવો. પ્રથમ ભાસમાન થાય તે સામાન્ય ધર્મ, અને પછી ભાસમાન થાય તે વિશેષ ધર્મ. આમ ચાલ્યા કરે.

દાખલા તરીકે—

"અવાજનું કંઈક કારણ હશે." તે દર્શન શક્તિથી જાણ્યું. વળી ઉપયોગ આગળ લંબાયો. "કંઈક ચાલતું દેખાય છે, એટલે કોઈ પ્રાણી હોવું જોઈએ." એ દર્શન શક્તિથી જાણ્યું.

"કપડું જણાય છે, તેથી માણસ હોવું જોઈએ." એ ભાન જ્ઞાન શક્તિથી.

"માણસ જેવું તો લાગે છે, પણ કોણ હશે?" એ ઉપયોગ વખતે માણસને દર્શન શક્તિથી જાણ્યું. પણ "ઓહો આતો મિત્ર સુદર્શન છે." આ ભાન જ્ઞાન શક્તિથી થયું સમજવું.

આ તો માત્ર અહીં ખ્યાલજ આપ્યો છે. ખરી રીતે આ વિષયનું એક જુદું શાસ્ત્ર રચી શકાય. આ વિષયને લગતા સૂક્ષ્મ વિચારથી ભરેલા નંદિસૂત્ર વિગેરે ગ્રંથો જૈન સાહિત્યમાં મોજુદ છે. કોઈ વખતે આ શાસ્ત્રનો સાંગોપાંગ વિચાર આપણે કરીશું. દુનિયાના આપણા હમેશના અનુભવ-પરથી પણ આ શાસ્ત્રના ઘણા સિદ્ધાંતો નક્કી કરીશું.

૬ જગતનાં કોઈપણ પદાર્થનું જ્ઞાન દર્શન શક્તિ અને જ્ઞાન શક્તિથી થાય છે. પણ તે થયેલા જ્ઞાનમાં ઘણા

તથ્યયુક્ત ને નિશ્ચયબળ પ્રેરક ગુણને સમકિત–સમ્યક્ત્વ, સમ્યગ્દર્શન વિગેરે નામો આપેલા છે.

આ શું? ભારે અટપટી ભાષામાં આપ બોલો છો.

ખરેખર, છે તો અટપટી ભાષા. પણ એવા શબ્દો શિવાય એ ગુણનો ખરો ખ્યાલ આપી શકવા માટે મારી પાસે બીજા શબ્દો નથી.

૭ સંયમ શક્તિ—સદ્વર્તન–ચારિત્ર એ વિગેરે આત્માનાજ ગુણો છે.

૮ એ બધું સમજ્યા પણ–જ્ઞાન, દર્શન, સમ્યગ્દર્શન ચારિત્ર એ ચાર ગુણોમાં પરસ્પર શો તફાવત? તે જરા સમજાવશો.

જ્ઞાન અને દર્શનનો ભેદ તો જાણે તમે સમજ્યા. પણ સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાનનો ભેદ જરા સમજાવું.

સાંભળો ત્યારે–

હમ્મેશ અનેક નવી જુની બાબતો આપણા જાણવામાં આવે છે. તેમાંની બધી ખરીજ હોય એમ કેમ બને! કોઇ ખોટી પણ હોય.

હા, એમ પણ હોય છે.

વસ્તુ જે પ્રમાણે ન હોય તે પ્રમાણે જ્ઞાન થાય તેજ ખોટું જ્ઞાન. અને જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે જ્ઞાન થાય તે ખરૂં જ્ઞાન.

આત્માની જ્ઞાન શક્તિનો પાવર મુખ્યપણે તો એવો જ છે કે–જગતના તમામ ભાવોને–બરાબર જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે નિશ્ચયાત્મકપણે–અસંદિગ્ધપણે જાણવા.

સંદિગ્ધપણે જાણે તો જ્ઞાન શક્તિ અધુરી ગણાય. જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે જાણવામાં ખામી રહે તો પણ તે ખામી અજ્ઞાન શક્તિ કહેવાય. પણ આત્માની જ્ઞાન શક્તિના પાવરનો મુખ્યપણે વિચાર કરતાં તેમ બનવું સંભવિત નથી.

આ ઉપરથી એટલુંજ સમજાય છે કે–જ્ઞાન શક્તિની અસંદિગ્ધ સ્થિતિને જુદી પાડી એક જુદા ગુણ તરીકે તેનો વ્યવહાર કર્યો છે. અને તે એ કે–પ્રત્યેક વિચારના દૃષ્ટિબિંદુઓ જુદા જુદા હોય છે. તેમાં સત્ય દૃષ્ટિબિંદુને લક્ષ્યમાં રાખીને જ્ઞાન અને વર્તન પ્રવર્તે છે. બસ, જ્ઞાન અને વર્તનની પાછળ રહેલા સત્ય દૃષ્ટિબિંદુ તરફ લક્ષ્ય તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે.

આવા દાખલા પણ આપણા જીવનમાં ઘણા બનતા જોઇએ છીએ

દાખલા તરીકે—

તમે બહાર ફરવા ગયા હો, તેવામાં કોઇપણ કુવા પાસે એકાદ બકરૂં કે ઘેટું ફરતું હોય, તમને એમ લાગે કે કદાચ આ બિચારૂં કુવામાં પડી જશે. માટે તેને બચાવું. તેથી તેને તમે પકડી પાડો અને તેને કુવામાં પડતું બચાવો. અને તમે ત્યાંથી તેને કોઇ સુરક્ષિત સ્થાનમાં મૂકો.

તેમાં તમારો ખ્યાલ તેના પ્રત્યે કેવળ દયાનોજ છે.

હવે તમારે બદલે કોઇ કસાય જાતિનો માણુસ હોય, અને તે પણ તેને તમારીજ પેઠે બચાવી લે. અને તેપણ પોતાને ઘેર લેઇ જાય, ત્યાં થોડો તે તેને બચવાને સુરક્ષિત સ્થાને મૂકવાનો હતો ?

નહીંજ, તે તો તેને મારીને તેનું વેચાણ કરે.

બસ ત્યારે, જોકે તેને કુવામાં પડતું તમે બન્ને બચાવો છો પણ બન્નેના દૃષ્ટિબિંદુ જુદા જુદા છે. એકનું દૃષ્ટિબિંદુ કેવળ દયા છે. ત્યારે બીજાનું દૃષ્ટિબિંદુ કેવળ સ્વાર્થ અને હિંસા છે.

દાખલો બીજો—

બે મુસાફર ગિરનારના પહાડ ઉપર ચડતા હતા. એકના હાથમાં ફૂલનો ટોપલો હતો. અને એકના હાથમાં માત્ર ફૂલની છાબડી હતી. ફૂલની છાબડી જેના હાથમાં હતી, તેણે નીચેથી સ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી હાથમાં ફૂલની છાબડી રાખી હતી. બન્ને ઉપર ગયા. એકે પુષ્પો દેવને ચડાવ્યા, બીજાએ ત્યાં વેચ્યા. અને તે ફૂલો વેચાણ લેનાર યાત્રિકોએ દેવને ચઢાવ્યા. હવે તમે કહો કે-ફૂલ લઇને બન્ને સાથે ચડનારાઓમાં દેવ પૂજાનું ફળ કોને વધારે મળ્યું ?

ફૂલની છાબડી વાળાને. કેમકે તેનો ઉદ્દેશ દેવને ફૂલો ચઢાવવાનો હતો અને બીજાનો ઉદ્દેશ માત્ર વેચવાનોજ હતો. તેથી તેના બધા ફૂલો દેવને ચડયા છતાં દેવ પૂજાનું

ફળ તેને નજ મળે. તેને તો પૈસા મળ્યા એજ તેનું પર્વત પર ચઢવાનું ફળ. અને તેજ વખતે સાથે ચડનાર કે જેની પાસે થોડાંજ ફૂત્રો હતા તેને ચઢવાની શરૂઆતથીજ દેવ પૂજાનું ફળ મળવું શરૂ થઇ ચૂકયું હોવું જોઇએ.

બરાબર છે. સરખી ક્રિયા છતાં દૃષ્ટિબિંદુઓ બન્નેના જુદા જુદા હોવાથી પરિણામ પણ જુદું જુદું આવે છે.

અહીં એક સુંદર અને વધારે બંધ બેસતું દૃષ્ટાંત છે. પણ તમારી આગળ તે આપવું ઉચિત ન જણાવાથી આ બે દૃષ્ટાંતોથીજ સંતોષ પકડજો.

આ રીતે કોઇપણ જ્ઞાન કે પ્રવૃત્તિમાં સમ્યક્ દૃષ્ટિ બિંદુ–તે સમ્યગ્ દર્શન કહેવાય છે.

પાઠ ૨ જો.

ગયા પાઠમાં આપણે આત્માના સ્વરૂપ વિષે કેટલુંક વિસ્તારથી વિવેચન કરી ગયા, તેથી હવે તમારા સમજવામાં બરાબર આવ્યું હશે કે–" આત્મા " એ કેવો વિચિત્ર પદાર્થ છે ?

ખરેખર આત્માના સંબંધમાં અમે ગયા પાઠમાં ઘણું શિખ્યા.

આપણે અહીં કાલે આત્માનું સ્વરૂપ વિચાર્યું, તેવોજ તમારો આત્મા છે ?

તેવું તો કંઇ જણાતું નથી.

તેનું કારણ ?

તેનું કારણ શું હશે જી ?

ચાલો વિચાર કરીયે.

× × × ×

તમારા આત્મામાં જાણવાની શક્તિ તો છે ને ?

હા, જી.

કેટલી શક્તિ છે તે કહી શકશો ?

તેનું માપ શી રીતે કાઢી શકાય !

તમારા વિદ્યાભ્યાસના પ્રમાણમાં–તમે નાના હતા તેના કરતાં–હાલ કંઇક અનુભવ વધ્યો છે કે નહી ?

હા, વધ્યો છે. પરંતુ હજુ આપના જેટલો નહી.

એ ખરૂં, પણ વખત જતાં અમારા કરતાં પણ તમારો અનુભવ વધી જાય તેવો સંભવ ખરો કે નહીં

હા, એવી કલ્પના કરી શકાય ખરી.

તે વખતે તમારો વધી ગયેલો અનુભવ છેવટની હદનો તો નહીં હોય ને ? છેવટની હદનો ત્યારે ગણાય કે તમારાથી બીજો કોઇ વધારે અનુભવી–જ્ઞાની દુનિયામાં ન હોય !

એમ કેમ બને ? તે વખતે પણ મારાથી મહાન્ મહાન્ અનુભવી અને વિશાળ જ્ઞાન શક્તિ ધરાવનારા ઘણાયે હશે.

તમે તેવા થવા પ્રયત્ન કરો તો થઈ શકો ખરા ?

હા, જી. પ્રયત્નથી તેમ પણ થવાય.

તો પછી એ રીતે વધતાં વધતાં તમારૂં જ્ઞાન વધવા ધારે તો કેટલું વધી જઈ શકે ?

એ શી રીતે કહી શકાય ?

કેમ ન કહી શકાય ? બેધડક થઈને કહો કે–

" વિશ્વમાં એક પણ ભાવ, પદાર્થ, કે ચીજ એવી ન રહી જાય કે જે મારા જાણવા બહાર હોય, તેટલી હદ સુધી જ્ઞાન શક્તિ વધી વધીને વધી જાય."

શું એમ થાય ખરૂં ?

તમેજ કહો ને ? તમારી અક્કલમાં ઉતરે છે કે નહીં ?

આપની વાત તો ખરી લાગે છે.

પરંતુ, આજે અત્યારે કલકત્તામાં શું થતું હશે ? તે કહેશો ?

ના, જી.

કેમ ? તમારા જ્ઞાનમાં આટલી બધી વિશ્વ જાણવાની શક્તિ છે. તો પછી આટલું કેમ ન કહી શકો ?

શક્તિ ખીલી નથી.

એ શક્તિ કાણે દબાવી છે ?

તેને દબાવનાર કોઈ કર્મ હોવું જોઈએ.

બસ, ત્યારે. આ રીતે તમારો યે આત્મા અગાઉ કહેલી અને બીજી પણ કેટલીક, એમ અનંત શક્તિઓ ધરાવે છે. છતાં કર્મને લીધે તેનું સ્વરૂપ આપણને જુદુંજ લાગે છે.

જેમ તમારા આત્માની જ્ઞાન શક્તિની હદ નથી, છતાં તેને ઢાંકનાર કર્મને લીધે તેની હદ બંધાઈ ગઈ છે. તેજ રીતે બીજાં પણ અનેક કર્મો આત્માની અનેક શક્તિઓ ઢાંકે છે. એવો ખ્યાલ આ ઉપરથી સ્હેજે કરી શકશો.

હા, જી. સ્પષ્ટ રીતે તેમજ લાગે છે.

આ ઉપરથી એક બીજી પણ હકીકત યાદ રાખી લેજો, કે-કર્મ આત્માની શક્તિઓ ઢાંકે છે. તેમાં પણ કેટલાક કર્મો માત્ર સીધી રીતે આત્માની શક્તિઓ ઢાંકવાનું કામ કરે છે. તેથી તેવા કર્મોને **જીવવિપાકી** કહેવાં જોઈએ.

કેટલાક કર્મો આત્માની શક્તિ ઢાંકવાનું કામ કરવા ઉપરાંત આત્માને કેટલીક બાહ્ય-જડ સામગ્રીઓ (શરીરને ઉપયોગી) અપાવે છે. તેને જડ-એટલે **પુદ્ગલ વિપાકી** કહીશું. તેમજ કેટલાક કર્મ અમુક સ્થળેજ પોતાનું ફળ બતાવે છે. તેને **ક્ષેત્ર વિપાકી કર્મ** કહેવામાં વાંધો નથી. વળી અમુક કર્મો તો એવા પણ હોય છે કે જે પ્રાણીઓની અમુક પ્રકારની જાતિમાં જ ઉદયમાં આવે. તેને ભવવિપાકી કહીશું.

દાખલાથી સમજાવો તો સમજાય.

સાંભળો—

૧ તમારી જ્ઞાન શક્તિને ઢાંકનાર જે કર્મ તે જીવવિપાકી કર્મ કહેવાય.

૨ અને તમારા આત્માને જડ પરમાણુઓનું શરીર આપે, અથવા શરીરમાં ઉપયોગી તત્ત્વો પુરાં પાડે, તે **પુદ્ગલ વિપાકી કર્મ** કહેવાય.

૩ તેવીજ રીતે **ક્ષેત્ર વિપાકી** અને **ભવ વિપાકી** કર્મ પણ આગળ ઉપર સમજાવીશ.

પાઠ ૩ જો.

હવે આપણે બીજા ભાગના છેલ્લા પાઠો એક વખત ફરી પાછા વાંચી જઇએ. તમે વાંચો. હું સાંભળું છું.

તેમાં–સત્તામાં રહેલા કર્મનો અબાધા કાળ પુરો થવાથી તે કર્મ ઉદયમાં આવવું શરૂ થાય છે. તે વખતે તેનો નિષેક બને છે. અને ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ પામેલું કર્મ ઉદય આવે છે. વિગેરે હકીકત આપણે તાજી કરી જઇએ.

હવે એક કલ્પના કરો. કે તમારો આત્મા આ અન્તરંગ પ્રકરણના ૧ લા પાઠમાં બતાવ્યા પ્રમાણેનો સંપૂર્ણ સ્વરૂપ-વાળો છે. તેને કયા કયા કર્મો ઉદયમાં આવવાથી તેની અત્યારની તમારા સ્વરૂપે અવસ્થા બની રહી છે ? તે કહો.

એ કહેવાની શરૂઆત શી રીતે કરવી ? તેજ સમજ પડતી નથી. પ્રથમતો મારે એજ પૂછવાનું છે, કે કર્મો કુલ

કેટલા છે ? અને તે દરેકના ચોક્કસ કયા કયા નામો છે ? તેજ અમે જાણુતા નથી. તેથી સમજ્યા વિના કહેવું બરાબર નહીં ફાવે.

જો કે કર્મો અસંખ્ય કહી શકાય. છતાં તેનું વર્ગીકરણ કરીને તેની અમુક ચોક્કસ સંખ્યા, તથા ચોક્કસ નામો, તથા તેના ચોક્કસ પરીણામો એટલે રસોદય, તેનો ચોક્કસ વખત એટલે સ્થિતિ, તથા તેના પ્રદેશોના જથ્થાનું માપ, વિગેરે ચોક્કસ પ્રમાણુમાં ઠરાવેલ છે. પરંતુ તે બધું સ્વરૂપ આગળ ઉપર જ સમજાવીશ. છતાં કર્મોની સંખ્યા, નામો અને તેના ફળ તો અહીં તમને ગણુાવી જાઉં, તોજ ઠીક પડશે.

નામ.	ફળ.
૧ મતિજ્ઞાનાવરણીય	મતિજ્ઞાન નામની જીવની જ્ઞાન શક્તિ ઉપર આવરણ કરે છે.
૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય	શ્રુતજ્ઞાન „ „ „ „ „
૩ અવધિજ્ઞાનાવરણીય	અવધિજ્ઞાન „ „ „ „ „
૪ મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય	મનઃપર્યાયજ્ઞાન „ „ „ „ „
૫ કેવળજ્ઞાનાવરણીય	કેવળજ્ઞાન „ „ „ „ „

આ પાંચ કર્મો જ્ઞાનાવરણીય કહેવાય છે. કેમકે તેઓ જ્ઞાન શક્તિ ઉપર આવરણ કરે છે.

આવરણ એટલે ઢાંકવું તે. જ્ઞાન એટલે પદાર્થમાં રહેલા વિશેષ ધર્મને જાણુવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ. તે વાત આગળ આવી ગઇ છે. તે શક્તિને ઢાંકનાર કર્મ તે **જ્ઞાનાવરણીય કર્મ**.

અંતરંગ વિચારના પહેલા પાઠમાં જ આપણે શીખી ગયા કે—આપણુને છેવટમા-છેવટની હદ સુધી જ્ઞાન થઇ શકે

છે, જે જ્ઞાનના જાણવા બહાર જગત્‌ની કોઇપણ વસ્તુ ન રહે, તેને કેવળ જ્ઞાન કહે છે.

તમારા આત્મામાં આવીજ કેવળ જ્ઞાનની શક્તિ છે. પણ તે કેવળ જ્ઞાન એક જાતના કર્મોથી ઢંકાયેલું હોય છે. તેનું નામ કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે.

કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મથી આત્માની જ્ઞાન શક્તિ ઢંકાય છે. છતાં ઘણીખરી જ્ઞાન શક્તિ ઉઘાડી પણ રહે છે. જેના બળથી જીવ આખા વિશ્વનું તો જ્ઞાન ન કરી શકે. પણ મનના વિચારો જાણી શકે. અથવા જેટલી રૂપવાળી વસ્તુઓ જગત્‌માં છે, તે ગમે ત્યાં હોય પણ તેનું જ્ઞાન કરી શકે છે.

તેથી એકનું નામ મનઃપર્યાય જ્ઞાન અને બીજાનું નામ અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે. આ બન્ને જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનાર કર્મના નામો અનુક્રમે મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય અને અવધિ-જ્ઞાનાવરણીય છે.

આ બન્ને કર્મોથી આત્માની શક્તિ કંઇક જો કે આચ્છાદિત થાય છે. છતાં કંઇક ભાગ ઉઘાડો રહે છે. તે ઉઘાડા રહેલા ભાગથી આપણે શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન કરી શકીએ છીએ, અને બહારના વ્યવહારમાં ઇંદ્રિયો દ્વારા પણ જુદું જુદું જ્ઞાન કરી શકીએ છીએ, ને આપણો વ્યવહાર ચાલે છે. તે બન્નેનું નામ અનુક્રમે શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાન છે. તે બન્નેને આવરણ કરનાર કર્મોના નામો શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય અને મતિ-જ્ઞાનાવરણીય છે.

ધારો કે–હું ' રાજા ' એવો શબ્દ બોલ્યો, અને તમારી કર્ણઇંદ્રિય દ્વારા તમે એ શબ્દ સાંભળ્યો. તે વખતે તમારા મનમાં એમ તો નિશ્ચય થાય છે કે–મેં ' રાજા ' શબ્દ સાંભળ્યો છે, (પણ ' રામ ' શબ્દ તો સાંભળ્યો નથી.) ત્યાં સુધી તમને મતિજ્ઞાન ગણાય. પણ ત્યાર પછી 'રાજા' શબ્દ ઉપરથી તમને તરત કોઈ પણ રાજા ધ્યાનમાં આવે છે. (પણ કોઇ હાથી કે ઘોડો કે એવો બીજો કોઈ પદાર્થ ધ્યાનમાં નથી આવતો) તે શ્રુતજ્ઞાન થયું.

એવીજ રીતે તમે કદાચ બજારમાં ફરતા હો. અને તરત કોઇ ગાડીમાં બેસીને છત્ર, ચામર, કે ઘોડેસવારે સહિત કોઇપણ આવતું દેખાય. તે તમારી ચક્ષુઇંદ્રિયથી થયેલું મતિજ્ઞાન છે. (તે વખતે તમે સામે જે આવે છે તેને કંઈ સુંઘતા કે સાંભળતા નથી પણ આંખથી જુઓ છો.) જોવાની ક્રિયા સુધી તો મતિજ્ઞાન છે. પણ જયારે તમે " ઓહો ! આતો "રાજા" આવે છે." એવો એ આવનાર વસ્તુ માટે શબ્દ જોડો છો. તે શ્રુતજ્ઞાનના બળથી છે. આંખથી જોવાની ક્રિયા તો વહેલી પુરી થાય છે. પણ શ્રુત એટલે શબ્દ અને અર્થના સંબંધનું જ્ઞાન ન હોય, તો, " આ આવનાર વસ્તુ 'રાજા' કહેવાય છે. અથવા 'રાજા' એટલે બીજું કાંઈ નહીં પણ આવી જાતનીજ વસ્તુ 'રાજા' કહેવાય છે " એ જ્ઞાન આપણને ન થાય. માટે આ રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન આપણને દર વખતે થયાજ કરે છે.

અને જેમ જેમ આપણા જ્ઞાનને આવરણ કરનારા કર્મ નાશ પામતા જાય, તેમ તેમ તે દરેક જ્ઞાન ખુલતા

જાય અને છેવટે કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ નાશ પામે, ત્યારે તો પછી કંઈપણ જાણવાનું બાકીજ ન રહે.

કર્મોના નામ	તેનું પરિણામ-ફળ-અસર
૬ ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય	ચક્ષુર્દર્શન નામની શક્તિ ઉપર આવરણ કરે
૭ અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય	અચક્ષુર્દર્શન ,, ,, ,, ,, ,,
૮ અવધિદર્શનાવરણીય	અવધિદર્શન ,, ,, ,, ,, ,,
૯ કેવળદર્શનાવરણીય	કેવળ દર્શન ,, ,, ,, ,, ,,

આ ચાર કર્મો દર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે. જેમ આપણા આત્મામાં કેવળ જ્ઞાનની શક્તિ છે. તેમજ કેવળ-દર્શનશક્તિ પણ છે, દર્શન એટલે વસ્તુમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન, તે દર્શન.

જેમ કેવળજ્ઞાનને આવરણ છે, તેમજ કેવળદર્શનને પણ આવરણ હોય છે. છતાં પણ કંઇક દર્શનશક્તિ તો ખુલ્લી રહે છે. તેને અવધિ દર્શન કહે છે. જે રૂપવાળાં પદાર્થોના, (અવધિજ્ઞાનની પહેલાં) સામાન્ય ધર્મને જાણે છે. તે અવધિદર્શન, અને તેને પણ અવધિદર્શનાવરણીય કર્મ આચ્છાદન કરે છે. છતાં પણ વળી જે કંઈક ભાગ ઉઘાડો રહે છે તેને ઇંદ્રિય દર્શન કહી શકાય. એટલે ઇંદ્રિયોથી વસ્તુના સામાન્ય ધર્મને જાણવાની શક્તિ બાકી રહે છે. તેને પણ કેટલેક અંશે ઢાંકે, તે કર્મનું નામ ઇંદ્રિય દર્શનાવરણીય કહી શકાય.

જો કે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી આમ કહેવામાં વાંધો ન આવે, પરંતુ શાસ્ત્રમાં ઇંદ્રિય દર્શન અને ઇંદ્રિયદર્શનાવરણીય

નામ ન આપતાં ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન તથા ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય અને અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય નામ રાખ્યા છે. કારણ કે- 'દર્શન' શબ્દનો શબ્દાર્થ 'જોવું' થાય છે. (જો કે શાસ્ત્રકારોને તેટલોજ અર્થ સમ્મત નથી, કોઇપણ વસ્તુના સામાન્ય ધર્મને જાણવાની શક્તિનું નામ દર્શન છે. તેમાં આંખથી જે વસ્તુના સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન કરવું તે દર્શન છે.) અને જગત્‌ના સામાન્ય વ્યવહારમાં આંખથી જોવાનાજ અર્થમાં 'દર્શન' શબ્દ પ્રચલિત છે. તેથી એ વ્યવહાર તરફ પણ શાસ્ત્રકારોનું દુર્લક્ષ્ય નથી. તેથી તેના બે નામો વ્હેંચી નાંખ્યા છે. આંખ નામની ઇંદ્રિયથી સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન, તે ચક્ષુર્દર્શન. અને આંખ શિવાયની બીજી ઇંદ્રિયોથી સામાન્ય જ્ઞાન તે અચક્ષુર્દર્શન અને તે બેના આવરણો જુદા જુદા ગણાવ્યા. જો કે અચક્ષુર્દર્શનના બીજી ઇંદ્રિયો રૂપે તે તે પેટા ભેદો થઇ શકે, અને તેના આવરણના પણ તેવાજ પેટા ભેદો થઇ શકે, પરંતુ સંક્ષેપની ખાતર તે બધાને એકમાં ગણાવ્યા છે. અને ચક્ષુર્દર્શનનો ભાગ જુદો પાડવાનું કારણ વ્યવહારને સાથે સાથે શાસ્ત્ર સાથે સંગત રાખવા માટે છે. નહિંતર ઇંદ્રિય દર્શન અને ઇંદ્રિય દર્શનાવરણીય કહેવાથી ચાલી શકતે

કર્મનું નામ.		તેનું પરિણામ-ફળ-અસર.
૧૦ નિદ્રા નામનું	દર્શનાવરણીય કર્મ	ઉંઘ આવે
૧૧ નિદ્રાનિદ્રા નામનું ,,	,,	,, વધારે ઉંઘ આવે
૧૨ પ્રચલા ,,	,,	,, બેઠાં બેઠાં કે ઉભા રહેતાં પણ ઉંઘ આવે એવી ગાઢ ઉંઘ
૧૩ પ્રચલાપ્રચલા,,	,,	,, ચાલતાં ચાલતાં પણ ઉંઘ આવે એવી ગાઢ ઉંઘ

૧૪ થિણદ્ધી ,, ,, ,, ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં કંઇક કામો
કરી નખે છતાં ભાન ન રહે,
એટલી બધી અત્યન્ત ગાઢ ઉંઘ

આ પાંચ કર્મો પણ દર્શનાવરણીય કહેવાય છે. જો કે પ્રથમના ચાર દર્શનાવરણીય કરતાં આમાં ઘણો ફેર છે. કેમકે પ્રથમના ચાર કર્મો તો જીવની દર્શનશક્તિને સીધી રીતે ઢાંકે છે. છતાં જે કાંઇ શક્તિ બાકી રહી હોય, તેને પણ અમુક મુદ્દત માટે આ નિદ્રાદિક પાંચ કર્મો ઢાંકે છે.

જેમકે- તમને અત્યારે કાંઇક તો ચક્ષુર્દર્શન થાય છે. પણ ઉંઘ આવ્યા પછી કંઇ જોઇ શકો ખરા?

ના.

તેનું કારણ એ છે કે—આ નિદ્રા કર્મને લીધે તમને ઉંઘ આવી ગયેલી હોય છે, એટલે તમે કાંઈ જોઇ શકતા નથી. કોઇ બોલે તે સાંભળી પણ શકતા નથી. પણ તે અમુક મુદ્દત સુધી. વળી પાછા જુઓ છો, સાંભળો છો. વિ.

તેવીજ રીતે નિદ્રાનિદ્રા વિગેરે વધારે ગાઢ રીતે ઉઘાડી શક્તિઓને ઢાંકે છે, અને છેવટે થિણદ્ધિમાં તો જાગતા માણસની માફક કામ કરવા છતાં ઉંઘ રહ્યા કરે. એ ઘણીજ ગાઢ ઉંઘ છે. અર્થાત્ ચક્ષુ દર્શન અને અચક્ષુ દર્શનની જે શક્તિ ખુલ્લી હોય છે તેને એટલી બધી દબાવે છે કે કામ કરવા જેવી જાગ્રત્ પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં આત્મા તેને જોઇ કે જાણી શકતો નથી. તેથી પ્રથમના ચાર દર્શનાવરણીય કરતાં આ પાંચ દર્શનાવરણીય કાંઈક જુદી જાતના છે

કર્મનું લીસ્ટ	તેનું ફળ-પરિણામ અસર.
૧૫ સાતા વેદનીય	આત્મામાં સુખની લાગણી ફેલાવે
૧૬ અસાતા વેદનીય	,, દુખની ,, ,,

આનું નામ વેદનીય કર્મ છે. આ કર્મ પણ પ્રથમના બન્ને કર્મોની માફક આત્મા ઉપરજ સીધી અસર ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તે પણ જીવવિપાકી છે. જેમ પ્રથમના બે કર્મો આત્માની જ્ઞાનશક્તિ અને દર્શનશક્તિને ઢાંકે છે, તેમ આ કર્મ પોતામાં રહેલા પરમાનંદને ઘણો ખરો ઢાંકી દે છે. આનંદ મર્યાદિત થઈ ગયા પછી અનુકુળ સામગ્રી અને પ્રતિકુળ સામગ્રીઃ એ બે થી કંઇક સુખ અને કંઇક દુઃખની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. નહીંતર આત્માને કંઇ પ્રતિકુળ કે અનુકુળ એવું છેજ નહીં. તે તો દરેક ક્ષણે આનંદમયજ રહી શકે છે. તેને બદલે આનંદની બાબતમાં તેની સ્થિતિ સંકુચિત કરનાર આ વેદનીય કર્મ છે.

કર્મ	તેનું ફળ-પરિણામ-અસર
૧૭ સમ્યક્ત્વ મોહનીય	(સમ્યગ્) દર્શન શકિતને સ્હેજ ઢાંકે છે.
૧૮ મિશ્ર મોહનીય	,, ,, મધ્યમ રીતે ઢાંકે છે
૧૯ મિથ્યાત્વ મોહનીય અથવા (અતિસમ્યક્ત્વ મોહનીય)	,, ,, બહુજ ઢાંકે છે.

આ કર્મનું નામ દર્શન મોહનીય કર્મ કહેવાય છે.

સમ્યગ્ દર્શન એટલે જ્ઞાન અને વર્તનની પાછળ રહેલું શુદ્ધ દૃષ્ટિબિંદુ, તે અંતરંગ વિચારના પહેલા પાઠમાં સમજાવેલુ છે. તે ઉપરથી તે શક્તિને આવરણ કરનારા આ

કર્મોની શી શી અસર થાય તે સમજી શકાય તેમ છે. જો એ ત્રણ કર્મો નજ હોય, તો આત્માની સમ્યગ્ દર્શન શક્તિ બરાબર ખુલ્લી રહે. તેને ઢંકનાર આ કર્મનું નામ સમ્યક્ દર્શનાવરણીય કે દર્શન મોહનીય કહેવાય છે. ઓચ્છાશકે વત્તાશને લીધે તેના અનેક વર્ગો પડે છે. છતાં અતિ, મધ્યમ, અને ઓચ્છામાં ઓચ્છું: એમ ત્રણજ ભાગ પાડીને આપણને સમજાવેલ છે. ચક્ષુર્દર્શન વિગેરેમાં જણાવેલ કરતાં આ દર્શન શક્તિ જુદી જાતની છે. એ બરાબર ધ્યાન રાખજો.

આ દર્શનશક્તિ વિષે જરા ફરીથી સમજી લઇએ તો ઠીક પડશે.-

જરા આ જગત્ તરફ, જરા આકાશ, અને સામે ક્ષિતિજ પર એક દૃષ્ટિ ફેંકો. જુઓને કેટલી બધી વસ્તુઓ નજરે પડે છે?

અહોહો ! કંઇ પાર નથી.

એક બીજાના સંબંધો તો વિચારો. કેવું અટપટું જગત્ છે?

બહુ વિચિત્ર છે. કોઇ દોડે છે- કુદે છે. નાચે છે. જાય છે. આવે છે. પ્રકાશ થાય છે. અંધકાર થાય છે. વાદળાં આવે છે. વળી કોઇ પદાર્થો સ્થિર પડ્યા રહે છે. કોઇ હાલે છે. છતાં એક બીજા પદાર્થની એક બીજા ઉપર અસર થાય છે. સામેનું ઝાડ જોઇએ છીએ, તેનો જમીન સાથે સંબંધ, તેના રંગો, તેનાં પાંદડાં, તેના ઉપર ધૂળ, તેના ઉપર પ્રકાશ, તેને પવન હલાવે, વાદળાં આડે આવે

એટલે આચ્છો પ્રકાશ. રાત પડે એટલે અંધારૂં. તેના પર જંતુઓ-પક્ષિઓ બેસે છે. ને નીચે પશુઓ વિસામો લે છે. કાગડો બેસે ત્યારે ડાળી વધારે હલે છે. કોઈ કાપે છે. કોઈ પાણી પાય છે. વરસાદમાં ઝાડ ખીલી ઉઠે છે. તેના કોઇ માલીક હોય છે. ટીશીઓ મોટા પાદડાનું રૂપ લે છે. પાકા ફળ પડે છે નવાં બેસે છે. આમ અનેક ઘટનાઓ આ વખતેજ ચાલી રહી છે

આ બધી વિચિત્ર ઘટના માત્ર એક ઝાડ ઉપરજ તમને જણાય છે, પણ આખા જગત્નો વિચાર કરીએ તો કેવું અદ્‌ભૂત નાટક દેખાય ?

અહા હા!

બસ, આવી વિચિત્ર ઘટના ચાલી રહે છે. તેનું જ્ઞાન તો આત્મા કરે છે, તથા તેમાં પોતાના ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ તે આત્મા કરે છે. પણ જગત્‌ના આવા અટપટા સંબંધો ખરી રીતે તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી શી રીતે ગોઠવાયેલા છે ? તે પારખવાની શક્તિ તે દર્શન શક્તિ છે. દર્શન શક્તિથી સંબંધોનું ભાન યથાર્થ હોય તો, તે વિષયનું જ્ઞાન પણ યથાર્થજ થાય, અને તેને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાના લાભની જે કઇ પ્રવૃત્તિ કરવી હોય, તે પણ યથાર્થજ થાય.

જો દર્શન શક્તિ-દૃષ્ટિબિંદુ સમ્યક્ ન હોય, બરાબર ન હોય, તો જરૂર પદાર્થ સંબંધી જ્ઞાન પણ ખોટું થાય, અને લાભની પ્રવૃત્તિમાં તે પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો ? કે તે

નુકશાન કર્તા છે માટે છોડી દેવો ? વિગેરે બાબતમાં ઘણી ગુંચવણ ઉભી થાય. એટલે જ્ઞાન શક્તિ અને ચારિત્ર શક્તિમાં યથાર્થતાની નિયામક તરીકેનું કાર્ય આ દર્શન શક્તિનું છે.

આત્મા જો કેવળ સ્વતંત્ર–કર્મના આવરણ વગરનો હોય, તો તેની દર્શન શક્તિ જગતના સંબંધો નક્કી કરવામાં પુરેપુરી યથાર્થ હોય છે, પણ આ દર્શન મોહનીય કર્મ એ શક્તિને અત્યન્ત ઢાંકે છે, ત્યારે જગતના સંબંધો તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જેવા છે તે રીતે ન સમજાતાં આડા અવળા સમજાય છે તે ખોટી સમજણને આત્મા આગ્રહ પૂર્વક વળગી પડે છે, એટલુંજ નહીં પણ આવો તત્ત્વજ્ઞાન દૃષ્ટિથી તદ્દન ખોટો આગ્રહ–તે જ મિથ્યાત્વ.

જે કર્મને લીધે આવી રીતે આત્માને આવી દશામાં આવવું પડે, તે અત્યન્તદર્શનમોહનીય કે મિથ્યાત્વ નામનું મોહનીય કર્મ કહેવાય.

જો ખોટા તરફ મધ્યમ આગ્રહ હોય, તો તે મિશ્ર મોહનીય કર્મને લીધે. તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જગતના જે જાતના પરસ્પર સબંધો છે, તેને બરાબર નિશ્ચયાત્મક રીતે સમજવા છતાં કોઇ કોઇ વખતે કયાંકયાંક ગુંચવાડો ઉભો થાય, કેટલાક નિર્ણયો કરવા માટે બીજા લાયક તત્ત્વદર્શીની મદદ લેવી પડે, તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. જો મોહનીય કર્મ આડે ન આવતું હોય તો, સમ્યક્ત્વ ગુણને લીધે આત્મા બધાં નિર્ણયો પોતાની મેળેજ કોઇની મદદ વિના બરાબર

નક્કી કરી શકે. અર્થાત્ દર્શન મોહનીય કર્મનો એક પણ ભેદ આવરણ ન કરતો હોય તો બિલકુલ ગુંચવાડા વિના સત્ય-નિર્ણયાત્મક નિશ્ચય થાય, તે શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન.

૨૦ સંજ્વલન લોભ- માત્ર શરીર વિગેરે અત્યન્ત નિકટની વસ્તુઓ તરફ મમત્વ જાગે.

૨૧ " માયા- " " " " " ના બચાવ ખાતર કંઇક કપટ કરવાનું મન થાય.

૨૨ " માન- " " " " " ખાતર કંઇક માન સત્કાર મેળવવાની ઇચ્છા થાય.

૨૩ " ક્રોધ- " " " " " વસ્તુઓને અડચણ કરનાર તરફ અણગમો-ક્રોધ થાય.

આત્મામાં સંયમ શક્તિ કે ચારિત્ર શક્તિ છે. એ વાત પ્રથમ આવી ગઇ છે. જ્યારે તેની પુરેપુરી સંયમ શક્તિ ખુલ્લી હોય, ત્યારે આત્મા એકદમ સ્વમગ્ન હોય, બાહ્ય ચીજોમાં તેને કશો અભિનિવેશ ન હોય, ત્યારે તે યથાખ્યાત-બરાબર શુદ્ધ-જે રીતે જોઇએ તે રીતે-ચારિત્ર શક્તિ વાળો હોય છે.

તે ગુણને આ કર્મ ઢાંકે છે. તેથી તે ચારિત્ર મોહનીય કહેવાય છે. બસ, સ્વચ્છ આત્માની સંયમ શક્તિને-યથાખ્યાત ચારિત્ર શક્તિને-ઢાંકવાનું કામ સંજ્વલનના આ ચાર-લોભ -માયા-માન-અને ક્રોધ કર્મો કરે છે. તેથી તે દરેકનું નામ- સંજ્વલન લોભ ચારિત્ર મોહનીય અથવા લોભ નામનું યથાખ્યાત ચારિત્રાવરણીય કર્મ કહેવાય છે. તેજ પ્રમાણે બીજા ત્રણ સમજી લેવા.

ચારિત્રશક્તિથી આત્મા પોતાનામાંજ લયલીન હોય છે. અને પોતાના શિવાયની ઈતર ચીજોમાં ગુંચવાઇ જવાનું તેના મૂળ સ્વભાવમાં નથી. તેને તો દૂરજ રાખવાનો–પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો આત્માનો ચારિત્રમય સ્વભાવ છે. આ સંજવલન નામના ચારિત્ર મોહનીય કર્મને લીધે આત્મરમણતામાં કંઇક ખામી આવે છે, છતાં ઇતર ચીજોનું પ્રત્યાખ્યાન તો રહીજ શકે છે.

પણ જો પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કર્મ હોય તો પ્રત્યાખ્યાનને રોકે, એટલે આત્માને પોતાના શિવાયની બીજી વસ્તુઓમાં લાલચ ઉત્પન્ન થવી શરૂ થાય.

ત્યારે તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મનું નામ પ્રત્યાખ્યાન–ચારિત્રાવરણીય કર્મ કહેવાય છે, કારણ કે આત્માની પ્રત્યાખ્યાનાત્મક–ત્યાગાત્મક ચારિત્ર શક્તિને ઢાંકે છે જેથી બીજી વસ્તુઓનો તદ્દન ત્યાગ કરવા ન દે, ઉલટું તે તરફ કંઇક લલચાવે.

૨૪	પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય	લોભ–	ખાનપાન એશઆરામ વિગેરે તરફ મમત્વ
૨૫	,,	માયા–	તે ખાતર કપટ કરવાનું મન
૨૬	,,	માન–	તે ખાતર સત્કાર મેળવવાની ઇચ્છા
૨૭	,,	ક્રોધ–	ખાન–પાન વિગેરેને નુકશાન કરનાર કે તેમાં આડે આવનાર તરફ અણગમો, ક્રોધ વૃત્તિ.

પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચારિત્ર મોહનીય કર્મને લીધે અત્યન્ત ત્યાગ વૃત્તિ ન જાગે. પરંતુ લાલચવૃત્તિ રહેજ.

છતાં અલ્પ-ઉપયોગી વસ્તુઓની ત્યાગવૃત્તિ તો આ કર્મ હોય તોપણ હોય છે. પરંતુ એટલી યે ત્યાગવૃત્તિને જે કર્મ રોકે-બીલકુલ ત્યાગવૃત્તિજ ન થવા દે, જે વસ્તુઓ પોતાને ઉપયોગી નથી, ઉપયોગમાં આવતી નથી, તેની પણ ત્યાગવૃત્તિ ન થવા દે, તે અત્યન્ત પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચારિત્ર મોહનીય કર્મ કહેવાય. અથવા અપ્રત્યાખ્યાનીય ચારિત્ર મોહનીય કહેવાય. એટલે જરાપણ ત્યાગ ન ઉત્પન્ન થવા દે, એવું ચારિત્ર મોહનીય કર્મ. અર્થાત્ ઉપયોગી કે નિરૂપયોગી કોઇ પણ બીજા પદાર્થો ઉપર મમત્વમય વૃત્તિજ રખાવે.

૨૮	અપ્રત્યાખ્યાનીય	લોભ-	પોતાના શિવાયના જીવનમાં ઉપયોગી અને નિરૂપયોગી તમામ પદાર્થો તરફ મમત્વ
	,,	માયા-	તે ખાતર કપટ
૩૦	,,	માન-	,, માન સત્કારની વૃત્તિ આ વૃત્તિનું નામ અક્કડપણું કહેવાય છે.
૩૧	,,	ક્રોધ	તેમાં આડે આવનાર તરફ પુરતો અણગમો.

જો કે તેની વૃત્તિ આવી રહે છે, પણ ખરૂ ખોટું પારખવાની તેની શક્તિ કાયમ રહે છે. ખરૂં ખોટું નિશ્ચય કરવાની શક્તિ છતાં તે આત્મા તે પ્રમાણે વર્તી શકતો નથી.

જો કે તેનું વર્તન જરા પણ ત્યાગી નથી હોતું. છતાં સભ્ય અને ઉંચી લાયકાતવાળું તો ચોક્કસ હોય છે.

૩૨	અનંતાનુબંધી	લોભ–	આત્માની શક્તિને અત્યન્ત નુકશાન કરનાર બાબતો ઉપર અત્યન્ત ગાઢ મમત્વ
૩૩	,,	માયા–	તે ખાતર ગાઢ કપટ
૩૪	,,	માન–	તે ખાતર પુરેપુરું અભિમાન
૩૫	,,	ક્રોધ–	તેમાં આડે આવનાર ઉપર અત્યંત દ્વેષ, ખાર, ક્રોધની વૃત્તિ.

આ ચાર કર્મોથી, ખરૂં ખોટું જાણવાની શક્તિ ન હોવાને લીધે તેનું વર્તન પણ તેવુંજ કનિષ્ઠ પ્રકારનું હોય છે.

આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે–જ્ઞાન વિષયક યથાર્થ નિર્ણયને રોકનાર દર્શનમોહનીય કર્મ છે. અને વર્તન વિષયક અલ્પ યથાર્થતાને પણ રોકનાર આ અનંતાનુબંધી ચારિત્ર મોહનીય છે.

આનું નામ અનંતાનુબંધી હોવાનું કારણ એજ છે કે–આ કર્મની પરંપરા બહુજ લાંબો કાળ એટલે અનંત કાળ સુધી લંબાય છે. તેનો કેમેય કરી છેડો આવતો નથી. તથા બીજી અનંત અનિષ્ટ પરિસ્થિતિઓને તે ખેંચી લાવે છે.

આ સોળેય કર્મોનું નામ કષાય ચારિત્ર મોહનીય છે. કારણ કે કષ એટલે આત્મા શિવાયની બીજી વસ્તુઓ. તેઓમાં આત્માની ચારિત્ર શક્તિ ગુંચવાઇ જાય છે. માટે

આ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ, એ કષાય કહેવાય છે. કષાય વખતે આત્મા પોતાની સ્થિતિ ભૂલી જાય છે. અને બીજાની પોતાની માની લે છે, માટે તેનું નામ કષાય પાડવામાં આવ્યું છે.

સંજ્વલન વિગેરે ચાર ભેદો અવસ્થા ભેદે પાડવામાં આવેલા ભેદો છે. ક્રોધ વિગેરે ચાર કષાયો જયારે ઘણા જોરમાં હોય ત્યારે તે અનંતાનુબંધી કહેવાય, અને ઓચ્છા, તેથી ઓચ્છા અને તદ્દન અલ્પ હોય ત્યારે અત્યન્ત-પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને સંજ્વલન કહેવાય છે. આમ અવસ્થા ભેદે પાડેલા ભેદો છે.

ઓચ્છા ઓચ્છા અથવા વધારે વધારે એ રીતે તેના ક્રમ ગોઠવતાં કષાયના અસંખ્ય પગથિયાં થાય છે. અને તેને લીધે ચારિત્ર શક્તિના પણ અસંખ્ય પગથિયાં કહી શકાય. જેમકે—

ચારિત્રમોહનીય કર્મના પગથિયાં		ચારિત્ર શક્તિના પગથિયાં
અનંતાનુબંધી કષાયો	■■■■■■■ + ■■■■■■ + +	અલ્પ વર્તનની ઝાંખી
અત્યન્ત પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો	■■■■■ + + + ■■■■ + + + +	ખરૂં ખોટું પારખવાની શક્તિ હોય
પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો	■■■ + + + + + ■■ + + + + + +	દેશ ત્યાગશક્તિ
સંજ્વલન કષાયો	■ + + + + + + + + + + + + + + +	સર્વ ત્યાગશક્તિ છતાં, અલ્પ કષાય
અકષાય સ્થિતિ	યથાખ્યાત ચારિત્ર	પુરેપુરા સંયમશક્તિ =ચારિત્રશક્તિ

આમ તેના જે સ્થુલ ચાર ભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. તે વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી.

આ રચનામાં જો કે દરેક વિભાગમાં બબ્બે પેટા પગથિયાં બતાવ્યા છે. પરંતુ તે દરેકમાં અસંખ્ય–અસંખ્ય પેટા પગથિયાં હોય છે. અને બધા મળીને પણ અસંખ્ય હોય છે. તેનું રીતસર લિસ્ટ આગળ સમજાવીશું.

વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી પાંચ જાતના ચારિત્રવાન માણસો દેખાય છે. ૧ પુર્ણ સ્વરમણતા અવસ્થા ૨ પૂર્ણ સંયમાવસ્થા =ત્યાગાવસ્થા. ૩ અલ્પ સંયમાવસ્થા = અલ્પ ત્યાગાવસ્થા. ૪ અસંયમાવસ્થા. = અત્યાગાવસ્થા. ૫ તદ્દન અવિવેકી અવસ્થા. તેમાંની પ્રથમ અવસ્થા તદ્દન શુદ્ધ છે.

અનંતાનુબંધી વખતે શું બિલકુલ ખરૂં ખોટું પારખવાની શક્તિ ન હોય ?

બિલકુલ ન હોય, તેમ તો નહીંજ. પણ બહુજ સ્હેજ હોય, તેથી તેની ગણના ન કરી શકાય. જો બિલકુલ ન હોય, તો પછી આત્માનું આત્માપણુંજ ન રહે.

૩૬	હાસ્ય	કર્મ	હસવું આવે
૩૭	શોક	,,	શોક થાય, દિલગીરી થાય
૩૮	રતિ	,,	સુખથી સંતોષવૃત્તિ રહ્યા કરે
૩૯	અરતિ	,,	દુઃખથી અસંતોષ રહ્યા કરે
૪૦	જુગુપ્સા	,,	કંટાળો આવે, દુગચ્છા થાય
૪૧	ભય	,,	બીક લાગે
૪૨	પુંવેદ	,,	સ્ત્રીની ઇચ્છા થાય

૪૩ સ્રીવેદ „ પુરુષની ઇચ્છા થાય
૪૪ નપુંસક વેદ કર્મ બન્નેની ઇચ્છા થાય.

આ કર્મો પણ એક જાતના ચારિત્ર મોહનીયજ છે. ચારિત્રનો ઘણો અંશ કષાય મોહનીયથી આવરણ પામેલો હોવા છતાં ચારિત્ર શક્તિનો કેટલોક ભાગ ખુલ્લો રહે છે. તેને પણ આ ૯ કર્મો આવરે છે. તેથી તેનું નામ નોકષાય એટલે કષાયના સહચર, અથવા અલ્પ કષાય, એવો અર્થ થાય છે.

આ રીતે દર્શન શક્તિને ઢાંકનાર અને ચારિત્ર શક્તિને ઢાંકનાર બન્ને પ્રકારના કર્મ મોહનીય કર્મ કહેવાય છે. તેનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે-પોતાને ઉપયોગના વ્યવસ્થિત નિશ્ચયમાં, અને પોતાના શિવાયના બીજા પદાર્થોમાં, સ્વપરનો ગુંચવાડો ઉત્પન્ન કરે છે, ભુલાવે છે. મુંઝાવે છે. માટે તેનું નામ મોહનીય કર્મ.

આ કર્મ પણ પૂર્વના ત્રણ કર્મની માફક સીધી રીતે આત્મા ઉપરજ અસર કરે છે. માટે **જીવવિપાકી** છે.

પાઠ ૪ થો.

આયુષ્ કર્મ, ગોત્ર કર્મ અને અન્તરાય કર્મ.

ગયા પાઠમાં મુખ્ય ચાર કર્મ વિષે આપણે વિચાર કર્યો. તેજ વિષય પાછો આગળ ચલાવીએ. ગયા પાઠમાં આપણે સમજી ગયા કે—

૧ આત્મા સંપૂર્ણ જ્ઞાની છતાં જ્ઞાનને આવરણ કરનાર કર્મને લીધે ઘણી બાબતોથી અજ્ઞાત રહી જાય છે.

આત્મા સંપૂર્ણ દર્શન શક્તિ ધરાવનાર છતાં દર્શનાવરણીય કર્મને લીધે અંધ, બહેરો જોવામાં આવે છે, એટલુંજ નહીં પણ ઘણી વસ્તુઓનું દર્શન કરી શકતો નથી.

આત્મા સંપૂર્ણ સુખમય, આનંદમય છતાં વેદનીય કર્મને લીધે તેને અલ્પ સુખને મહા સુખ માની તેમાંથી આનંદ લેવો પડે છે. અથવા વખતે દુઃખ પણ અનુભવવું પડે છે.

૩ આત્મા સંપૂર્ણ રીતે યથાર્થ નિર્ણેતા છતાં ઘણી બાબતોમાં ભુલાવો ખાઇ જાય છે. તે સમગ્દર્શન મોહનીય કર્મને લીધે બને છે. તેવીજ રીતે આત્મા યથાર્થ ચારિત્રશીળ છતાં ચારિત્રહિન સ્થિતિમાં જણાય છે. અને પોતાના શિવાયની બીજી વસ્તુઓને પોતાની માને છે, અથવા પોતાને અહિતકર, તથા પોતાની સ્થિતિથી ઘણા ફેરફાર વાળી અવસ્થામાં વર્તતો દેખાય છે. તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મને લીધે. આ રીતે મોહનીય કર્મને લીધે આત્મા પોતાપણુંજ ભૂલી જાય છે.

૪ તેવીજ રીતે આત્મા સંપૂર્ણ રીતે પોતાની એકજ અવસ્થામાં સદાકાળ રહેવાના સ્વભાવ વાળો હોવા છતાં એક કર્મ એવું છે કે જેને લીધે અમુક વખત અહીં તો, વળી અમુક વખત બીજે એમ ફરજીયાત રહેવા જવું પડે છે. બીજે ન જવું હોય તો પણ જવું પડે છે. અને જવાની ઇચ્છા હોય તોપણ જઇ શકાતું નથી.

એ શી રીતે ?

ઘણા સુખી માણસોને મરવાની બિલકુલ ઇચ્છા નથી હોતી, છતાં તેને મરવું પડે છે. અર્થાત્ અહીંથી સુખ મુકીને જવું ગમતું નથી, છતાં બિચારાને જવું પડે છે. તેવીજ રીતે કોઇ દુઃખી માણુસ જે ઘણોજ રીબાતો હોય, તેને આ જીવનમાં કશો રસ ન રહ્યો હોય છતાં જ્યાં સુધી મુદ્દત પુરી ન થાય ત્યાં સુધી તે અહીંથી જઇ શકતો નથી. છુટી શકતો નથી. બીચારાને એમને એમ રીબાવું પડે છે.

એનું કારણ શું ?

તેનું કારણ તો કર્મ જ. બીજું શું ?

કયું કર્મ ?

આ કર્મનું નામ આયુષ્ કર્મ કહેવાય છે.

દરેક પ્રાણીને આયુષ્ કર્મ તો હોયજ છે. જો આયુષ્ કર્મ નજ હોય તો એક ક્ષણપણ તે અહીં ટકી ન શકે. અથવા અનાદિ અનંતકાળસુધી તેને તેજ અવસ્થામાં રહેવું પડે.

પશુ પક્ષી. માણસો, જંતુઓ, કીડાઓ વિગેરેને થોડું ઘણું કંઇને કંઈ આયુષ્ય કર્મ છે. અને તેને લીધેજ કોઇ એક વર્ષ, બે વર્ષ, છ માસ, સો વર્ષ, એમ રહી શકે છે. ચોમાસામાં કેટલા બધા જંતુઓ જણાય છે. પરંતુ ચોમાસુ પુરૂં થયે દેખાય છે ?

ના.

કારણ, કે તેઓનું આયુષ્ય પુરૂં થઇ જાય છે એવીજ રીતે કેટલાક જંતુઓ તો બે ચાર દિવસમાંજ જન્મીને મરી જાય છે. તેઓનું આયુષ્ય કર્મ તેવું હોય છે.

કેટલાક પ્રાણીઓ તો સો વર્ષ ઉપર પણ જીવે છે. તેથી તેઓનું આયુષ્ય કર્મ તેવું હશે.

આ રીતે દરેક પ્રાણીને ઓચ્છું વત્તું આયુષ્ય કર્મ હોયજ છે. તેને લીધે તે પ્રાણી થોડો ઘણો વખત તેજ અવસ્થામાં રહે છે. પછી તેની તે અવસ્થા બંધ પડે છે.

ત્યારે હવે કયા પ્રાણીને વધારેમાં વધારે અને કયા પ્રાણીને ઓચ્છામાં ઓચ્છું કેટલું આયુષ્ય હોય? તે વિચારવાનું રહે છે.

તેનું એક લાંબુ લિસ્ટ થાય, દરેક પ્રાણીઓનું ઓચ્છામાં ઓચ્છું કેટલું અને વધારેમાં વધારે કેટલું આયુષ્ય હોય, તેનું બરાબર લિસ્ટ જૈન શાસ્ત્રોમાં મળે છે, પરંતુ તે આગળ ઉપર સમજવું વધારે ઠીક પડશે, તેથી હાલ તો એટલુંજ સમજી રાખો કે-દરેકને થોડું ઘણું આયુષ્ય હોય છે. અને તે આયુષ્ય, આયુષ્ય કર્મને લીધે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે પ્રત્યેક જીવને પોત પોતાનું આયુષ્ય હોય છે. અને તે પ્રાપ્ત કરાવનારૂં પ્રત્યેકને આયુષ્ય કર્મ પણ પોતાનુંજ હોય છે.

જો કે આ આયુષ્યનું લિસ્ટ તો ઘણું મોટું થાય. છતાં તેને સંક્ષેપથી પ્રાણી વર્ગના મુખ્ય ચાર વિભાગ હોવાથી ચાર પ્રકારનું સમજાવવામાં આવ્યું છે.

તેમાંના મુખ્ય બે વિભાગો આપણને પરિચિત છે.

૧ મનુષ્ય નામનો પ્રાણી વર્ગ, ૨ જંતુઓ, કીડાઓ પશુઓ, પક્ષિઓ વિગેરે જેમાં સમાવેશ પામે છે. તે તિર્યંચ નામનો પ્રાણી વર્ગઃ આ વર્ગમાં રોકી રાખનારા બે જાતના આયુષ્યો સામાન્યથી કહી શકાય.

મનુષ્યમાં રોકી રાખનાર આયુષ્ય કર્મ તે મનુષ્યાયુષ્ય કર્મ એવીજ રીતે તિર્યંચ સ્થિતિમાં રોકી રાખનાર આયુષ્ય કર્મ તે તિર્યંચ આયુષ્ય કર્મ.

	કર્મનું નામ.	તેનું ફળ.
૪૫	મનુષ્ય આયુષ્ય કર્મ	મનુષ્યનું આયુષ્ય જીવને મળે, એટલે તેને મનુષ્યની સ્થિતિમાં જઇને ત્યાં અમુક વખત રોકાઇ રહેવું પડે.
૪૬	તિર્યંચ આયુષ્ય કર્મ	તિર્યંચનું આયુષ્ય જીવને મળે, એટલે તેને તિર્યંચ સ્થિતિમાં જઇને અમુક વખત ત્યાંજ રોકાઇ રહેવું પડે.

૪૭-૪૮ આ રીતે બીજાં પણ દેવાયુષ્ય અને નારકાયુષ્ય, એ બે આયુષ્ય કર્મો છે

આ રીતે આયુષ્યકર્મ ચાર પ્રકારના થયા.

મૂળ કર્મ પાંચ અને તેના પેટા ભેદો કુલ ૪૮ સુધી આપણે સમજ્યા.

હવે આગળ ચાલીએ.

હવે જે કર્મનો વિચાર જરા વધારે છે, તે અહીં છોડી દેઇ જેનો વિચાર થોડો છે, તેવા બે કર્મોનો વિચાર કરી લેઇએ.

જે કર્મનો વિચાર હાલ હું છોડી દેવાનું કહું છું તેનું નામ "નામ કર્મ છે" અને તેના મુખ્ય ભેદો ૧૦૩ છે. જે બે કર્મોનો વિચાર અત્રે કરી લેવાનો વિચાર રાખ્યો છે. તેના નામ "ગોત્ર કર્મ" અને "અંતરાય કર્મ" છે. તેને મુખ્ય ભેદો અનુક્રમે બે અને પાંચ છે

ઠીક છે. આપને અનુકૂળ પડે તેમ સમજાવો.

૬ આત્માનું સ્વરૂપ તો તમે સમજ્યા છો. તે ઉપરથી તો એમજ ઠરે છે કે બધા આત્માઓ દરેક રીતે સરખા છે. કોઇ ઉચ્ચ કે નીચ નથી. કોઇ નાનો કે મોટો નથી, કોઈ ઓછો કે અધિક નથી. છતાં આપણે અહીં અમુક જાતિઓ ઉંચી અને અમુક નીચી કહેવાય છે.

જેઓ ઘણી રીતે ઉચ્ચ પરિસ્થિતિ, ઉચ્ચ સંસ્કારો અને ઉચ્ચ જીવનમાંથી પસાર થાય છે. તેઓને ઉચ્ચ વર્ગના કહીએ છીએ, અને કેટલાકને તેથી ઉતરતા માનીએ છીએ. બન્નેની રહેણી-કરણી-રીતભાત તપાસતાં આપણને એ બન્ને પ્રકારનો ભેદ પણ સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. મનુષ્યોમાં તો એમ જણાય છે. પરંતુ પશુ પક્ષિઓ અને કીડાઓમાં પણ તેવું કંઇક જોવામાં આવે છે. જેમકે—

કાગડો અને પોપટ, બાવળ અને આંબો, પતંગીયા અને કરમીયા, હંસ અને બગલો, સારસ અને ગીધ, ઘોડો

અને ગધેડો, હાથી અને ઉંટ, હરણ અને ભૂંડ, વિગેરે વિગેરેમાં સંસ્કારો જુદા જુદા હોય છે, એટલે સારા અને ખોટા એમ બે વર્ગ પડે છે.

આ વર્ગ પડવાનું મૂળ કારણ ગોત્ર કર્મ છે.

આત્મા હમ્મેશ નિર્લેપ છતાં તેની ઉંચ કે નીચ તરીકે ગણના થાય છે, તે આ ગોત્ર કર્મને લીધે. તેથી ગોત્રકર્મના મુખ્ય બે પ્રકાર છે.

૪૯	ઉંચ ગોત્ર કર્મ	જીવ ઉચ્ચ-માનપાત્ર શબ્દોથી બોલાવાય છે.
૫૦	નીચ ગોત્ર કર્મ	જીવ નીચ શબ્દોથી બોલાવાય છે.

દરેક જીવ વસ્તુતઃ સમાન સ્વભાવના છતાં આ ભેદ આ ગોત્ર કર્મને લીધે છે. મનુષ્યોમાં પણ આવા ભેદો છે, અને તે આ કર્મને લીધે છે. નહીં કે મનુષ્યોએ પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પી કાઢેલા છે. આ વાત આ દેશના તેમજ બહારના દેશના અનેક વિદ્વાનો માને છે. આમ છતાં અને દુનિયાના વ્યવહારો આ વ્યવસ્થા ઉપર ચાલતા, ચલાવાતા હોવા છતાં, તેમાં ઉંચ ગોત્રી અભિમાન કરે, કે નીચ ગોત્રી મનમાં ખેદ ધારણ કરે, વળી તેમાં એક બીજાને નિમિત્ત ગણે, તો પોત પોતાના મોહનીય કર્મને વધારે બળવાન બનાવે છે, અને તેથી તે આત્માને જરૂર ગેરફાયદો કરે છે. કેમકે એવી અયોગ્ય લાગણીઓથી અયોગ્ય કર્મ બંધાય છે. અને અયોગ્ય કર્મ બંધાવાથી આત્માને તેના અયોગ્ય પરિણામો ભોગવવા પડે છે. લાગણીઓ એટલે અધ્યવસાય સ્થાનકો, અને યોગઃ એ કર્મ બંધના કારણ છે. આ વાત પહેલા ભાગમાં શીખી ગયા છો.

હા, જી. બરાબર છે. કર્મને લીધે થયેલી આ પરિસ્થિતિ માટે પરસ્પરને દોષ દઇને અભિમાન કરવું, કે ખેદ કરવો એ નકામાં છે. બાકી તો ઉપર પ્રમાણે વ્યવહારની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય રીતે સમાન ભાવે ચલાવવામાં વાંધો શો ?

૭. વળી આપણે આત્મ સ્વરૂપના પાઠમાં શીખી ગયા છીએ કે–

આત્મા ધારે તો જગત્ આખું પોતાના ભોગમાં તેમજ ઉપભોગમાં લઇ શકે.

તેવીજ રીતે ઇચ્છા થાય, તો બધું જગત્ બીજાને આપી દેઇ શકે એટલે તેનો સર્વથા ઇચ્છા પૂર્વક પોતે ત્યાગ કરી શકે.

અને જો ધારે તો તેમાંથી જેટલા ફાયદા મેળવવા હોય તેટલા મેળવી શકે. તથા જો ધારે તો આખા જગત્‌ને ઉથલ પાથલ કરી શકે. તેટલી પ્રત્યેક આત્મામાં શક્તિ છે.

અહો ! હો ! આટલું બધું આત્માનું સામર્થ્ય ? શું આત્માનું ખરેખર એટલું બધું સામર્થ્ય છે. ?

હા.

એવું સામર્થ્ય કોઇ બતાવતું હશે ?

ના. તેવું છેવટનું સામર્થ્ય બતાવવાની કોઇને જરૂર પડતી નથી. પણ વચ્ચેનું સામર્થ્ય બતાવવાના ઘણા દાખલા પ્રાચીન કથાઓમાં, અને કોઇ કોઈ વાર હાલના બનતા બનાવોમાં પણ આપણે જોઈ શકીએ ખરા.

જેમકે–આ ચંપકલાલને જેટલી સુખ સગવડો છે, તેટલી આ શાંતિલાલને નથીજ ને ?

ના. નથીજ.

તેવીજ રીતે જેટલી સુખ સગવડો આપણા શહેરના રાજાને છે, તેટલી ચંપકલાલને પણ કયાં છે ?

આ રીતે, સુખ સગવડ અને ભોગ તથા ઉપભોગના સાધનોમાં અનેક ફેરફાર જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ શું ?

દરેક આત્માઓ સરખા છે અને દરેકને જગતની દરેકે દરેક વસ્તુઓનો ભોગ તથા ઉપભોગ કરવાની સત્તા છે. છતાં એક વધારે ભોગ તથા ઉપભોગોનો લાભ લઇ શકે છે, અને બીજો ઓચ્છાનો. તેનું કારણ શું ? તેનું કારણ આ અંતરાય કર્મ છે. ત્યારે એમ થયું કે–જે ઓચ્છો ભોગ તથા ઉપભોગ ભોગવી શકે છે તેને અંતરાય કર્મ, અને જે વધારે ભોગવી શકે છે, તેને અંતરાય કર્મ નહીં, એમ જ કે ?

ના. એ નિર્ણય બરાબર નથી.

ત્યારે શી રીતે છે ?

બન્નેને અંતરાય કર્મ છે.

શી રીતે ?

જે વધારે ભોગ તથા ઉપભોગ ભોગવે છે. તેને જોકે ભોગોપભોગ વધારે છે, પણ તે કોના કરતાં ? જેને ઓચ્છા છે

તેના કરતાં તેને ભોગોપભોગ વધારે છે. પણ તેના આત્માને જગતના સઘળા ભોગો ભોગવવાનો હક્ક છે. તેને બદલે આપણી દૃષ્ટિએ તે જો કે ઘણા ભોગવે છે, છતાં જગતના તમામ ભોગ તથા ઉપભોગની દૃષ્ટિથી તે પણ નાની સંખ્યા છે. અર્થાત્ બાકીના તે નથી ભોગવી શકતો. તેટલા ભોગો તથા ઉપભોગો ભોગવવા ન દેનારૂં અંતરાય કર્મ તેને પણ છે. તેના કરતાં ઓછી સામગ્રી વાળાને અંતરાય કર્મ વધારે છે. એ ખરૂં. પણ એકને અંતરાય કર્મ છે અને બીજાને નથી. એમ ન સમજવું. બન્નેને અંતરાય કર્મ છે, માત્ર ઓછું વત્તું છે.

આપ 'ભોગ અને ઉપભોગ' એ બે શબ્દો વાપરો છો, તેનું કારણ શું ?

તેનું કારણ તો ખાસ કંઈ નથી. આપણે અહીં ભોગ અને ઉપભોગની સામગ્રી જુદી ગણાય છે, એ વાત ધ્યાનમાં રાખીને શાસ્ત્રકારોએ કર્મનાયે એવાજ બે ભેદ પાડી બતાવ્યા છે.

એમ ભેદ પ્રભેદની અપેક્ષાએ ભેદ પાડવા હોય તો કાંઇ વાંધો નથી ?

ના.

તોપણ શાસ્ત્રકારો સંક્ષેપ ખાતર જુજ ભેદ પાડે છે. છતાં, જરૂર પડે, તો કોઇ વખત શાસ્ત્રીય રીતે ભેદો પાડે છે. અને જરૂર પડે તો દુનિયાના વ્યવહારને અનુસરીને પણ ભેદો પાડે છે. અને કોઇ વખતે બન્ને રીતે ભેદો પાડે છે.

એ ગમે તેમ હોય, પણ ભોગ અને ઉપભોગમાં આપણા વ્યવહારમાં કે શાસ્ત્રીય રીતે શો ફેરફાર છે?

જે વસ્તુઓ વારંવાર ભોગવાય, તે ભોગ્ય વસ્તુ કહેવાય, અને જે વસ્તુઓ એકાદ વખત ભોગવ્યા પછી ફરીથી કામમાં ન આવે, તે ઉપભોગ્ય કહેવાય. જેમકે-ફૂલ, અત્તર, તેલ વિગેરે. ઉપયોગમાં લીધા પછી એનીએ ચીજો બીજી વખત કામમાં આવતી નથી. તેથી તે ઉપભોગ્ય ગણાય.

શાસ્ત્રકારો તો, બધી ચીજો જીવને ભોગ્ય હોવાથી તેના ભોગોજ ગણે, તો કાંઇ વાંધો નથી. પણ આપણે બન્નેને જુદા ગણીએ છીએ, તેથી તેઓએ પણ જુદાજ ગણાવ્યા છે. અને તેથી અંતરાય કર્મનાયે એ બે ભેદ જુદા જુદા ગણાવ્યા છે.

ત્યારે શું એવી રીતે ભેદ પાડવા ધારીએ તો ઘણાયે ભેદો પાડી શકાય? શું તે રીતે અનેક ભેદો પાડવામાં શાસ્ત્રકારોનો વાંધો નથી? જેમકે-હું ફૂલનો ઉપભોગ ન કરી શકું, તો મને પુષ્પોપભોગાન્તરાયકર્મ? એવી રીતે અત્તરનો રોજ ઉપભોગ ન કરી શકું, તો તેનું નામ વાસોપભોગાન્તરાયકર્મ? એવા દરેક જુદા જુદા નામ આપી શકાય?

બેશક, આપી શકાય. તે બધાનો મુખ્ય ભેદમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. વિસ્તારથી સમજવું હોય, તો તેમ ભેદો પાડવામાં વાંધો નથીજ.

ઠીક, હવે એ અમે સમજ્યા.

હું આગળ કહી ગયો છું, કે પ્રત્યેક જીવને જગત્‌ની સમસ્ત વસ્તુઓ ઉપર પોતાનું સ્વત્વ રાખવાનો અધિકાર છે. તેવોજ તે વસ્તુઓનો દાન કરવાનો પણ અધિકાર છે. પરંતુ આપણે તેમ કરી શકતા નથી. ઉલટું અમુક મળે તો ઠીક, અમુક મળે તો ઠીક, એવી આકાંક્ષા કરીએ છીએ. એ બધું દાનાન્તરાય નામના કર્મને લીધે બને છે. જેને દાનાન્તરાય કર્મ થોડું હોય છે. તે અમુક પ્રમાણમાં દાન વધારે આપી શકે છે. અને કેટલાક તો જગત્‌માં જેટલી વસ્તુઓ ઉપર પોતાનું સ્વત્વ સ્થપાયું હોય છે, તે બધાનું દાન આપી શકે છે. છતાં જગત્‌ની બાકીની વસ્તુઓ ઉપર પોતાનું સ્વત્વ ન સ્થપાવાને કારણે તે વસ્તુઓનું દાન આપી શકતા નથી. તેટલું તેને પણ દાનાન્તરાય કર્મ ખરૂંજ. આ રીતે દુનિયામાં નજર નાંખતા દાનાંતરાય કર્મ વાળા ના અનેક વર્ગો પડી જશે. અને આ રીતે વિચારતાં ઓછું વત્તું હરેક જીવને દાનાન્તરાય કર્મ હોયજ છે.

જગત્‌માં જેટલી વસ્તુઓ છે, તે હરેક વસ્તુઓને નિમિત્ત તરીકે રાખીને પ્રત્યેક આત્મા પોતાના ગુણોનો વિકાસ કરી શકવાનો લાભ મેળવવાને હક્કદાર છે. છતાં લાભાન્તરાય કર્મને લીધે તેવો લાભ ઓછે વત્તે અંશે મેળવી શકનારા મળે છે. પણ સંપૂર્ણ લાભ મેળવવામાં જેટલી ખામી રહે છે, તે આ લાભાન્તરાય કર્મને લીધેજ.

તથા પ્રત્યેક આત્મામાં, જગત્‌ને ઉત્થલ પાથલ કરી નાંખવાની પૂર્ણ શક્તિ હોવા છતાં તમારાથી એક મણનો પણ આ પત્થર ઉપડવો મુશ્કેલ છે. અને આ કાળુ ઠ.કે.ર

પાંચ મણની ગુણી ઉપાડીને ચાલી શકે છે. તેના કરતાં પણ બળવાન માણસો આપણે જોયા સાંભળ્યા છે. માટે દરેકમાં ઓચ્છું વત્તું સામર્થ્ય જોઇએ છીએ, છતાં દરેકને વીર્યાન્તરાય કર્મ તો હોયજ છે. કારણ કે આ જગત્માં સમર્થમાં સમર્થ માણસો પણ જગત્ની ઉત્થલ પાથલ નથી કરી શકતા. તેથી તેને પણ તેટલું વીર્યાન્તરાય કર્મ છેજ.

આ રીતે વિચારતાં—આત્મા પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપમાં હોય ત્યારે, જગતની બધીયે વસ્તુનો ભોગ તથા ઉપભોગ લે? અથવા ધારે તે પ્રમાણે જગત્ની ઉથલપાથલ કરી નાંખે? અથવા જગત્માં જેટલી વસ્તુઓ છે. તે બધીને નિમિત્ત બનાવીને પોતાની આત્મરમણતા તાજી રાખી શકે? એ બધું કેમ બનતું હશે? તથા આવી રીતે એક આત્મા સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં હોય ત્યારે બીજાને માટે બાકી રહેજ શું?

પ્રશ્ન બરાબર છે. તેનું સમાધાન સમજવું મુશ્કેલ છે. કારણ કે—તે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિગમ્ય છે. જો કે બધી વસ્તુઓ ભોગ્ય તથા ઉપભોગ્ય હોવા છતાં, એકી સાથે કઇ વસ્તુનો ભોગ તથા ઉપભોગ કરવો? તથા બીજા દરેક જીવોનો પણ તેજ વખતે તેવોજ હક્ક છે. વળી તેના સાક્ષાત્ સંબંધમાં આવ્યા વિના તેનો ભોગ તથા ઉપભોગ શી રીતે જોઇ શકાય? સાક્ષાત્ સંબંધમાં આવવા માટે એકી સાથે દરેકના સંબંધમાં આવવું પણ શી રીતે સંભવિત થાય? આ વિગેરે પરિસ્થિતિને યોગે દૂરથીજ જગત્ના ભોગ તથા ઉપભોગથી ઉત્પન્ન થતો શુદ્ધ આનંદ આત્મા દૂરથીજ

લઈ શકે છે. એવીજ રીતે પોતાની આત્મરમણુતા સિદ્ધ થાય ત્યારેજ તે સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં કહેવાય છે. પછી તેને તેવા નિમિત્તોની જરૂર પડતી નથી. પહેલેથીજ અનેક નિમિત્તોને લાભ લેતો લેતો તે ઉંચે ઉંચે ચડતો જાય છે. આત્મા મલિન અવસ્થામાંથી સંપૂર્ણ–યથાર્થ સ્થિતિમાં પહોંચતા જેમ જેમ તે ઉંચે ઉંચે ચડતો જાય છે, તેમ તેમ તેને ઉંચે ચઢાવનાર અનેક નિમિત્તો મળતા જાય છે. અને તે બધા નિમિત્તોને એકઠા કરીએ, તથા તે બધા નિમિત્તોનો ઉપયોગ કરતા કરતા જે વખત પસાર થાય છે, તે બધું ધ્યાનમાં લેઇએ, તો–જગત્માં એવી કોઇ પણ વસ્તુ નથી કે જેનો આત્માએ પોતાના વિકાસમાં કોઇક વખત પણ લાભ ન લીધો હોય, તેમજ જેનું ઇચ્છાપૂર્વક દાન ન આપ્યું હોય, પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ જેને માટે ન કર્યો હોય, અને ભોગ તથા ઉપભોગની વસ્તુનો ઉપયોગ પણ ન કર્યો હોય. એવી એક પણ વસ્તુ નહીં મળે. પછી તેને તેમ કરવાની જરૂરજ શી રહે ?

જો કે સંપૂર્ણ આત્માને તેવું કાંઈપણ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. અને તેથીજ તેવી કોઇપણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ તે કરતો નથી–જેનાં કારણો અને યુક્તિઓ ઉપર સમજાવેલ છે. છતાં તદ્ તદ્યોગ્ય સંપૂર્ણ શક્તિઓ સંપૂર્ણ આત્મામાં પૂર્ણરૂપે ખીલેલી હોય છે. એ બરાબર સમજાશે.

આ રીતે અંતરાય કર્મ પણ આત્માની મહાન્ મહાન્ શક્તિઓ, હકો, અને સત્તા વિગેરેને ડુબાવનારૂં કર્મ છે. માટે તેને જીવ વિપાકી કહેવામાં વાંધો નથી.

અર્થાત્ તે જીવ વિપાકી જ છે. તેવી રીતે ગોત્રકર્મ પણ જીવ વિપાકીજ છે. કારણ કે તે પણ આત્માની સમ અવસ્થા ઉપર અસર કરી તેને ઉંચ કે નીચ વ્યવહારના ચોગઠામાં ગોઠવે છે.

ત્યારે આયુષ્ય કર્મને જીવ વિપાકી કહેવામાં શી અડચણ છે?

યદ્યપિ દરેક પ્રકૃતિ છેવટે તો જીવ ઉપરજ અસર કરે છે. એ રીતે તેને જીવ વિપાકી કહેવામાં વાંધો નથી. પરંતુ તેનું મુખ્ય નિમિત્ત ભવ છે. કારણ કે આયુષ્ય કર્મ મુખ્યપણે મનુષ્ય, તિર્યંચ વિગેરે ભવો સાથે સંબંધ ધરાવે છે. માટે તેને શાસ્ત્રમાં ભવવિપાકી કર્મ કહ્યું છે.

અહીં સુધી ૭ મૂળ કર્મ અને તેના ૫૫ પેટા ભેદોનો વિચાર કર્યો. તેમાં ૬ મૂળ કર્મ જીવ વિપાકી છે. અને એક આયુષ્ય કર્મ ભવ વિપાકી છે. પેટા ભેદોમાં–૫૧ જીવ વિપાકી છે, અને ૪ ભવ વિપાકી છે.

પાઠ ૫ મો.

નામ કર્મ.

હવે આ પાઠમાં "નામ કર્મ" નો વિચાર કરવાનો છે.

ગયા પાઠોમાં સાત કર્મોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો, તે ઉપરથી એમજ સમજાય છે કે–સાત કર્મો, ને તેના ભેદોને લીધે થતી જીવની અવસ્થાઓ અથવા પ્રાપ્ત

થતી સામગ્રી બધી ભાવ રૂપ, નજરે-પદાર્થ રૂપે ન જોઇ શકીએ તેવી જણાય છે. પરંતુ આ કર્મ શરીર, અવયવો, શરીરની અમુક આકૃતિ વિગેરે જોઇ શકાય તેવાં ફળો આપનારૂં કર્મ છે. આ કર્મના ૧૦૩ પ્રકારો છે. તે બધા અહીં સમજાવવા મુશ્કેલ છે. તેથી પ્રથમ તો જેટલા સમજાવી શકાય તેમ છે. તે સમજાવવાનો યત્ન કરીશ-

એક બાળક જન્મ લે છે, એટલે શું ?

તેનો અર્થ એજ કે-કોઇ પણ આત્મા શરીર ધારણ કરીને આ જગતમાં બહાર પડે છે.

ત્યારે તેણે શરીર શી રીતે બનાવ્યું હશે ? અને શરીર બનાવ્યા પહેલાં તે શી સ્થિતિમાં હશે ? એ વિગેરે વિચારવું જોઇએ કે ?

ખરેખર, એ ખાસ સમજવા જેવું છે.

સાંભળો, બરાબર ધ્યાન દઈને સાંભળજો.

કોઇ પણ પ્રાણી મરણ પામીને કોઇપણ સ્થળે પાછો ઉત્પન્ન થવાને પ્રયત્ન કરે છે. કારણ કે આપણે આત્માના સ્વરૂપમાં વિચારી ગયા છીએ કે " આત્મા નિત્ય છે. તેનો કદી નાશ થતો નથી. આપણે કહીએ છીએ કે ' અમુક માણસ મરી ગયો.' તેનો અર્થ એ નથી, કે તેનો આત્મા મરી ગયો. પરંતુ તે શરીરમાંથી તેનો આત્મા ચાલ્યો ગયો. અર્થાત્ શરીર અને આત્મા જુદા પડી ગયા." આ રીતે માણસ મરે છે, ત્યારે તેનો આત્મા મરતો નથી. પરંતુ એ શરીરમાંથી

નીકળીને બીજું શરીર ધારણ કરવા ચાલ્યો જાય છે. બીજે જ્યાં તે જાય છે. ત્યાં તેને જે જે સામગ્રી મળવી જોઇએ, તે તમામ સામગ્રી અપાવનારા કર્મો તેની સાથે હોય છે. તે કર્મોના બળથી આત્મા પોતાનું ભાવિ જીવન જીવવાની તૈયારી કરવા માંડે છે.

આ હકીકત ધ્યાનમાં લઇને–એક જીવ એક શરીરમાંથી જુદો પડ્યા પછી તેનું શું શું થતું હશે ? એ પ્રશ્ન થાય છે.

તે છુટો થાય કે–તુરત તેણે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં દાખલ થવું જોઇએ. એવી મુખ્ય પરિસ્થિતિ જગતમાં ચાર છે. તેમાંની બે પરિસ્થિતિ તો આપણા જાણવામાંજ છે. અને તે એક મનુષ્યની અને બીજી તિર્યંચની.

મનુષ્યની પરિસ્થિતિ એટલે મનુષ્ય રૂપે થવું, ઘર બાંધવા, રાજ્ય કરવું, બે પગે ચાલવું અને મનુષ્યને વસવાટ કરવા જેવા પ્રદેશમાં રહેવું, વિગેરે મનુષ્યને લાયક જે પરિસ્થિતિ, તેનું નામ મનુષ્ય ગતિ; અને તેવીજ રીતે વાંકા ચાલવું, અવ્યક્ત ભાષા બોલવી, વિગેરે પશુપક્ષી તથા કીડાને છાજતી જે પરિસ્થિતિ, તે તિર્યંચ ગતિ કહેવાય. એવી રીતે બીજી બે ગતિઓ છે, દેવગતિ અને નારકગતિ. એમ ચાર ગતિ થઇ.

આમાંની કોઇ એક ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય કર્મ જીવ બાંધી ચૂકયો છે.

ધારો કે–તેણે મનુષ્ય ગતિને યોગ્ય કર્મ બાંધ્યું છે. તેથી ત્યાંથી છુટીને તે જીવ મનુષ્ય ગતિ તરફ આવવાને

રવાના થાય છે. પરંતુ અહીં પહોંચતાં પહેલાં ત્યાંથી છુટેલા જીવને જ્યાં જવાનું નક્કી થયું છે, ત્યાં લાવી મૂકનાર એક કર્મ તેને વચ્ચે મદદ કરે છે. આ કર્મનું નામ આનુપૂર્વી કર્મ છે. આ આનુપૂર્વી કર્મ મરણ પછી, અને ઉત્પન્ન થતા પહેલાં વચ્ચે આમ તેમ ભટકતા જીવને પોતાને ઠેકાણે જવામાં મદદ કરે છે. તેથી તે કર્મને ક્ષેત્ર વિપાકી કર્મ કહ્યું છે.

મરણ પછી નવે સ્થળે ઉત્પન્ન થતા પહેલાં બે ત્રણ, ચાર સમય જેટલો વખત લાગે છે. તેમાં આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી પ્રમાણે સીધી અને વક્રઃ એમ બે જાતની જીવની ગતિ થાય છે. તેમાં અમુક સમયે જીવ વર્ગણાઓનું આકર્ષણ કરે છે. જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે સ્થિતિને યોગ્ય આત્મ-પ્રદેશોની સંસર્ગ–વિસર્ગ ગુણને લીધે નાની કે મોટી આકૃતિ બનાવે છે. વિગેરે કેટલાક બનાવો થાય છે. તે પ્રસંગે સમજાવીશ.

આ આનુપૂર્વી કર્મના પણ ગતિ પ્રમાણે ચાર ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે. અને વક્રગતિ વખતે તેનો ઉદય હોય છે. તેમાંની મનુષ્ય આનુપૂર્વી કર્મે જીવને આ માનવ જન્મને યોગ્ય સ્થાન સુધી લાવીને મૂક્યો, એટલે તેનું કામ પુરૂં થયું. આ સ્થાન પાસે જીવ આવે કે તુરત મનુષ્ય ગતિ નામ કર્મ તેને મનુષ્યને યોગ્ય સામગ્રીઓ આપવાની શરૂઆત કરે છે. તે કર્મ ત્યાં સુધી પોતાનું કામ બજાવશે, કે જ્યાં સુધી એ જીવ મનુષ્ય પણે રહેશે.

આ રીતે ગતિ નામ કર્મ, જીવને મનુષ્યવિગેરેને યોગ્ય સામગ્રીઓ સાથે જોડી દે છે. તેથી તેને જીવવિપાકી કર્મ કહ્યું છે.

જે ક્ષણથી મનુષ્યગતિને યોગ્ય સામગ્રી મળવાની શરૂઆત થાય છે, તેજ સમયથી મનુષ્યનું આયુષ્ય પણ તેને મનુષ્યપણામાં સ્થિર રાખવાની મદદ કરે છે. એવું આયુષ્ય કર્મ તેણે અહીં ઉત્પન્ન થતા પહેલાં બાંધ્યું છે. જો મનુષ્ય આયુષ્ય કર્મની જરા પણ મદદ ન હોય, તો જીવ મનુષ્યને યોગ્ય પરિસ્થિતિમાં એક ક્ષણ પણ ન રહી શકે. તેથી કોઇ પણ પ્રકારના વખતનો નિયમ કરનાર કર્મની જરૂર પડે જ છે.

૧ મનુષ્યને યોગ્ય પરિસ્થિતિ પામવા માટે જીવને મનુષ્ય રૂપે થવુંજ જોઇએ. ૨ એ થતાં પહેલાં પ્રથમ, મનુષ્ય પણે ઉત્પન્ન થવાના સ્થાન સુધી તેને આનુપુર્વી કર્મે લાવી મૂક્યો. ૩ તુરત પ્રથમ ક્ષણથીજ તેને–મનુષ્યનું આયુષ્ય આયુષ્ય–(મનુષ્યાયુષ્ય) કર્મે આપવું શરૂ કર્યું.

મનુષ્ય ગતિ કર્મે–તેને મનુષ્યને યોગ્ય બધી સામગ્રી પુરી પાડવા માંડી. મનુષ્યને યોગ્ય સામગ્રીમાં, મનુષ્યને–યોગ્ય શરીર, તે પ્રથમ ધારણ કરવું જોઇએ. માટે પ્રથમ ક્ષણથીજ મનુષ્ય–શરીર બનાવવા માટે, મનુષ્યના શરીરને યોગ્ય પરમાણુઓ (વર્ગણાઓ) મેળવવાનો હક્ક જીવને શરીર નામ કર્મ આપે છે.

અત્રે યાદ રાખવાનું કે-મનુષ્યને યોગ્ય મુખ્ય પણે ઔદારિક શરીર છે. માટે તે શરીર બનાવવા માટે જીવે પૂર્વે બાંધેલું ઔદારિક શરીર નામ કર્મ-ઔદારિક શરીર પણે ગ્રહણ યોગ્ય જે બીજી વર્ગણા છે-તેમાંથી પોતાના કર્મ પ્રમાણે વર્ગણા મેળવવાનો હક્ક આપે છે. જ્યાં સુધી એ મનુષ્ય પણે રહેશે, ત્યાં સુધી આ હક્ક તેને ચાલુ રહેશે. આ કર્મને લીધે પ્રથમ સમયથીજ તેણે તે વર્ગણાઓ લેવા માંડી.

આ વર્ગણાઓમાં અનંત પરમાણુઓનો જત્થો હોય છે, તે આપણે પહેલા ભાગમાં શીખી ગયા છીએ. એ જત્થો એમને એમ રેતીના લાડુ જેવો ભર ભર ભૂકા જેવો નથી હોતો. જો તેમ હોય તો તેવા જત્થાનું બનેલું શરીર ભર ભર ભૂકા જેવું થઇ જાય. માટે, વર્ગણાની અંદરના સ્કંધોના પરમાણુઓ, સ્નેહ-ચિકાશ અને લુખાશ વિગેરે જે પ્રમાણમાં હોવા જોઇએ તે પ્રમાણમાં તેમાં હોવાને લીધે પરસ્પર ચોંટી જાય છે-સંઘાતિત થાય છે. આમ પરમાણુઓ પરસ્પર ચોંટી જઇને સંઘાતિત થયેલા સ્કંધો જ જીવ પોતાના શરીરના ઉપયોગમાં લે છે. આવો સંઘાત કરી આપનારૂં એક નામ કર્મ જીવે પૂર્વે મેળવેલું હોય છે. તેથી તે સંઘાતન નામ કર્મ. સંઘાતન નામ કર્મ જીવને વર્ગણાના સંઘાત પામેલા સ્કંધો અપાવે છે.

આ રીતે સંઘાત પામેલી ઔદારિક વર્ગણા-સંઘાતન નામ કર્મ અને શરીર નામ કર્મના બળથી જીવે પ્રથમ ક્ષણે લીધી.

આનું નામ આહાર કહેવાય. આવો આહાર-આ વર્ગણા મળવા રૂપ આહાર-જ્યાં સુધી મનુષ્યનું શરીર કાયમ રહેશે ત્યાં સુધી તેને મળ્યા કરશે. આ રીતે પ્રથમ ક્ષણે મળેલી વર્ગણાનુંજ શરીર જીવ બનાવવા લાગે છે. એટલે કે-એ સંઘાત પામેલી વર્ગણાઓ પરસ્પર ચોંટવા માંડે છે. તેને પસ્સ્પર બરાબર ચોંટાડનાર કર્મ પણ જીવની મદદમાં છે. તેને બંધન નામ કર્મ કહે છે. જો આ બંધન નામ કર્મ ન હોય તો સંઘાત વાળી વર્ગણાના સ્કંધો છતાં પરસ્પર સ્કંધો એક રચના રૂપે મળી ગયેલા ન રહે. જેમ ઘર બાંધવામાં ઇંટોના રજકણો અંદરો અદર સંઘાતિત છે, પણ એમને એમ ઇંટ ઉપર ઇંટો ગોઠવીએ તો મકાન મજબૂત ન થાય, તેને ચુના કે માટીથી પરસ્પર ચોડવા પડે છે. તેમ આ બંધન નામ કર્મ વર્ગણાના સ્કંધો રૂપી ઇંટોને પરસ્પર ચોઢીને એક રૂપે કરે છે.

આ રીતે પહેલીજ ક્ષણે બીજા પણ નીચે પ્રમાણેના અનેક કર્મો જીવને પોત પોતાની મદદ પહોંચાડવા માંડે છે-

૧ સૌથી પહેલી મદદ તો આનુપૂર્વીએ કરીજ. (મનુષ્ય આનુપૂર્વી નામ કર્મ).

પછી—

૨ ગતિ નામ કર્મ. (મનુષ્ય ગતિ નામ કર્મ).

૩ જાતિ નામ કર્મ. (પંચેદ્રિય જાતિ નામ કર્મ)

૪ શરીર નામ કર્મ. (૧ ઔદારિક શરીર નામ કર્મ

૨ કાર્મણ શરીર નામ કર્મ તથા ૩ તૈજસ શરીર નામ કર્મ).

૫ અંગોપાંગ નામ કર્મ. (ઔદારિક અંગોપાંગ નામ કર્મ)

૬ સંઘાતન નામ કર્મ (૧ ઔદારિક સંઘાતન નામ કર્મ ૨ કાર્મણ સંઘાતન નામ કર્મ, તથા ૩ તૈજસ સંઘાતન નામ કર્મ).

૭ બંધન નામ કર્મ. (૧ ઔદારિક ઔદારિક બંધન નામ કર્મ ૨ ઔદારિક તૈજસ બંધન નામ કર્મ ૩ ઔદારિક કાર્મણ બંધન નામ કર્મ ૪ ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ ૫ તૈજસ તૈજસ બંધન નામ કર્મ ૬ કાર્મણ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ ૭ તૈજસ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ).

૮ સંસ્થાન નામ કર્મ. (હુંડક સંસ્થાન નામ કર્મ).

૯ સંહનન નામ કર્મ. (છેવઠું સંહનન નામ કર્મ).

૧૦ વિહાયોગતિ નામ કર્મ. (પુણ્યવાન જીવ હોવાને લીધે શુભ વિહાયોગતિ નામ કર્મ, અને અપુણ્યવાન હોય તો અશુભ વિહાયોગતિ નામ કર્મ.

૧૧ વર્ણનામ કર્મ (શ્વેતાદિવર્ણ નામ કર્મ) પુણ્યવાન હોવાથી

૧૨ ગંધનામ કર્મ (સુરભિ ગંધાદિનામ કર્મ) ,,

૧૩ રસનામ કર્મ (મધુરાદિ રસનામ કર્મ) ,,

૧૪ સ્પર્શનામ કર્મ (મૃદુ વિગેરે સ્પર્શનામ કર્મ) ,,

૧૫	નિર્માણ નામ કર્મ.	૨૩	સ્થિર નામ કર્મ.
૧૬	અગુરુ લઘુ નામ કર્મ.	૨૪	અસ્થિર નામ કર્મ.
૧૭	પરાઘાત નામ કર્મ.	૨૫	શુભ નામ કર્મ.
૧૮	શ્વાસોચ્છ્વાસ નામ કર્મ.	૨૬	અશુભ નામ કર્મ.
૧૯	ત્રસ નામ કર્મ.	૨૭	સુભગ નામ કર્મ.
૨૦	બાદર નામ કર્મ.	૨૮	સુસ્વર નામ કર્મ.
૨૧	પ્રત્યેક નામ કર્મ.	૨૯	યશ નામ કર્મ.
૨૨	પર્યાપ્તિ નામ કર્મ.	૩૦	આદેય નામ કર્મ.

(આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય,
શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા, મન,
પર્યાપ્તિ નામ કર્મો).

ઓચ્છામાં ઓચ્છા આ ત્રીશ કર્મો સામાન્ય પુણ્યવાન લાયક જીવને મનુષ્ય પણે થતી વખતે પહેલે સમયેથી પોતાની મદદ આપવી શરૂ કરે છે. પરંતુ જો પુણ્યવાન મનુષ્ય ન હોય તો, અશુભ વિહાયો ગતિ, લીલો, કાળો અશુભ વર્ણ નામ કર્મ, દુરભિગંધ નામ કર્મ, કડવો, તીખો વર્ણ નામ કર્મ, ખડબચડો, ભારે, ઠંડા કે લુખો સ્પર્શ નામ કર્મ; ઉપઘાત નામ કર્મ, દુર્ભગ નામ કર્મ, દુસ્વર નામ કર્મ, અપયશ નામ કર્મ, અનાદેય નામ કર્મ, વિગેરે ૭ અશુભ નામ (કર્મો) તે તે શુભ કર્મોને બદલે પોતાની મદદ આપે છે.

પરંતુ જો તે પુણ્યવાન પુરૂષ મહાજ્ઞાની થવાનો હોય, જેને શાસ્ત્રમાં ચૌદ પૂર્વધર કહે છે; તો તેને આહારક શરીર નામ કર્મ મદદ કરે છે. આહારક અંગોપાંગ નામ કર્મ તે વખતે આહારક અંગોપાંગો પણ અપાવે છે.

તેવીજ રીતે કોઈ મહા પ્રભાવશાળી પુરુષ થવાના હોય તો વૈક્રિય શરીર નામ કર્મ તેને વૈક્રિય શરીર અપાવે છે. તે સાથેજ વૈક્રિય શરીર અંગોપાંગ નામ કર્મ વૈક્રિય અંગોપાંગો અપાવે છે. પણ આ બન્ને કર્મો અને આહારકના બન્ને કર્મો ઉત્પત્તિ વખતે મદદ નથી કરતાં.

વળી કોઇ મહાપુરુષ તિર્થંકર ભગવાન્ થવાના હોય તો તેને જીન નામ કર્મ ઉત્પત્તિ ક્ષણથીજ, તેનો પ્રભાવ જગતમાં પડે તેવી અસર ઉત્પન્ન કરવા માંડે છે. અને સંહનનમાં વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ મદદ કરીને સર્વોત્તમ મજબૂતી વાળું શરીર બનાવરાવે છે. આકૃતિમાં સમચતુરસ્ર સંસ્થાન નામ કર્મ મદદ કરીને સર્વોત્તમ આકૃતિ વાળું શરીર બનાવે છે. જો કોઇ મહા તપસ્વી મુનિ થવાના હોય તો તેના શરીરને, ઉદ્યોત નામ કર્મ મદદ આપીને શીતળ–પ્રકાશમય બનાવે છે. જેવો પ્રકાશ ચંદ્રનો છે, તેવો પ્રકાશ તે મહાત્માના શરીરનો કેટલેક અંશે હોય છે.

આ રીતે મનુષ્યોમાં ઉપર ગણાવેલા ત્રીશ નામ કર્મો શિવાય બીજા નીચે પ્રમાણે યોગ્યતા પ્રમાણે નામ કર્મો વધારે હોય છે. તે ઉપર ગણાવ્યા છે. તેનું લિસ્ટ—

૨ વૈક્રિય શરીર નામ કર્મ, તથા આહારક શરીર નામ કર્મ.

૨ વૈક્રિય શરીર અંગોપાંગ નામ કર્મ, તથા આહારક શરીર અંગોપાંગ નામ કર્મ.

૨ વૈક્રિય સંઘાતન નામ કર્મ, આહારક સંઘાતન નામ કર્મ.

૮ વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન નામ કર્મ, આહારક આહારક બંધન નામ કર્મ.

વૈક્રિય તૈજસ બંધન નામ કર્મ, આહારક તૈજસ બંધન નામ કર્મ.

વૈક્રિય કાર્મણુ બંધન નામ કર્મ, આહારક કાર્મણુ બંધન નામ કર્મ.

વક્રિય તૈજસ કાર્મણુ બંધન નામ કર્મ, આહારક તૈજસ કાર્મણુ બંધન નામ કર્મ.

૫ સમ ચતુસ્ર સંસ્થાન નામ કર્મ, ન્યગ્રોધ સંસ્થાન નામ કર્મ, સાદિ સંસ્થાન નામ કર્મ, કુબ્જ સંસ્થાન નામ કર્મ, વામન સંસ્થાન નામ કર્મ.

૫ વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ.
ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ.
નારાચ સંહનન નામ કર્મ.
અર્ધ નારાચ સંહનન નામ કર્મ.
કિલિકા સંહનન નામ કર્મ.

૧ અશુભ વિહાયોગતિ નામ કર્મ.

૪ લાલ વર્ણ નામ કર્મ. શ્યામ વર્ણ નામ કર્મ.
પીત વર્ણ નામ કર્મ. લીલા (નીલ) વર્ણ નામ કર્મ.

૧ દુરભિગંધ નામ કર્મ.

૪ અમ્લ (ખાટો) રસ નામ કર્મ.
કષાય (તુરો) રસ નામ કર્મ.
તિક્ત (કડવો) રસ નામ કર્મ.
કટુ (તીખો) રસ નામ કર્મ.

૭ ભારે સ્પર્શ નામ કર્મ. ખર (ખડબચડો) સ્પર્શ નામ કર્મ.
શીત સ્પર્શ નામ કર્મ.
ઉષ્ણ સ્પર્શ નામ કર્મ. ચીકણો સ્પર્શ નામ કર્મ.
હળવો સ્પર્શ નામ કર્મ. રુક્ષ સ્પર્શ નામ કર્મ.

૧ ઉપઘાત નામ કર્મ. ૧ અયશ નામ કર્મ
૧ અપર્યાપ્ત નામ કર્મ. ૧ અનાદેય નામ કર્મ.
૧ જીન નામ કર્મ. ૧ દુસ્વર નામ કર્મ.
૧ ઉદ્યોત નામ કર્મ. ૧ દુર્ભગ નામ કર્મ.

કુલ ૪૮ પ્રકુતિ ઉમેરવાની થઈ. ૩૦ પહેલાંની, એમ ૭૮ પ્રકૃતિ કુલ થઈ

આ રીતે એક મનુષ્યની અપેક્ષાએ સામાન્ય રીતે કયા કયા નામ કર્મો હોય, અને બધા મનુષ્યોને હિસાબે-પાપી તથા પુણ્યવાન કે મહાપુરુષોની અપેક્ષાએ કયા કયા નામ કર્મો હોય ? તે બતાવ્યા.

આ વાત આપે વચ્ચે કરી. પરંતુ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. તેજ વખતે નામ કર્મો મદદ કરી રહ્યા છે. તે દરેક કેવી કેવી રીતે મદદ કરે છે? તે વાતમાં ઠીક રસ પડતો હતો. તે વાત અધુરી મુકીને વચ્ચે આ વાત કરી. પરંતુ પાછી એ વાત શરૂ કરો તો ઠીક પડે.

મારો પણ એજ વિચાર છે. પણ વચ્ચે આ પ્રમાણે હકીકત સમજાવ્યા વિના એ હકીકત સમજાવવી મનેજ ભારે પડતી હતી. એટલે હવે તે સમજાવું છું.

મનુષ્ય આનુપુર્વી નામ કર્મના ઉદયથી જીવ ઉત્પત્તિ સ્થાને આવી પહોંચ્યો, કે તરત મનુષ્ય આયુષ્ય કર્મે આયુષ્ય આપ્યું. મનુષ્ય ગતિ નામ કર્મે મનુષ્ય યોગ્ય ગતિ પરિસ્થિતિ આપી. ઔદારિક શરીર નામ કર્મે ઔદારિક વર્ગણા લેવાનો હક્ક કરી આપ્યો. આહાર પર્યાપ્તિ નામ કર્મે તે વર્ગણા ખેંચી. ખેંચેલી તે વર્ગણાના પરમાણુઓ પરસ્પર સંઘાતન નામ કર્મથી સંઘાતિત થયા. અને બંધન નામ કર્મે પરસ્પર સ્કંધોને મેળવ્યા. ત્યાં સુધી વાત આવી છે. જ્યારે આ બધી ક્રિયા ચાલે છે, ત્યારેજ આહાર પર્યાપ્તિ નામ કર્મ ઉદયમાં આવીને તે ગ્રહણ (આહાર કરેલી) કરેલી વર્ગણાને આહાર યોગ્ય બનાવી તેનો રસ કરી છ વિભાગમાં વ્હેંચી નાંખે છે. અને તે છ વિભાગોમાં છ જાતની જીવન ક્રિયા ચલાવવા માટેની ૬ શક્તિ ઉત્પન્ન કરવા માંડે છે.

પહેલા વિભાગમાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે કે- ભવિષ્યમાં આહારને યોગ્ય જેટલી વર્ગણાઓ આવે તેને બરાબર આહાર રૂપે બનાવી તેનો રસ બનાવે.

બીજા વિભાગમાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે કે—આહારમાંથી શરીરને યોગ્ય બનેલા રસમાંથી શરીર બનાવવા માંડે.

શરીર બનતી વખતે–અંગોપાંગ નામ કર્મ અંગ અને ઉપાંગ પણે શરીર રૂપે બનેલ ભાગના અંગોપાંગો બનાવવા માંડે, તેજ વખતે નિર્માણ નામ કર્મ તે અંગોના સ્થાનો અને એકંદર શરીરની બધી રચનાનો ચિતાર હોંશીયાર સુતારની માફક વ્યવસ્થિત નક્કી કરી આપ્યુંજ હોય, તેજ વખતે સંહનન નામ કર્મ, અને સંસ્થાન નામ કર્મ શરીરની મજબુતી તથા શરીરની આકૃતિ રચવા માંડે છે. તેજ વખતે વર્ણ નામ કર્મ શરીરનો રંગ, ગંધ નામ કર્મ ગંધ, રસ નામ કર્મ સ્વાદ અને સ્પર્શ નામ કર્મ કોઇ પણ જાતનો સ્પર્શ ઉત્પન્ન કરવા માંડે છે.

અગુરૂલઘુ નામ કર્મ શરીર લોઢા જેવું ભારે ન થાય તેમજ રૂ જેવું હલકું ન થાય, અર્થાત્ અગુરૂ લઘુ પર્યાય વાળી તે શરીરની રચના કરવા માંડે છે.

પર્યાપ્તિના ત્રીજા ભાગમાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે, અંગોપાંગ નામ કર્મ અને નિર્માણ નામ કર્મના બળથી નક્કી થયેલા અવયવોમાં ઇંદ્રિયના અવયવોને બરાબર રચી શકે, આવી શક્તિ તે ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ કહેવાય. ભવિષ્યમાં પણ જયારે જયારે આ રીતે ઇંદ્રિયને યોગ્ય પુદ્ગલોનો ભાગ મળે, તેને બરાબર ઇંદ્રિય પણે બનાવી દેવાનું કામ કરવાની શક્તિ આ ત્રીજા વિભાગમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ વખતે જાતિ નામ કર્મ તો પોતાનું કામ શરૂ કરી ચૂકયુંજ હોય છે. તેથી જે જાતનું જાતિ નામ કર્મ હોય, તે પ્રમાણે લગભગ ઇંદ્રિયોના અવયવો રચીને એ ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ નામ કર્મ પોતાની ફરજ બજાવે છે.

આ વખતેજ શ્વાસોચ્છ્વાસ નામ કર્મ જીવમાં નિયમિત રીતે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાની શક્તિ આપે છે. પરંતુ તે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનું કામ ત્યારેજ શરૂ થાય છે કે-શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ નામ કર્મ પોતાના ૪ થા વિભાગમાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે કે જે શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય વર્ગણા ગ્રહણ કરીને, શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાના કામમાં આવે એવી બનાવી શકે. આ રીતે શ્વાસોચ્છ્વાસને લાયક વર્ગણાનો પરિણામ થઈ ગયા પછી શ્વાસોચ્છ્વાસ નામ કર્મની મદદથી શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવો મૂકવો શરૂ થાય છે.

આજ વખતે શરીરની રચના સુક્ષ્મ ન થતાં બાદર નામ કર્મની મદદથી જોઇ શકાય તેવી સ્થૂળ રચના થાય છે. અને ત્રસ નામ કર્મની મદદથી શરીર ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરી શકે તેવી રચનાવાળું થાય છે. અને જે શરીર ઉત્પન્ન થયું તેના ઉપર તેજ જીવની માલિકી, બીજો જીવ તેને પોતાનું કરીને રહીજ ન શકે તેવી વ્યવસ્થા પ્રત્યેક નામ કર્મ કરી આપે છે.

આ રીતે શરીર તૈયાર થતી વખતે દાંત, છાતી વિગેરે જે જે અવયવો સ્થિર હોવા જોઇએ તે સ્થિર બનાવી આપવાનું કામ સ્થિર નામ કર્મ કરે છે.

અને જે જે હાથ, આંગળાં વિગેરે અવયવોને અસ્થિર-હાલતાં ચાલતાં વાળ્યા વળી શકે તેવા બનાવવાનું કામ અસ્થિર નામ કર્મ કરે છે. તે ન હોય તો આખું શરીર અને અવયવો બધા અકકડજ રહે. અને સ્થિર નામ કર્મ ન હોય તો બધા આખો દિવસ આડા અવળા થયા કરે.

શરીરનો ઉપરનો ભાગ માન આપવા લાયક–અપ્રીતિ ન ઉપજાવે તેવો શુભ રાખવાનું કામ શુભ નામ કર્મ કરે છે. અને કેડ નીચેનો ભાગ કે જે કોઇને અડકે છે કે સામા માણસને અપ્રિય લાગે છે, તથા ઘણે ભાગે તે અશુચિનું સ્થાન છે, અથવા જમીન સાથે વધારે સંબંધમાં આવતું હોવાથી જમીનનું અપવિત્ર વાતાવરણ વિગેરે તેને વધારે અસર કરતું હોવાથી અપ્રિય લાગે છે. આ પરિસ્થિતિમાં શરીરના એક ભાગને ઉત્પન્ન કરનાર અશુભ નામ કર્મ છે.

આમ ઘણા કર્મો શરીર તેમજ ઇંદ્રિયો બનાવવામાં તથા બીજી અનેક સામગ્રીઓ અપાવવામાં મદદગાર થાય છે.

પર્યાપ્તિના પાંચમાં ભાગમાં પર્યાપ્તિ નામ કર્મ એવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, કે–જે શક્તિને બળે ભાષા વર્ગણાના સ્કંધો ગ્રહણ થાય છે, ને ભાષા પણે બને છે. પછી વાગ્યોગ નામના આત્મિક–શારીરિક બળથી બોલવાનું થાય છે.

એવીજ રીતે છઠ્ઠા ભાગમાં પર્યાપ્તિ કર્મ એવી શક્તિ ઉમેરે છે, કે–તે ભાગ, મન વર્ગણાના સ્કંધો ખેંચે, ખેંચીને વિચાર કરવાના કામમાં આવી શકે તેવા બનાવે, એવી શક્તિ વાળો ઉત્પન્ન થાય. વિચારમાં ઉપયોગ કરી શકાય એવા બન્યા પછી મન નિમિત્તક પ્રવર્તતો યોગ–આત્મિક–શારીરિક બળની મદદથી વિચાર પ્રવર્તે છે.

આ રીતે પર્યાપ્તિ નામ કર્મ આ છ કારખાનાઓ રચી મુકે છે. જેમાં એ પ્રમાણે છ ચીજો કાયમને માટે બન્યા કરે છે, જેથી છ જાતની જીવનક્રિયા સતત ચાલ્યા કરે છે.

આપણા શરીરમાં છ જાતની જીવનક્રિયા થાય છે.

શરીરમાં લોહી ફરે છે લોહી હૃદયમાં થઇને આખા શરીરમાં વહે છે. તેમાં મેદ, ચરબી, માંસ, હાડકાં, વીર્ય વિગેરે શરીરના તત્ત્વો બને છે. દિવસે દિવસે, અરે સમયે સમયે નવો નવો આહાર આવતો જાય છે, અને શરીરની જીવનક્રિયા ચાલ્યા કરે છે.

ઇંદ્રિયો પોતાના જ્ઞાન તંતુઓની મદદથી જીવનક્રિયા ચલાવે છે. અને જ્ઞાન તંતુઓમાં જોકે-જ્ઞાન ગુણની મદદ છે. પરંતુ જ્ઞાન ગુણ પણ ઇંદ્રિયોની મદદ વિના નથી પ્રવર્તતી શકતો. પરંતુ ઇંદ્રિયોના અંદરના અને બહારના અવયવો તેમાં સંપૂર્ણ મદદ કરે છે.

તેજ રીતે શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા અને મનની પણ જીવન ક્રિયાઓ શરીરમાં ચાલ્યા કરે છે.

એ છએ જાતની જીવનક્રિયાઓ શરીરમાં નિરંતર ચાલ્યા કરે છે. તેમાં છ પર્યાપ્તિઓની મદદ છે. અને પર્યાપ્તિ નામ કર્મ જીવને તે છ પર્યાપ્તિઓ પુરી પાડે છે.

જન્મ થયા પછી પણ, કેટલાક માણસો યશસ્વી હોય છે તેનું કારણ યશ નામ કર્મ છે. કેટલાક માણસોનો કોઇ હુકમ ઉથાપી શકતું નથી, તેનું કારણ આદેય નામ કર્મ છે. કેટલાકનો પ્રતાપજ એવો પડે છે કે બળવાન માણસ પણ તેનાથી ડઘાઇ જાય છે, એ પરાઘાત નામ કર્મનો પ્રભાવ છે. કેટલાક માણસો વ્હાલા લાગે છે, ગમે તેને પ્રિય થઈ પડે છે. એ સુભગ નામ કર્મનો પ્રભાવ છે.

કેટલાકનો સ્વર ઘણોજ મધુર હોય છે, સ્વરમાં મધુરતા ઉત્પન્ન કરનાર સુસ્વર નામ કર્મ છે.

આ રીતે ઉત્પન્ન થવાના ક્ષણથી માંડીને ઓચ્છામાં ઓચ્છા કેટલા કર્મો એક સામાન્ય મનુષ્યના જીવનમાં મદદ કરે છે? તે કેટલેક અંશે સમજાવવામાં આવ્યું છે. હવે એક વાત એ રહે છે કે—આપણા શરીરમાં જે ગરમી જણાય છે. તે તૈજસ શરીરને લીધે છે. એવું તૈજસ શરીર જીવને તૈજસ શરીર નામ કર્મ, તૈજસ સંઘાતન, તૈજસ તૈજસ બંધન કર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેની પણ રચનામાં શરીર પર્યાપ્તિ મદદગાર તો ખરીજ. તેવીજ રીતે જીવ દરેક ક્ષણે આઠે કર્મો સહિત હોય છે તે કર્મોના સમુહાત્મક જે કાર્મણ શરીર, તે પણ સદા કાળ જીવની સાથેજ હોય છે. તેમાં કાર્મણ શરીર નામ કર્મ મદદગાર છે. તેની રચનામાં કાર્મણ સંઘાતન નામ કર્મ, કાર્મણ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ તથા શરીર પર્યાપ્તિ વિગેરે મદદગાર છે.

અને શરીરો બન્યા પછી તેની હીલચાલમાં કાય-ચોગ નામનું આત્મબળ મદદ કરે છે.

આ કાર્મણ અને તૈજસ બન્ને શરીરો જીવને સદા કાળ સાથેજ હોય છે. અર્થાત્ જ્યારે મરણ વખતે એક શરીર છોડયું અને બીજું શરીર બનાવવાને ઉત્પત્તિના પ્રદેશ સુધી જીવ પહોંચે છે. તેટલા વચલા વખતમાં પણ એ બન્ને શરીરો તો સાથેજ હોય છે. આ રીતે નામ કર્મની કેટલીક પ્રકૃતિઓ તમારા સમજવામાં આવી ગઈ હશે.

કુલ ૮૯ નામ કર્મો ગણાવ્યા. બાકી ૧૪ રહે છે. તે પણ અહીં ગણાવી દેવા ઠીક પડશે.

૧ તિર્યંચ ગતિ નામ કર્મ.
૨ તિર્યંચ આનુપૂર્વી નામ કર્મ.
૩ ચાર ઇંદ્રિય જાતિ નામ કર્મ.
૪ ત્રણ ઇંદ્રિય જાતિ નામ કર્મ.
૫ બે ઇંદ્રિય જાતિ નામ કર્મ.
૬ એક ઇંદ્રિય જાતિ નામ કર્મ.
૭ સ્થાવર નામ કર્મ.
૮ સૂક્ષ્મ નામ કર્મ.
૯ સાધારણ નામ કર્મ.
૧૦ આતાપ નામ કર્મ.
૧૧ દેવ ગતિ નામ કર્મ.
૧૨ દેવ આનુપૂર્વી નામ કર્મ.
૧૩ નારક ગતિ નામ કર્મ.
૧૪ નારક આનુપૂર્વી નામ કર્મ.

કુલ ૧૦૩ એકસો ત્રણ નામ કર્મની પ્રકૃતિઓ સમજાવી.

આ રીતે કુલ મૂળ આઠ કર્મ અને તેની ૧૫૮ પેટા પ્રકૃતિઓ સમજાવી.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો.

કર્મ પ્રકૃતિ નિરૂપણ.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૨ દર્શનાવરણીય કર્મ ૩ વેદનીય કર્મ ૪ મોહનીય કર્મ. ૫ આયુષ્ય કર્મ.

કર્મ પ્રકૃતિઓ વિષે ઘણું સમજ્યા, પરંતુ જાણે બધું અવ્યવસ્થિત સમજ્યા હોઇએ, તેમ લાગે છે. તેથી કાંઇક વ્યવસ્થિત સમજાવો તો સારૂં.

હા. મને પણ એમજ લાગ્યું છે. તમારી માંગણી બરાબર છે. તમારે ૧૫૮ નામ બરાબર મોઢે કરી નાંખવા જોઇએ. અને એકેકના શબ્દ ઉપરથી સમજાય તેટલો ભાવાર્થ ધ્યાનમાં રાખવો. અને બાકીનો વારંવારના મનનથી યાદ રાખવો. આ ૧૫૮ પ્રકૃતિઓ આગળ હવે દરેક વખતે બહુજ ઉપયોગમાં આવવાની છે. માટે તેને યાદ રાખવામાં અને સમજવામાં કચાશ રાખશો નહી.

આપે અમને બહુ સારી ભલામણ કરી ચેતવ્યા, તે ઠીકજ થયું.

સાંભળો ત્યારે-	આત્માની-
૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ	-જ્ઞાનશક્તિ ઢાંકે છે.
૨ દર્શનાવરણીય કર્મ	-દર્શન શક્તિ ઢાંકે છે.
૩ વેદનીય કર્મ	-અનંત આનંદ ઢાંકી સુખ દુઃખની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે.

૪ મોહનીય કર્મ	–સમ્યગ્ દર્શન અને ચારિત્ર શક્તિનું આવરણ કરે છે. ભ્રમણા ઉત્પન્ન કરે છે.
૫ આયુષ્ કર્મ	–અનાદિ અનંત સ્થિતિનું આવરણ કરે છે અને જુદી જુદી ગતિનું આયુષ આપે છે.
૬ નામ કર્મ	–સિદ્ધાવસ્થા વિગેરે ઘણા ગુણોને ઢાંકે છે. ગતિ જાતિ વિગેરે સામગ્રીના ઠાઠમાં જીવને સંડોવી રાખે છે, અર્થાત્ તે તે સગવડો પ્રમાણે નમાવે છે–તેવો તેવો બનાવી દે છે.
૭ ગોત્ર કર્મ	–સમસ્થિતિ ઢાંકે છે. અર્થાત્ ઉચ્ચ નિચ વ્યવહારને યોગ્ય જીવને બનાવે છે.
૮ અંતરાય કર્મ	–અનંત દાનાદિ શક્તિઓને ઢાંકે છે. ને દાનાદિકમાં નિર્બળતા ઉત્પન્ન કરે છે.

આ દરેક મૂળ પ્રકૃતિ અને તેની પેટા પ્રકૃતિઓની કંઇક વિગતવાર વ્યાખ્યાઓ આપવી ઠીક પડશે. તોપણ દરેક બાબત અહીં બહુ વિસ્તારથી સમજાવી શકાશે નહી. માટે વચ્ચે વચ્ચે શંકા કરવાનું હાલ મુલ્તવી રાખજો તેના ખુલાસા વળી કોઇ વખત કરીશું.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ.

જ્ઞાન-વસ્તુના વિશેષ સ્વભાવોને જાણવાની જીવની એક પ્રકારની શક્તિ.

તેને ઢાંકનાર કર્મ, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ. તેના પાંચ પ્રકાર છે.

૧ મતિજ્ઞાનાવરણીય. ૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય. ૩ અવધિ-જ્ઞાનાવરણીય. ૪ મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય. ૫ કેવળજ્ઞાનાવરણીય.

મતિજ્ઞાન-પાંચ ઇંદ્રિય અને છઠ્ઠા મનથી વિષય મર્યાદામાં આવતા પદાર્થોના વિશેષ ધર્મનું જ્ઞાન કરવાની શક્તિ.

શ્રુતજ્ઞાન-કાન સિવાયની ઇન્દ્રિય તથા મનથી મતિ જ્ઞાનમાં જાણવામાં આવેલા પદાર્થના શબ્દનું ભાન, અને કાનથી સાંભળેલા શબ્દથી થયેલા મતિ જ્ઞાનથી તે શબ્દના અર્થનું ભાન થવું તે.

અવધિજ્ઞાન-ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના સાક્ષાત્ આત્મિક શક્તિથી તમામ રૂપવાળાં પદાર્થો-પુદ્ગલ દ્રવ્યો જાણવાની શક્તિ.

મનઃપર્યાયજ્ઞાન-અમુક સ્થળમાં રહેલા અમુક જાતના પ્રાણીઓના મનના વિચારો જાણવાનું જ્ઞાન.

કેવળજ્ઞાન-સર્વ જાણવાની શક્તિ.

૧ ૧ કેવળજ્ઞાનાવરણીય-કેવળ જ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૨ ૨ **મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય**–(કેવળ જ્ઞાનનું આવરણ કરવા છતાં આત્માના, ૧ મનના વિચારો જાણી શકે તેવો, ૨ જગત્‌નાં રૂપી પદાર્થો જાણી શકાય તેવો, અને ૩ શાસ્ત્રોની મદદથી ઘણા પદાર્થો જાણી શકાય તેવો તથા ૪ ઇન્દ્રિયો દ્વારા પણ કેટલુંક જ્ઞાન થઈ શકે તેવો, એમ કેટલાક પ્રકાશ આવરણ થયા વિનાના બાકી રહે છે. તેમાં) મનઃપર્યાયજ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૩ ૩ **અવધિજ્ઞાનાવરણીય**–અવધિ જ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૪ ૪ **શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય**–શ્રુતજ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ

૫ ૫ **મતિજ્ઞાનાવરણીય**–મતિ જ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

છેલ્લાં બે આવરણો એ બન્ને શક્તિઓને પુરેપુરી નથી આવરતા, તેથી દરેક પ્રાણીઓને તે બે આવરણો હોવા છતાં ઓછેવત્તે અંશે શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાન હોય છે.

આવરણના ક્રમથી આમાં બતાવેલો અનુક્રમ બરાબર છે. પરંતુ વિકાસ ક્રમની દૃષ્ટિથી ઉલટો ક્રમ લેવો. એટલે પહેલું મતિજ્ઞાન અને છેલ્લે કેવળજ્ઞાન થાય છે. માટે શાસ્ત્રોમાં આ ક્રમ લીધો છે.

૨ દર્શનાવરણીય કર્મ.

દર્શન–વસ્તુ માત્રમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મને જાણવાની જીવની શક્તિ.

દર્શન ગુણને ઢાંકનાર કર્મ, તે દર્શનાવરણીય. તેના બે પ્રકાર છે.

૧ એક દર્શન ગુણના આચ્છાનરૂપ છે. ૨ બીજો, આચ્છાદિત દર્શન ગુણના પણ કંઇક અનાચ્છાદિત જે અંશો રહે છે. તેના ઉપર પણ આચ્છાદન કરીને જુદીજ સ્થિતિ ઉપજા કરે છે.

પહેલાના ચાર પ્રકાર છે. અને બીજાના પાંચ પ્રકાર છે.

૧ ઇન્દ્રિયદર્શનાવરણીય કર્મ=૧ ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય અને ૨ અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય કર્મ. ૩ તથા અવધિ-દર્શનાવરણીય કર્મ. ૪ કેવળદર્શનાવરણીય કર્મ.

૨ ૧ નિદ્રા, ૨ નિદ્રા નિદ્રા, ૩ પ્રચલા, ૪ પ્રચલા પ્રચલા, ૫ થિણદ્ધિ—સ્ત્યાનર્દ્ધિ અથવા સ્ત્યાનગૃદ્ધિ.

ઇન્દ્રિય દર્શન—ઇન્દ્રિયો અનેમન દ્વારા વસ્તુના સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન. તેના બે ભેદ—

૧ ચક્ષુર્દર્શન—ચક્ષુરિન્દ્રિય દ્વારા વસ્તુના, સામાન્ય ધર્મનુ જ્ઞાન. (જોવા દ્વારા થતું દર્શન.)

લોક વ્યવહારમાં દર્શન ચક્ષુથી પ્રસિદ્ધ છે. એટલે આ ભેદ જુદો પાડવામાં આવ્યો છે.

૨ અચક્ષુર્દર્શન—ચક્ષુરિન્દ્રિય સિવાયની બાકીની ઇન્દ્રિયો તથા મનથી વસ્તુના સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન. એટલેકે—

૧ મનોદર્શન, ૨ ત્વગિન્દ્રિય દર્શન, ૩ કર્ણેન્દ્રિય દર્શન, ૪ રસનેન્દ્રિય દર્શન, ૫ ઘ્રાણેન્દ્રિય દર્શન.

અવધિ દર્શન—અવધિ જ્ઞાનથી વસ્તુનું જ્ઞાન કરતી વખતે રૂપી પદાર્થોના સામાન્ય ધર્મોનું પહેલા ભાન થાય છે. પછી વિશેષ ધર્મોનું ભાન થાય છે. તેમાં સામાન્ય ધર્મોનું ભાન, જેથી થાય, તે અવધિ દર્શન.

કેવળ દર્શન—કેવળ જ્ઞાનીને સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન હોય છે. તેમાં વસ્તુના સામાન્ય ધર્મોનું જ્ઞાન તે કેવળ દર્શન કહેવાય છે.

૬ ૧ કેવળદર્શનાવરણીય—કેવળ દર્શનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૭ ૨ અવધિદર્શનાવરણીય—અવધિ દર્શનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૮ ૩ ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય-ચક્ષુર્દર્શનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

૯ ૪ અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય—અચક્ષુર્દર્શનનું આવરણ કરનાર કર્મ.

છેલ્લાં બે દર્શનોનું આવરણ કરવા છતાં પ્રાણીઓને છેલ્લાં બે દર્શન કેટલેક અંશે તો હોય છે. અને છેલ્લું દર્શન તો દરેક પ્રાણીને હોયજ છે.

[વિકાસક્રમની દૃષ્ટિને ઉદ્દેશીને શાસ્ત્રકારોએ જ્ઞાના-વરણીય તથા દર્શનાવરણીયનો ક્રમ આમાં બતાવ્યા કરતાં ઉલટો બતાવ્યો છે,

અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાન, અને કેવળ દર્શન છેલ્લે થાય છે. એ દૃષ્ટિથી તેને છેલ્લા મુક્યા છે. તેથી-મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય,

કેવળ જ્ઞાનાવરણીય, ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય, અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય, અવધિદર્શનાવરણીય. કેવળ દર્શનાવરણીય. એવો ક્રમ લીધેલો છે. આગળ ઉપર પણ આવી રીતે જ્યાં શાસ્ત્રીય ક્રમ કરતાં ઉલટો ક્રમ જણાય ત્યાં આ સમાધાન સમજી લેવું. અને અમે જે ક્રમ દર્શાવ્યો છે, તેમાં આત્મા સાથે વધારે નિકટ–સીધો સંબંધ દર્શાવવા માટે તેમ કર્યું છે. અર્થાત્ શાસ્ત્ર સાથે કશો વિરોધ નથી.]

ચાર દર્શનાવરણીયથી આચ્છાદિત થવા છતાં કેટલીક દર્શન શક્તિ ખુલ્લી રહે છે. તેના ઉપર નિદ્રાદિક પાંચ દર્શનાવરણીય કર્મો અસર કરે છે. જેમકે—

હું બેઠો હોઉં છું ત્યારે સામેની ચીજ હું ચક્ષુર્દર્શનના બળથી જોઇ શકું છું. પણ જો મને નિદ્રા આવે તો તે જોઇ ન શકું, તેમજ મને કંઈ અડકે તો તે પણ બરાબર ઓળખી ન શકું. તેમજ શબ્દ પણ સાંભળી ન શકું.

૧૦ ૫ નિદ્રોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ–જલ્દી જાગી શકાય, તેવી ઉંઘ, તે નિદ્રા. તેને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ, તે નિદ્રોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ.

૧૧ ૬ નિદ્રાનિદ્રોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ–મુશ્કેલીથી જાગી–કે જગાડી શકાય, તેવી ગાઢ નિદ્રા, તે નિદ્રાનિદ્રા. તેને ઉત્પન્ન કરનારૂં કર્મ.

૧૨ ૭ પ્રચલોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ–ઉઠતાં બેસતાં ઉંઘ આવ્યા કરે એવી ઉંઘનું નામ પ્રચલા તેને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ.

૧૩ ૮ **પ્રચલાપ્રચલોત્પાદક દર્શનાવરણીય કર્મ**—ચાલતાં ચાલતાં ઉંઘ આવે, એવી ઉંઘનું નામ **પ્રચલાપ્રચલા**. તેને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ.

૧૪ ૯ **સ્ત્યાનર્દ્ધિ-ઉત્પાદકદર્શનાવરણીયકર્મ**-ઉંઘમાં-ને ઉંઘમાં ખુબ કામ કર્યા કરે, પરંતુ તેને ખબરજ ન પડે કે હું ઉંઘમાં છું, ને અમુક કામ કરૂં છું. આવી અત્યન્ત ગાઢ નિદ્રા. તે **સ્ત્યાનર્દ્ધિ** નિદ્રા. તેને ઉપન્ન કરનાર કર્મ.

આ છેલ્લી નિદ્રાવાળા માણસમાં તે વખતે ઘણુંજ બળ ઉપન્ન થાય છે. આનું બીજું નામ **સ્ત્યાનગૃધ્ધિ** પણ છે. આ નિદ્રાવાળો પ્રાણી રાતમાં ઉંઘમાંને ઉંઘમાં ઉઠી ઉઠીને ભારે કામો કરી નાંખે છે.

૩ વેદનીય કર્મ.

આત્મા અનંત આનંદમય છે. આ કર્મ એ અનંત આનંદમયતાનુ આચ્છાદન કરે છે. અર્થાત્ આત્મા સિવાયની બીજી વસ્તુઓમાં ક્ષણિક સુખ, અથવા દુઃખની વૃત્તિઓ ઉપન્ન કરાવે છે.

૧૫ ૧ **સાતાવેદનીયકર્મ**—સુખાનુભવ કરાવનાર કર્મ.

૧૬ ૨ **અસાતાવેદનીયકર્મ**-દુખાનુભવ કરાવનાર કર્મ.

૪ મોહનીય કર્મ.

આત્મા સ્વમય છે. સ્વનિષ્ઠ છે, શુદ્ધદર્શી છે. અનન્ય સ્વરૂપ છે. અને અનન્યાસક્ત છે. તેને આ કર્મ સ્વમાં

બેદરકાર બનાવે છે. પોતા શિવાયના બીજા આત્માઓમાં, તથા જડ વસ્તુઓમાં સ્વત્વબુદ્ધિ જાગ્રત્ કરાવે છે, અર્થાત્ અનન્યાસક્ત ને અન્યાસક્ત બનાવે છે. તથા ખોટા ખ્યાલોને સાચા મનાવે છે, અને સાચાને ખોટા મનાવે છે. આ રીતે આ કર્મને લીધે, શુદ્ધ છતાં આત્મા અનેક ગુંચવણોમાં પડી જાય છે. અને તે એટલે સુધી કે એક ગુંચવણમાંથી બીજી, ને બીજીમાંથી ત્રીજી, એમ તેની અનંત પરંપરાઓ ચાલે છે. અને તે એટલે સુધી કે પછી પોતાનું સ્વરૂપ કેવું હશે, તેની ઝાંખી પણ આત્માને ભાગ્યેજ રહે છે. ભ્રમની અને ગુંચવણની પરંપરાના કેટલાયે પડો ઉખેડે ત્યારે આત્મા કંઇક પોતાના સ્વરૂપમાં આવતો થાય છે. આ કર્મ ભારે મુજવનારૂં અને આત્માનું અનિષ્ટ કરનારૂં છે. તેની જાળમાંથી છુટવું, એ આત્મા માટે અતિ મુશ્કેલ છે. ઘણે વખતે, ને ઘણા પ્રયત્નોને પરિણામે તેમાંથી છુટો થઇ શકે છે. તેનું નામજ જુઓને,—મોહનીયકર્મ—મોહ પમાડનારૂં કર્મ—મુંઝાવનારૂં કર્મ.

અર્થાત્ આ કર્મના બે કામો થયા. ૧ આત્માની શુદ્ધ દૃષ્ટિનું આવરણ કરવું. તથા ૨. આત્માને સ્વરમણતામાંથી ચુકવી અન્યમાં, લલચાવવો. તે બન્નેના નીચે પ્રમાણે નામ છે.

૧ દર્શન મોહનીય કર્મ	૨ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ
દર્શન મોહનીય કર્મના	**ચારિત્ર મોહનીય કર્મના**
૧ સમ્યગ્દર્શન મોહનીય કર્મ	૧ કષાય મોહનીય કર્મ અથવા ચારિત્રાવરણીય કર્મ
૨ મિશ્ર મોહનીય કર્મ	
૩ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ	

૨ નોકષાય મોહનીય કર્મ
તથા અવશિષ્ટ ચારિત્રા
વરણીય કર્મ

કષાય મોહનીય કર્મના-	નોકષાય મોહનીય કર્મના-
અનંતાનુબંધીય-ક્રોધ, માન, માયા, લોભ	૧ હાસ્યષટ્ક ૨ વેદત્રય.
અપ્રત્યાખ્યાનીય	હાસ્ય ષટ્ક-
કે અત્યન્ત પ્ર-	૧ હાસ્ય. ૨ શોક.
ત્યાખ્યાનાવર-	૩ રતિ. ૪ અરતિ.
ણીય- ,, ,, ,, ,,	૫ ભય ૬ દુગંચ્છા.
પ્રત્યાખ્યાના	વેદત્રય-
વરણીય- ,, ,, ,, ,,	૧ પુંવેદ કર્મ.
સંજ્વલન ,, ,, ,, ,,	૨ સ્ત્રીવેદ કર્મ.
આ પ્રમાણે કુલ ૧૬ થયા.	૩ નપુંસક વેદ કર્મ.

આ પ્રમાણે દર્શન મોહનીયના ત્રણ. તથા ત્રણ વેદ, હાસ્યાદિ છ, સોળ કષાય એમ ૨૫ ભેદ ચારિત્રમોહનીય કર્મના. અને કુલ ૨૮ ભેદ મોહનીય કર્મના થયા.

આત્માની સમ્યગ્દર્શન શક્તિ ઢાંકવાનું કામ આ દર્શન મોહનીયનું છે. તેના ત્રણ વિભાગ પડે છે.

૧૭ ૧ **સમ્યગ્દર્શન મોહનીય કર્મ**-આત્માનું સ્વતંત્ર શુદ્ધદર્શીપણું ઢાંકી તત્ત્વ સમજવામાં ગુરુ વિગેરે બીજાની મદદની જરૂર રહે. અથવા છેવટે સ્હેજસાજ સંદિગ્ધતા, શંકા, વ્હેમ, અનિશ્ચિતતા વિગેરે ઉત્પન્ન કરે.

૧૮ ૨ મિશ્ર-દર્શન મોહનીય કર્મ-કંઈક નિશ્ચિતતા અને કંઈક અનિશ્ચિતતા એમ બન્ને સ્થિતિમાં લગભગ સમાન રીતે મનોદશાને રાખે.

૧૯ ૩ મિથ્યાત્વ નામનું દર્શન મોહનીય કર્મ અથવા અત્યન્ત સમ્યગ્દર્શન મોહનીય કર્મ-વસ્તુસ્થિતિ કરતાં તદ્દન ઉલટુંજ ભાસે, તદ્દન ઉલટું હોય તે બરાબર વસ્તુસ્થિતિ જેવું ભાસે, અને કોઈ બરાબર વસ્તુસ્થિતિ સમજાવે છતાં તેમાં વિશ્વાસજ ન બેસે. આટલી બધી હદ સુધી આત્માના સ્વતંત્ર શુદ્ધદર્શીપણાની શક્તિ આચ્છાદિત થઈ ગઈ હોય છે. તે આ કર્મને લીધે.

ચારિત્રમોહનીય કર્મ-આત્માની પોતાનીજ સ્વરમણતાનું આવરણ કરે છે, અને બીજા તરફ લલચાવે છે. એટલુંજ નહીં, પણ બીજામાં તલ્લીન બનાવે છે.

આપણે સમજ્યા છીએ કે-આત્મા તદ્દન શુદ્ધ સ્વતંત્ર અને નિર્મળ છે. પરંતુ તેમાં સંજોગ વશાત્

૧ યોગ, અને લાગણીઓ એટલે અધ્યવસાય સ્થાનકો ઉત્પન્ન થાય છે. એ તેનુ પહેલું પતન, ત્યાર પછી તેને લીધે આત્મામાં અનેક પતનોની પરંપરા ચાલે છે

૨ તેનાપર કર્મો વીંટાય છે

૩ પછી તે કર્મો સહીત આત્મા શરીરમાં પેક થાય છે.

૪ શરીર કપડાં દાગીનાથી ઢંકાય છે.

૧ તે શરીર વળી કુટુંબ-કબીલા અને વડીલોથી વીંટાય છે.

૨ તે કુટુંબ પણ જ્ઞાતિમાં, સમાજમાં, અને

૩ જ્ઞાતિ છેવટે મહાજનમાં ગોઠવાય છે.

૪ મહાજન મહામહાજનમાં.

૫ અને તેનું છેવટે એક આખું પ્રજાતંત્ર ગોઠવાય છે.

૬ તે પ્રજાતંત્ર-મહામહાજન પ્રત્યેક આત્માની રક્ષા, મદદ, પ્રગતિ વિગેરે માટે, ન્યાય, રાજ્ય, વિગેરે અનેક સંસ્થાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. તે દરેક સંસ્થાના આશ્રય નીચે પાછો આત્મા આવે છે.

૧ બીજી રીતે શરીર મકાનમાં સુરક્ષિત રહે છે.

૨ મકાન પણ સારી શેરીમાં કે લત્તામાં હોય છે.

૩ લત્તો પણ સારામાં સારી વસ્તિવાળા મધ્ય સ્થાનમાં આવેલો હોય છે.

૪ અને તે મધ્ય સ્થાનની આજુ બાજુ બીજા અનેક સ્થાનો, તથા કિલ્લો-કોટ વીંટાય છે

૫ કોટને ફરતી ખાઇ, નદી કે જંગલોથી સુરક્ષિત કરવા ઉપરાંત, તેને રખેવાળો સુરક્ષિત રાખે છે.

૬ રખેવાળોની સુવ્યવસ્થા રાખવા માટે રાજ્ય સંસ્થા.

૭ રાજ્ય સંસ્થાની વ્યવસ્થા માટે રાજા અને તેના હાથ નીચેના અમલદારો તથા લશ્કર વિગેરે હોય છે.

૮ રાજાને સીધા રાખવા રાજ્ય સંસ્થાનો વડો અધિકારી ચક્રવર્તી. અને

૯ ચક્રવર્તીને સીધે રસ્તે કામ કરતો રાખવા માટે ઉપર કહેલા મહામહાજનનું પ્રજાતંત્ર હોય છે.

૭ અને મહામહાજનના તંત્રને સીધે રસ્તે રાખવા વિદ્વાનો અને મહાત્માપુરુષો.

૮ અને મહાત્મા પુરુષોને સીધે રસ્તે દોરવા શાસ્ત્રો.

૯ શાસ્ત્રોમાં અપ્રામાણિકતા વિગેરે ટાળવા માટે અને યોગ્ય શાસ્ત્રો ઉત્પન્ન કરવા માટે મહાન્ તિર્થંકરો થાય છે.

૧૦ તિર્થંકરો વળી દરેકને જ્ઞાન અને સદ્‌વર્તન સુગ્રાહ્ય થાય તેટલા માટે **તીર્થ** નામનું તંત્ર સ્થાપે છે. અને તે તીર્થમાં અધિકારી ભેદથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તેઓ અનેક જાતની વ્યવસ્થા ગોઠવાવે છે.

૯ આમ આ આત્મા અનેક પડોથી ઘેરાયેલો તો રહે છે. એટલુંજ નહીં પણ તેમાંથી છુટવાનો વિચાર સરખો પણ તેને થતો નથી. કદાચ કોઇ વખતે તેવી ઇચ્છા જાગ્રત્ થાય છે. તો પણ છુટતા છુટતા કેટલીએ જીંદગીઓ–ભવો પસાર થઇ જાય છે. વળી પાછો સુખ દુઃખના ચક્કરમાં પડીને છુટવાનું ભૂલી જાય છે.

૧૦ છુટવા માંડે તો પણ જ્યારે ઉપરના એક એક પડો-માંથી છુટો થઈ, બધું છોડી મહાત્મા થવા સુધી પહોં-ચી તીર્થના તંત્રમાં અધિકાર પ્રમાણે ચડતો જઇ, નીચે નીચેના અધિકારોથી છુટો થતો જાય, તેમ તેમ છેવટે તે યોગો, અધ્યવસાયસ્થાનો કર્મો અને છેવટે શરી-રથી છુટો થઇ તદ્દન સ્વતંત્ર બને.

આવી તદ્દન સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી તેની કેવી વિચિત્ર દશા રહ્યા કરે છે, તેનો કંઇક ખ્યાલ મારા આ કથનથી તમને આવ્યો હશે.

હવે–અહીં તમને મોહનીયનો ખ્યાલ બરાબર આપી શકાશે. તમે એટલું તો સમજ્યા છો કે–આ બધી સ્વતંત્ર આત્માને તો નાની મોટી, રંગ બેરંગી, નજીક કે દૂર, કોમળ કે કઠોરઃ એમ અનેક જાતની બેડીઓ છે. તેના ત્યાગમાંજ આત્માનું શ્રેયઃ છે. છતાં તે બધી બેડીઓને પોતાની સમજીને આત્મા વળગી રહે છે. એ મોહનીય કર્મનું કામ થયું.

એ બધી ચીજો પોતાની નહીં છતાં તેને પોતાની ખોટી રીતે માની બેસે છે. એ મિથ્યાત્વનું કાર્ય થયું. એટલેથી ન અટકતાં ઘર, ફુલવાડી, બાગ, બગીચા, ગાડી,ઘોડા, દાગીના, ધન, દોલત, સ્ત્રી, પુત્રો, સગાં, માન–પ્રતિષ્ઠા, શરીર, એશઆરામ. વિગેરે વિગેરે અનેક દૂરની–આત્મા સાથે ઘણો દૂર સંબંધ ધરાવતી–વસ્તુઓને પોતાની માની બેસે છે. એટલુંજ નહીં પણ તેને કોઇ આંગળી ચીંધે, તો લાલ લાલ આંખો થઇ જાય છે, મારૂં કે મરૂં એવો આવેશ આવી જાય, અને વખતે કોઇને મારી નાંખે, ખૂન પણ કરી નાંખે છે. અને એ-ટલી બધી હદ સુધી તેના એવા દ્દઢ સંસ્કાર પડી જાય છે કે અનંતભવો સુધી આવી તીવ્ર લાગણીની પરંપરા ચાલ્યાજ કરે છે. સામાન્ય રીતે ઉપરથી તો શાંતિ કે સભ્ય જીવન તેનું દેખાય, પરંતુ મનમાં તો અનેક આવેશો ભર્યાજ હોય, પ્રસંગ આવે એટલે ભભકી ઉઠે. તે વખતે તેને ન લોક મર્યાદા આડે આવે, કે ન વડીલોની કે કુટુંબીયોની લાજ શરમ કે આબરૂ આડે આવે. પણ પોતાનું ધાર્યું કરે. આવી ભયંકર આવેશ વાળી લાગણીઓ અનંતાનુબંધિ કષાયોને લીધે હોય છે.

૨૦ બસ, આ અનંતાનુબંધી કષાયની લાગણી વાળાની કોઇ પણ ચીજને અડકવામાં આવે, લઇ લેવામાં આવે, કે તેના ઉપર કંઇ અયોગ્ય અસર ઉપજાવવામાં આવે એટલે પછી તેનો પિત્તો ઠેકાણેજ ન રહે. આ અનંતાનુબંધી ક્રોધની લાગણી છે. એ લાગણી અનંતાનુબંધીય ક્રોધકષાય નામના ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૧ એ વ્યક્તિ ક્રોધ કરીને અટકે એટલુંજ નહીં, પરંતુ વિરોધિ વ્યક્તિને હેરાન કરવા, પાયમાલ કરવા છેલ્લામાં છેલ્લી હદના છુપા ઘાટ ઘડે, ગુપ્ત પ્રપંચો રચે, મનમાં અનેક દુષ્ટ ઘાટ ઘડે, અને પ્રસંગ આવે તો સામાનો ઘાટ ઘડી નાંખવામાં જરાપણ સંકોચ ન રાખે. તથા ઉપર કહેલી બીજાની ચીજો પડાવી લેવા પણ અનેક જાતની છુપી કપટ ઘટનાઓ કરે. આ લાગણી અનંતાનુબંધીય માયા-કષાય નામના ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૨ એ વ્યક્તિ માત્ર ઉપર પ્રમાણે કપટ કરીનેજ શાંત રહે છે, એમ પણ નથી. પરંતુ આવેશમાંને આવેશમાં તે એટલો બધો અક્કડ અને કડક મીજાજનો હોય છે, કે નમ્રતા શું? તેનો તો અંશેય તેમાં ન જણાય. જ "બસ, યાદ રાખજે 'આમ' ન કરી નાંખું તો હું કહેવાણો નહીં" એ વિગેરે અભિમાનના શબ્દો ઉચ્છળી ઉચ્છળીને છાતી

કાઢી, લાંબા હાથ કરી કરી બોલે, તે વખતે તેનામાં અભિમાનની જે તીવ્ર લાગણી જોવામાં આવે છે. તે **અનંતાનુબંધીય માન કષાય નામના ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મને** લીધે ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૩ વળી ઉપર લખેલી ચીજો ઉપર તેને કેટલી બધી આસક્તિ હોય, તે તો આપણે ઉપર જોયું. પરંતુ તે લાગણી એટલેથીજ ન અટકતાં-તે તો એટલી બધી હદ સુધી આગળ વધે છે કે-તે વસ્તુઓ ગમે તેટલી પોતાની પાસે હોય, છતાં વધારે વધારે મેળવવા તન તોડ પ્રયત્ન કરે, મોટી મોટી પ્રવૃત્તિઓ અને હિલચાલો ઉપાડે, તેની પાછળજ મચી પડે. બીજા પાસે તેમની ચીજો હોય તો તે પોતાની કેમ થાય ? તેને માટે વલખાં મારવામાં બાકી ન રાખે. કદાચ એ બધું મળી જાય, તો પણ જરાયે સંતોષ નહીં, બલ્કે પહેલાના જેવોજ તીવ્ર અસંતોષ ચાલુજ હોય, ને વળી ત્રીજા પાસેનું મેળવી લેવાનું મન કરે. ધારો કે કદાચ એ બધુએ મળી જાય, તોયે પોતાને જરાએ કામની ન હોય એવી કોઇ પણ પોતાની વસ્તુ ને કોઇ અડકે, તો તેનો જીવ કળીયે કળી કપાઇ જાય. કોઇ તે વસ્તુ માંગે કે લે. તો તો પછી તેની મનોદશાની વાતજ શી ? જોકે કોઇ લઈ શકે તેવો તો પ્રસંગજ ઉપસ્થિ થવા ન દે. "કોઇ લઇ જશે, અથવા જોશે તો કોઇ વાપરવા પણ માંગશે " આવા ભાવી ભયની શંકા કરીને તે વસ્તુઓને છુપાવવા પ્રયત્ન કરે છે. સાતમે પાતળ છુપાવી રાખે છે. અને રક્ષણને માટે જેટલા શકય પ્રયત્નો હોય, તે બધા કામે લગાવે છે. તેમ

છતાં ભોગ જોગે કોઈ લઇ જાય તો એટલો બધો માનસિક પરિતાપ કરે, સામાને ગાળો દે, શ્રાપ દે, અને જરૂર જણાય તો ખુશામતો કરે, ગરીબી પે ગાયે. એમ અનેક અધમ લાગણીઓ ને વશ થાય અને જો તે ચીજો પાછી મળી જાય, તો કેમ જાણે સ્વર્ગનું રાજ્ય મળ્યું હોય, તેમ ખુશ ખુશ થઇ જાય. છતાં માયા વૃત્તિથી તે વૃત્તિને પણ છુપાવી રાખી શકે. આવી ભયંકર લાલચ્ વૃત્તિ– આસક્તિ વૃત્તિ કેટલાક પ્રાણીઓમાં જોવામાં આવે છે. તે **અનંતાનુબંધીય લોભ કષાય નામનાચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે.**

આ અનંતાનુબંધીય કષાય વાળા પ્રાણીની દષ્ટિ શુદ્ધ તો નજ હોય, અર્થાત્ તે મિથ્યા દષ્ટિજ હોય. એતા ખરૂં પણ તેનું ચારિત્ર–વતન કેવું ભયંકર હોય, તે ઉપરની હકીકત ઉપરથી બરાબર સમજાયું હશે. અહીં એટલું ખાસ યાદ રાખવું કે આ અનંતાનુબંધીય કષાય વાળાને બાકીના બારે કષાયો યથાયોગ્ય રીતે સાથે ભળેલાજ હોય છે. તેના તો કષાયો પણ તેવાજ તીવ્ર હોય છે. પ્રાણીઓના સ્વભાવોનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરી જો બરાબર પૃથક્કરણ કરીએ, તો એ બધાને બરાબર ચોક્કસ સ્વરૂપમાં આપણે સમજી શકીએ.

બાકીના કષાયો જો તે એકલાં હોય ત્યારે તેઓનું સ્વરૂપ બરાબર સમજીજ શકાય, માટે તે બીજા કષાયો જેસ્થિતિમાં એકલા હોય છે, તે સ્થિતિના પ્રસંગો ઉપરથી તે કષાયોનું સ્વરૂપ સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશું, જેથી કરીને એ વિષય બરાબર સમજી શકાશે.

જે કોઇ પ્રાણીના અનંતાનુબંધીય ચારેય કષાયો નાશ પામ્યા હોય છે, અથવા શાંત થઇ ગયા હોય છે. તે પ્રાણીની મનોદશામાં અને તેના બાહ્ય વર્તનમાં ફેર પડે છે. કારણ કે–એક તો, મિથ્યાત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય એ બન્ને દર્શન મોહનીય તેના નાશ પામ્યા હોય છે. કારણ કે બન્નેને અનંતાનુબંધી સાથેજ નિકટનું સગપણ છે. એ ન હોય, તો એ બન્નેય ન રહી શકે. અને બીજું એકે–અનંતાનુ બંધી પછીના કષાયો અનંતાનુબંધી જેવા તીવ્ર નથી હોતા. એટલે મનોદશા અને વર્તનમાં ફરક પડે છે. તેની દૃષ્ટિ ઘણી ખરી અથવા તદ્દન શુદ્ધજ હોય છે. એટલે કે જો તેને સમ્યગ્ દર્શન મોહનીય હોય, તો ઘણી ખરી દૃષ્ટિ શુદ્ધ હોય, અને સમ્યગ્ દર્શન મોહનીય પણ નાશ પામેલ હોય, તો તદ્દન શુદ્ધ દૃષ્ટિ હોય છે. કારણ કે તેની સમ્યગ્ દર્શન શક્તિ પૂરેપૂરી ખીલેલી હોય છે. આમ છતાં એ પ્રાણી, ઉપર કહેલી કોઇ પણ ચીજો છોડી શકતો નથી. એટલુંજ નહીં, પરંતુ, તેના ઉપર તેને મમત્વ તો હોય છે. અલબત્ત, એટલું તો ખરૂંજ કે એ મમત્વ અનંતાનુબંધીય કષાયો કરતાં કંઇક ઓચ્છું તીવ્ર હોય છે. અર્થાત્ તેની ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની લાગણી કંઇક ઓચ્છી તીવ્ર હોય છે. આત્માને ફાયદા કારક તો એજ છે કે પોતાના આત્મા શિવાયની વસ્તુઓનો ત્યાગ રાખવો, તેનાથી દૂર રહેવું, તેનું પ્રત્યાખ્યાન કરવું. પરંતુ આ મોહનીય કર્મ તેને જરા પણ પ્રત્યાખ્યાન કરવા દેતું નથી તેથી આનું નામ અપ્રત્યાખ્યાનીય મોહનીય

કર્મ છે. અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાન નામની ચારિત્ર વૃત્તિને તદ્દન આવરણ કરનાર આ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે.

આ રીતે જેને આ પણ કષાયો નાશ પામ્યા હોય છે. શાંત થયા હોય છે, તેની મનોવૃત્તિ અને બાહ્ય વર્તન કંઇક વધારે સારા હોય છે. તેને મમત્વ કંઇક ઓચ્છું હોય છે. અને થોડું થોડું પ્રત્યાખ્યાન પણ તે કરે છે. છતાં આત્માની મૂળ ફરજ તદ્દન પ્રત્યાખ્યાન કરવાની છે, તે પૂરેપૂરી થઈ શકતું નથી. માત્ર અલ્પ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. માટે આ ત્રીજા કષાયોનું નામ સર્વ પ્રકારે પ્રત્યાખ્યાન કરવાની ચારિત્રવૃત્તિને ઘણે અંશે આવરણ કરવાનું કામ આ કષાયોનું હોવાથી-સર્વ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે. અર્થાત્ અલ્પ પ્રત્યાખ્યાન આ પ્રાણી કરી શકે છે. પરંતુ સર્વથા પ્રત્યાખ્યાન કરી શકતો નથી.

તેમજ, આથી પણ આગળ વધીને જેઓના પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો પણ શાંત થયા હોય છે, કે નાશ પામ્યા હોય છે. તેવા મહાત્માઓનું બાહ્ય વર્તન ઘણુંજ ઉત્તમ હોય છે. તેમને કોઇ પણ ચીજ ઉપર મમત્વ હોતું નથી. અને ઉપરની સર્વ ચીજોનો ત્યાગ કરીને તદ્દન ત્યાગી અવસ્થામાં રહે છે. તેમને કાંઇ " મારૂં-તારૂં " હોતુંજ નથી. આવા તદ્દન ત્યાગી મહાત્માઓનું દર્શન બહુ દુર્લભ હોય છે. આ રીતે તેમની મનોવૃત્તિ અને વર્તન લગભગ તદ્દન શુદ્ધ અને નિર્મળ હોય છે. છતાં તેમને કંઇક કષાયો હોય છે. તે માત્ર જ્યારે કોઇ તેને બહુજ હેરાન કરે, કે ભારેમાં ભારે કસોટીમાંથી તેમને

પસાર થવાનું હોય છે, ત્યારે તે નિર્મળ વૃત્તિને કંઈક ઝાંખપ લગાડે–કંઇક બાળે, એવા સ્હેજ કષાયો ઉત્પન્ન થાય છે. આ કષાયોનું નામ **સંજ્વલન** કષાયો કહેવાય છે. કારણ કે–**સં** એટલે સ્હેજ સાજ, **જ્વલન** એટલે બાળવું. નિર્મળ મનોવૃત્તિને સ્હેજ સાજ બાળવાનું–મલિન કરવાનું જ માત્ર જે કષાયો કામ કરે છે, તેનું નામ **સંજ્વલનકષાય** નામનું ચારિત્રાવરણીય કર્મ કર્મ કહેવાય છે. આ ઉપરથી બીજા કષાયો ચારિત્ર શક્તિને નથી બાળતા એમ ન સમજવું એ કષાયો ચારિત્ર શક્તિને બાળેતો છેજ ઉપરાંત, અન્ય વસ્તુઓ ઉપરથી મમત્વનો તદ્દન ત્યાગ કરવો જોઇએ એ, થવા દેતા નથી, તથા બીજા કષાયો અલ્પ પણ ત્યાગ કરવા દેતા નથી. અને અનંતાનુબંધીય કષાયો તો ચારિત્રને ખૂબ બાળે છે. અન્ય વસ્તુઓ ઉપર ગાઢ મમત્વ ત્પન્ન કરે છે. એટલુંજ નહીં પણ તેની અનંત પરંપરા ચાલે અને ઘણો લાંબો વખત એજ દશામાં પ્રાણીને ગાળવા પડે, એ સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યારે આ સંજવલન કષાય સર્વ પ્રકારે પ્રત્યાખ્યાન તો થવા દેજ છે. છતાં શરીર કે ધાર્મિક ઉપકરણો વિગેરે ખાતર ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ અલ્પમાં અલ્પ થઈ જાય છે. તેટલો કષાય પણ નિર્મળ ચારિત્રવૃત્તિમાં અગ્નિના તણખા રૂપે હોવાથી તેનું **સંજ્વલન** નામ બરાબર રાખવામાં આવ્યું છે.

સંક્ષેપમાં છેલ્લા ત્રણેય કષાયોના નામ **અપ્રત્યાખ્યા-નીય**–લેશ પણ પ્રત્યાખ્યાન ન કરવા દે.

પ્રત્યાખ્યાનીય–અલ્પ પ્રત્યાખ્યાન કરવાદે. પણ સર્વથા

પ્રત્યાખ્યાન ન કરવા દે.

સંજ્વલન–નિર્મળ ચારિત્ર વૃત્તિને કંઈક મલિન કરે.

અનંતાનુબંધી મુખ્ય હોય, તે વખતે બીજા ત્રણે ય જાતના કષાયો સાથે હોય છે. એમ પ્રથમના કષાયો મુખ્ય હોય ત્યારે સાથે બીજા કષાયો હોય જ છે. અર્થાત્ સંજ્વલન જ્યારે મુખ્ય હોય, ત્યારે તો સાથે બીજો કોઇ પણ કષાય ન જ હોય. પરંતુ સંજ્વલન કષાયો પણ ન હોય ત્યારે શું હોય ? તે તો કહો જોઇએ.

કાંઇ ન હોય, કાંઇ યે ન હોય. તે વખતે કેવળ શુદ્ધ ચારિત્ર પરિણામ જ હોય. જેનું **યથાખ્યાત ચારિત્ર** એવું નામ આગળ આવી ગયું છે.

ત્યારે સંજ્વલન કષાયો મુખ્ય હોય ત્યારે કયું ચારિત્ર હોય ?

ત્યારે સર્વ પ્રત્યાખ્યાન રૂપ–સર્વ વિરતિ રૂપ ચારિત્ર હોય. તેવી જ રીતે પ્રત્યાખ્યાન કષાયો મુખ્ય હોય ત્યારે અલ્પ વિરતિ રૂપ–દેશ વિરતિ રૂપ–અલ્પ પ્રત્યાખ્યાન રૂપ ચારિત્ર હોય; અને અપ્રત્યાખ્યાન કષાયો મુખ્ય હોય ત્યારે લેશ પણ વિરતિ–પ્રત્યાખ્યાન રૂપ ચારિત્ર ન હોય. માત્ર તે વખતે દૃષ્ટિ કંઈક સારી રીતે વિશુદ્ધ હોય; અને અનંતાનુબંધી વખતે તો તીવ્ર આસક્તિ હોય એટલું જ નહીં પણ ઘણે ભાગે દૃષ્ટિ પણ મિથ્યા જ હોય. તેનું વર્તન સામાન્ય રીતે વિવેકશૂન્ય છતાં લોકલજ્જા વિગેરે કારણોથી ઠીક ઠીક ચાલ્યા કરતું હોય, પરંતુ પ્રસંગ આવે તો એ

પણ બાજુએ રહી જાય, અને બધું વર્તન બેહુદુ બની જાય.

બાકીના બાર કષાયો એટલે કષાય ચારિત્રાવરણીય કર્મોના નામ નીચે પ્રમાણે છે, અને તેનો ભાવાર્થ લગભગ તમે ઉપરના વિવેચન ઉપરથી કલ્પી શકશો.

અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયો—

૨૪ પ્રત્યાખ્યાનનું તદ્દન આવરણ કરનાર—અર્થાત્ અપ્રત્યાખ્યાન દશામાં ક્રોધની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર **અપ્રત્યાખ્યાનીય ક્રોધ કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ.**

૨૫ પ્રત્યાખ્યાનનું તદ્દન આવરણ કરનાર—અર્થાત્ અપ્રત્યાખ્યાન દશામાં માનની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર **અપ્રત્યાખ્યાનીય માન કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ.**

૨૬ પ્રત્યાખ્યાનનું તદ્દન આવરણ કરનાર—અર્થાત્ અપ્રત્યાખ્યાન દશામાં માયાની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર **અપ્રત્યાખ્યાનીય માયા કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ.**

૨૭ પ્રત્યાખ્યાનનું તદ્દન આવરણ કરનાર—અર્થાત્ અપ્રત્યાખ્યાન દશામાં લોભની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર **અપ્રત્યાખ્યાનીય લોભ કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ.**

પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયો—

૨૮-૨૯-૩૦-૩૧ અલ્પ પ્રત્યાખ્યાન છતાં સર્વથા રાખવી જોઈતી પ્રત્યાખ્યાન વૃત્તિનું આવરણ કરનાર અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની લાગણી ઉત્પન્ન કરનાર **પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ નામનાં ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મો.**

સંજ્વલન કષાયો—

૩૨-૩૩-૩૪-૩૫ સર્વથા પ્રત્યાખ્યાન રૂપ નિર્મળ ચારિત્ર વૃત્તિ છતાં કોઇ પ્રસંગે ઉત્પન્ન થતી ક્રોધાદિક લાગણીથી ચારિત્ર વૃત્તિમાં સ્હેજ સ્હેજ ઝાંખપ લગાડનાર **સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા, લોભ નામના ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મો.**

નો-કષાય ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મો.

કષાય ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મોની અસરથી ચારિત્ર ગુણ ઘણી રીતે ઢંકાયા છતાં કંઈક ચારિત્ર ગુણ ખુલ્લો હોય છે. તેને પણ આ નોકષાય મોહનીય કર્મો ઢાંકે છે. તે કેવી રીતે ઢાંકે છે ? તે આપણે સમજી શકીએ છીએ. તે આ પ્રમાણે—

એક માણસ ગમે તેવા અનંતાનુબંધી કષાયના આવેશવાળો હોય છતાં વિના કારણ દરેક પ્રસંગે તેને કોઇના ઉપર ક્રોધ વિગેરે કરવાના નથી હોતા. તે વખતે તો તેઓને શાંત રહેવું પડે છે. છતાં કંઈક નિમિત્ત મળી જાય તો હસવા માંડે છે. અથવા કાંઇ નુકશાન થાય તો શોક,

રૂદન, વિલાપ વિગેરે કરી મૂકે છે. આમ શેષ રહેતી ચારિત્ર શક્તિને ઢાંકનાર આ કર્મો છે. તેથી તેનું નામ નો–કષાય મોહનીય છે. અર્થાત્ કષાય સાથે ઘણી રીતે મળતા આવે છે, અને કષાયને મદદગાર થાય છે. નો–કષાય મોહનીયના બે પ્રકાર આગળ આવી ગયા છે. તે ઉપરથી યુગલ નો–કષાય મોહનીય, અને વેદ નો–કષાય મોહનીયઃ એ બે નામોથી તેને ઓળખીશું તો ચાલશે.

જેમ કે–હાસ્ય અને જુગુપ્સા. રતિ અને અરતિ. શોક અને ભય. અનુકુળ સંજોગોમાં–હાસ્ય અને રતિ હોય છે, અને પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં અરતિ અને જુગુપ્સા હોય છે. ભયના પ્રસંગો શોકના કારણ બને છે. બીજે પ્રકારે પણ આ જોડકાં ગોઠવી શકાય.

વેદ નો–કષાય નામના ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મો ઉપરના છ નો–કષાયો કરતાં કંઇક જુદા પડે છે. એ ત્રણેય ની લાગણી જુદી જાતની હોય છે, અને તે સમાન જાતની લાગણીવાળા તે કર્મોની સંખ્યા ત્રણની છે. તેથી પણ તેનો વિભાગ જુદો પાડવામાં આવ્યો છે. વળી હાસ્યાદિ કરતાં આ લાગણીઓમાં તીવ્રતા અને આવેશ વધારે પ્રમાણમાં જણાવવામાં આવ્યા છે. એટલે કે લાગણીની તીવ્રતાનું વેદન આ લાગણીઓમાં વધારે પ્રમાણમાં થતું હોવાથી તેનું નામ **વેદ** એવું પાડવામાં આવ્યું છે તે ઉચિત જણાય છે. અને એ **વેદની** લાગણીના પ્રેરક કર્મો પણ વેદ નો–કષાય ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ કહેવાય છે, તે બરાબર છે.

૩૬ હાસ્ય નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ સમવૃત્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરી, અમુક સંજોગોને અનુકૂળ મનાવી હાસ્યવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને સમવૃત્તિ ગુમાવરાવે છે.

૩૭ શોક નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ સમવૃત્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરી, અમુક સંજોગોને પ્રતિકૂળ મનાવી શોકવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરાવે છે અને સમવૃત્તિ ગુમાવરાવે છે.

૩૮ રતિ નો-કષાય નામનું ચારિત્રવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ સમવૃત્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરી, અમુક સંજોગોને અનુકૂળ-આનંદદાયક મનાવી, રતિની-ખુશીની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને સમવૃત્તિ ગુમાવરાવે છે.

૩૯ અરતિ નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ ઉપરના કર્મથી વિપરીત છે. અર્થાત્ તે અરતિ-અપ્રીતિ-અણગમાની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવી, સમવૃત્તિને ગુમાવરાવે છે.

૪૦ ભય નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ નિર્ભયતા રૂપ સમવૃત્તિ ચારિત્રનું આવરણ કરી અમુક સંજોગોને નુકશાનકર્તા મનાવી ભયની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે અને નિર્ભયતા ગુમાવરાવે છે.

૪૧ જુગુપ્સા નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ દુગંચ્છનીય પરિસ્થિતિ-

માં પણ હોવા જોઇતા સમવૃત્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરી અમુક સંજોગોને કંટાળાભરેલા દુગંચ્છનીય મનાવી, કંટાળાભરેલી લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે, અને સમવૃત્તિ ગુમાવરાવે છે.

૪૨ પુરુષ વેદ નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ સ્ત્રી વિગેરે આત્માની વસ્તુ નથી છતાં તેને પોતાની મનાવવાની ભૂલ ખવરાવે છે. ઉપરાંત અનાસક્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરે છે, અને સ્ત્રી તરફ આસક્તિની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવી અનાસક્ત સ્થિતિ ગુમાવરાવે છે.

૪૩ સ્ત્રી વેદ નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ પુરુષ વિગેરે આત્માની વસ્તુ નથી છતાં તેને પોતાની મનાવવાની ભૂલ ખવરાવે છે, ઉપરાંત અનાસક્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરે છે, અને પુરુષ તરફ આસક્તિની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવી અનાસક્ત સ્થિતિ ગુમાવરાવે છે.

૪૪ નપુંસક વેદ નો-કષાય નામનું ચારિત્રાવરણીય મોહનીય કર્મ—આ કર્મ સ્ત્રી-પુરુષ વિગેરે આત્માની વસ્તુઓ નથી છતાં તેને પોતાની મનાવવાની ભુલમાં પાડે છે. ઉપરાંત, અનાસક્તિ રૂપ ચારિત્રનું આવરણ કરે છે, અને સ્ત્રી તથા પુરુષ એમ બન્ને તરફ લલચાવી આસક્તિની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવી અનાસક્ત સ્થિતિ ગુમાવરાવે છે.

આ ત્રણ વેદમાં ઉત્તરોત્તર આસક્તિની તીવ્રતા વધારે વધારે હોય છે. કર્મ વિષયક જૈન શાસ્ત્રોમાં તેને અનુક્રમે ઘાસના ભડકા સાથે, લીંડીઓના અગ્નિ સાથે અને શહેરને લાગેલી આગ સાથે સરખાવેલાં છે.

અનુકૂળ સંજોગોમાં ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે, તે રતિ મોહનીયને લીધે, અને ખુશી થવાથી ઉલ્લાસ આવે છે ત્યારે હસવું આવે છે, તે હાસ્ય મોહનીય કર્મને લીધે. તે વખતે જે સુખ વેદાય છે, તે સાતાવેદનીય કર્મને લીધે. કોઇ વખતે અસાતા હોવા છતાં રતિ અને હાસ્ય બન્ને ગાંડા માણસમાં જોવામાં આવે છે. તે વખતે મોહનીયની વધારે પ્રબળતા હોય છે. આ રીતે અરતિ, શોક અને અસાતાને પણ સમજી લેવા.

ભય અને જુગુપ્સા પણ એક જુદી જ જાતની લાગણીઓ છે. એટલે તેના પ્રેરક જુદા કર્મો ગણાવ્યા છે. આમ જુદી જુદી લાગણીઓના પ્રેરક આ મોહનીય કર્મોના ભેદો ગણાવ્યા છે.

આવી લાગણીઓ તો અસંખ્ય થાય, તો પછી બધી લાગણીઓના પ્રેરક કર્મો ગણાવવા જોઇએ કે નહીં?

હા. ગણાવવા જ જોઇએ. ગણાવો. કોઈ રોકશે નહીં. શાસ્ત્રપ્રણેતાઓએ તો માત્ર સંક્ષેપ ખાતર જ આટલા ભેદો પાડી બતાવ્યા છે.

તો પછી આટલા અઠ્ઠાવીશ ભેદો પણ શા માટે પાડ્યા? બે-ચાર ભેદો બતાવી દે, એટલે બસ.

શાસ્ત્ર રચવામાં બે વાતનું ધ્યાન રાખવું પડે છે. પૃથક્કરણ અને સંક્ષેપ. વસ્તુને બરાબર સમજાવવા માટે પૃથક્કરણ તો કરી બતાવવું જ જોઇએ. જો શાસ્ત્ર તેમ ન કરે તો પછી શાસ્ત્રની જરૂર શી ? દુનિયામાં વસ્તુઓ તો બધી હોય જ છે. લોકો તેના ઉપરથી જ સમજી લે. શાસ્ત્ર રચવાની જરૂર જ શી ? પણ બધા એમ સમજી શકતા નથી. એટલે શાસ્ત્ર ઉપર આધાર રાખવો પડે છે, અને શાસ્ત્રમાં તો કશું પૃથક્કરણ હોય નહીં. તો શાસ્ત્ર નકામાં થાય. માટે શાસ્ત્રપ્રણેતાઓએ પૃથક્કરણ કરવું જ જોઇએ.

પરંતુ એ પૃથક્કરણ એટલું બધું વિસ્તારથી ન કરવું જોઈએ કે જેનો પાર જ ન આવે. ત્યારે યોગ્ય મર્યાદામાં આવશ્યક વિસ્તાર કરીને માર્ગદર્શક થઈ પડે તે રીતે વિવેચન કરવું જોઈએ. આ નિયમ ધ્યાનમાં રાખીને ૨૮ ભેદો દિગ્દર્શન રૂપે પાડવામાં આવ્યા છે. વિસ્તારથી ભેદો પાડવા હોય તો દરેક પ્રાણી દીઠ અને તેના દરેક સંજોગ અને જુદા જુદા વખતની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે અસંખ્ય ભેદો પડી શકે.

બીજું એ પણ કારણ છે કે, એકલા મોહનીય કર્મનું સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર રચવું હોય તો તેના વિવેચન માટે જેટલા ભેદો પડે તેટલા પાડી શકાય. પરંતુ આખા કર્મશાસ્ત્રનું નિરૂપણ કરવાનું હોય, ત્યારે તેમાં ઉપયોગી હોય તેટલા જ ભેદો પાડી કામ આગળ ચલાવવું જોઈએ. સ્વતંત્ર શાસ્ત્રમાં સંપૂર્ણ વિવેચન આવશ્યક હોય છે, અને વ્યાપક

શાસ્ત્રમાં ઉપયોગ પુરતું જ વિવેચન આવશ્યક હોય છે. આ યે શાસ્ત્ર રચવાની પદ્ધતિમાંનો એક નિયમ છે.

કેટલીક વખત એક જ વસ્તુના અનેક રીતે વિભાગીકરણ જોઈએ છીએ. તેનું કારણ પણ ઉપર કહેલું તે જ છે. જુદા જુદા શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી અમુક એક ચોક્કસ વસ્તુના વિભાગો જુદી જુદી રીતે ઉપયોગી હોય, તે રીતે તેના વિભાગો પાડી લેઈ શાસ્ત્રપ્રણેતાઓ શાસ્ત્રો રચી લે છે.

શાસ્ત્ર રચનાઓનું એક બીજું તત્ત્વ પણ અહીં પ્રસંગે સમજાવવું ઠીક પડશે.

એક માણસ આપણને માર મારે છે. અથવા આપણું અનિષ્ટ કરે છે. તે વખતે આપણને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, ને મ્હોં લાલચોળ થઈ જાય છે. આપણે સામે થવાને તૈયાર થઇ જઇએ છીએ. તથા પૂર્વનું વૈર સંભાળીને જેટલા જોરથી તેની સામે થઈ શકાય તેટલા જોરથી આપણે તેની સામે થઈએ છીએ. આ પ્રસંગે સૌથી પહેલી અસર આપણી ઇંદ્રિયો ઉપર થાય છે. ઇંદ્રિયો મનને સંદેશો પહોંચાડે છે અને મન જ્ઞાન ઉપર અસર પહોંચાડે છે. ત્યારે ક્રોધ મોહનીય કર્મની પ્રેરણાથી ક્રોધ થઇ આવે છે.

તે વખતે ઇંદ્રિયો ક્યા નિયમોથી અસર ગ્રહણ કરે છે? મન ક્યા નિયમોથી અસર ગ્રહણ કરે છે? જ્ઞાન ક્યા નિયમોથી પ્રવર્તે છે? કર્મ એ શું છે? તથા તેની શી શી અસરો હોય છે. આ બધા પ્રશ્નોના નિકાલ માટે એક એક સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર અસ્તિત્વમાં આવે છે. ઇંદ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, જ્ઞાનશાસ્ત્ર, કર્મશાસ્ત્ર વિગેરે વિગેરે.

કર્મશાસ્ત્રના વિવેચન વખતે પણ આત્મા, પરમાણુ, વર્ગણા, અધ્યવસાયો વિગેરે વિગેરે અવાંતર વિષયોનું પદ્ધતિસર વિવેચન કરવું પડે છે. તેને લીધે તે તે અવાંતર શાસ્ત્રો પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

કર્મોની અસરનું પૂર્વાપર અનુસંધાન રહેતું હોવાથી તેના અધિષ્ઠાન રૂપ એક આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ થાય છે. બાળક અવસ્થામાં કરેલી આર્થિક, સામાજીક, શારીરિક, નૈતિક, આધ્યાત્મિક કે એવી બીજી કોઇ ભૂલનું પરિણામ યુવાવસ્થામાં કે વૃદ્ધાવસ્થામાં ભોગવવું પડે છે. એ વિગેરે ઉપરથી સર્વના એક અધિષ્ઠાન રૂપ આત્મા અને તેના ગુણ સ્વભાવનું વિવેચન કરનારૂં શાસ્ત્ર અસ્તિત્વમાં આવે છે. લગભગ સરખી સગવડવાળા બન્ને આત્માઓ બહારથી જણાતા હોય અને સરખા વિઘ્નોમાંથી બંને પસાર થતા હોય ત્યારે એક મુશ્કેલી વટાવી જાય છે. અને બીજો તેનો ભોગ થઇ પડે છે. એ વિગેરે અનેક દાખલાઓના સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ ઉપરથી કર્મની વિચિત્રતા સમજી શકાય છે. એટલે પછી કર્મવિચારને લગતું શાસ્ત્ર અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે. અને તે નિયમો તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી પૃથક્કરણ કરીને બરાબર ચોક્કસ ઠરાવેલા હોય છે. કેવળ હવાઇ કિલ્લો છે એમ સમજવાનું નથી. પૂર્વ પુરુષોએ નિપુણ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને જે નિયમો ઠરાવ્યા છે, તેના જ્ઞાનથી જગતના ઘણા અગમ્ય નિયમોનો આપણને બોધ થાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ આપણા જીવનમાં હેય–ત્યાજ્ય, અને ઉપાદેય–સ્વીકારવા યોગ્ય શું છે? તેનો પણ બોધ કરે છે. અને એ બોધ જીવ-

નની કટોકટીની મુશ્કેલી પ્રસંગે ઘણી મદદ કરે છે અને છેવટે આશ્વાસનભૂત તો થઇ જ પડે છે, હૃદયમાં વિવેકનો પ્રકાશ પાડે છે. અને ઘણી ભુલોમાંથી બચાવી લઇ જાગ્રત્ કરે છે. એટલે આ શાસ્ત્ર કેટલું ઉપયોગી અને કલ્યાણકર છે? એમ સમજીને તેનું અધ્યયન-અભ્યાસ કેટલો ઉપયોગી છે? તે સમજાશે.

મોહનીય કર્મની અસર આપણે બહાર જોઈ શકીએ છીએ. એટલે કે મન ઉપર કઈ જાતની અસર થઈ છે? તે બાહ્ય ચિહ્નો ઉપરથી જોઇ શકીએ છીએ. પરંતુ તેની સીધી અસર આત્મા ઉપર થાય છે. આત્માના ગુણ આચ્છાદન કરે છે. તેનું પ્રતિબિંબ માત્ર બહાર જણાય છે. એટલે આ કર્મ પણ **જીવવિપાકી** છે.

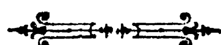
૫. આયુષ્ય કર્મ.

આત્માને સ્વતંત્રપણે ક્યાંય જવું હોય તો આ કર્મ તેને (૧) અમુક જ એક પરિસ્થિતિમાં રોકી રાખે છે. (૨) અમુક પરિસ્થિતિમાં વધારે વખત રોકાઇ રહેવાની આત્માની ઇચ્છા હોય તો આ કર્મ પોતાની મુદ્દત પુરી થયે ત્યાંથી બહાર લઇ જ જાય છે. અર્થાત્ આત્માના અક્ષય સ્થિતિગુણનું આચ્છાદન કરવાનું કામ આ કર્મ કરે છે. એટલે તેની આત્મા ઉપર અસર તો છે જ. પરંતુ અમુક પરિસ્થિતિઓ એટલે કે ભવોમાં તે મુખ્ય નિમિત્ત હોય છે. એટલે તેને **ભવવિપાકી** કર્મ કહેવામાં આવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

૪૫ **દેવાયુષ્કર્મ**—દેવોને યોગ્ય પરિસ્થિતિમાં-દેવ

ભવમાં-લઇ જઈ ત્યાં રોકી રાખવાનું કામ આ કર્મ કરે છે. જો આ કર્મ ન હોય તો દેવ ભવમાં આત્માથી એક ક્ષણ પણ રહી ન જ શકાય. અને આયુષ્ય પુરૂં થયે પણ આત્માથી દેવભવમાં ન જ રહી શકાય. તથા પુરૂં ન થયું હોય ત્યાં સુધી બીજે જઇ પણ ન જ શકાય. આ રીતે દેવપણાના વખતનું-દેવપણામાં સ્થિતિનું-નિયામક આ કર્મ છે.

૪૬-૪૭-૪૮ મનુષ્યાયુષ્કકર્મ, તિર્યંચ્ચાયુષ્કકર્મ અને નારકાયુષ્કકર્મ—આ ત્રણ વિષે પણ લગભગ ઉપરની જ વ્યાખ્યા ઘટાવી લેવી. આ ચાર પ્રકૃતિઓમાં પહેલી બે શુભ અને છેલ્લી બે અશુભ ગણાય છે.

પાઠ ૭ મો.

કર્મ પ્રકૃતિ નિરૂપણ (ચાલુ)

૬. નામ કર્મ.

આ કર્મનો વિચાર અગત્યનો છે. તેની અસરો પ્રત્યક્ષ જોઇ શકાય છે. વ્યવહારમાં વધારે જણાય છે. તેમ જ તેનો વિસ્તાર પણ વધારે છે. આ કર્મ આત્મા ઉપર જુદી જુદી અનેક અસરો ઉત્પન્ન કરે છે, અને જુદી જુદી અનેક સામગ્રીઓ પુરી પાડે છે.

નામ—આ કર્મનું નામ " નામકર્મ " છે. આ કર્મ બીજા કર્મોની માફક આત્માના તે તે ગુણોને તો ઢાંકે જ છે. ઉપરાંત કેટલીક બાહ્ય સામગ્રીઓમાં સ્વતંત્ર આત્માને

પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી જઈ ગોંધાઇ રહેવું પડે છે–નમવું પડે છે. તેથી તેનું નામ " નામકર્મ " આપવામાં આવ્યું છે. અથવા–જાતિ નામકર્મને લીધે આત્માને જુદા જુદા નામો–શબ્દો ધારણ કરવા પડે છે. વ્યવહારમાં શબ્દવ્યવહાર મુખ્ય છે. આત્માના જુદા જુદા શબ્દોથી વ્યવહારનું નિયામક જાતિ નામકર્મ છે. જાતિ નામકર્મ આ કર્મનો એક પેટા વિભાગ છે. છતાં ઉપલક્ષણથી આખા કર્મનું નામ પણ " નામકર્મ " રાખવામાં આવ્યું હોય, તો તે પણ સંભવિત અને ઉચિત જણાય છે.

પ્રકૃતિઓ–આ કર્મની પ્રકૃતિઓ મુખ્યપણે ત્રણ ભાગમાં વ્હેંચાયેલી છે. પિંડપ્રકૃતિઓ, શુદ્ધ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ અને સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ.

પિંડપ્રકૃતિઓ–સામાન્ય નામથી સૂચવાતી પ્રકૃતિઓ, કે જેના પેટા ભેદો થઇ શકે છે.

શુદ્ધ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ–જેના પેટા ભેદો જ નથી.

સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ–જેના પણ પેટા ભેદો જ નથી. પરંતુ તેની વિરોધિની–પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ હોય છે.

૧૪+૮+૨૦=૪૨ કુલ મુખ્ય પ્રકૃતિઓ.

પેટા ભેદો–પિંડપ્રકૃતિઓ મુખ્ય ૧૪ છે. અને તેના પેટા ભેદો કુલ ૭૫ છે. શુદ્ધ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ ૮ છે. અને સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ બે જાતની છે. **ત્રસ દશક** અને **સ્થાવરદશક.** તે દરેકમાં દશ દશ પેટા ભેદો છે. એટલે કુલ ૨૦ સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ થઇ. એટલે મુખ્ય

પ્રકૃતિઓ ૪૨ અને પેટા ભેદો ગણીએ તો ૧૦૩ ભેદો નામકર્મના થાય છે. ૭૫+૮+૨૦=૧૦૩

૧૪ પિંડપ્રકૃતિઓના મુખ્ય નામ—

૧ ગતિ નામકર્મ	૮ સંસ્થાન નામકર્મ
૨ જાતિ નામકર્મ	૯ વર્ણ નામકર્મ
૩ શરીર નામકર્મ	૧૦ ગંધ નામકર્મ
૪ અંગ-અંગોપાંગ નામકર્મ	૧૧ રસ નામકર્મ
૫ બંધન નામકર્મ	૧૨ સ્પર્શ નામકર્મ
૬ સંઘાતન નામકર્મ	૧૩ વિહાયોગતિ નામકર્મ
૭ સંહનન નામકર્મ	૧૪ આનુપૂર્વી નામકર્મ

૮ શુદ્ધ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓના નામ—

૧ અગુરુ લઘુ નામકર્મ	૫ આતાપ નામકર્મ
૨ નિર્માણ નામકર્મ	૬ ઉદ્યોત નામકર્મ
૩ પરાઘાત નામકર્મ	૭ શ્વાસોશ્વાસ નામકર્મ
૪ ઉપઘાત નામકર્મ	૮ તીર્થંકર નામકર્મ

૨૦ સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓના નામ—

૧૦ ત્રસ દશકની પ્રકૃતિઓ.

૧ ત્રસ નામકર્મ	૬ શુભ નામકર્મ
૨ બાદર નામકર્મ	૭ સૌભાગ્ય નામકર્મ
૩ પર્યાપ્ત નામકર્મ	૮ સુસ્વર નામકર્મ
૪ પ્રત્યેક નામકર્મ	૯ આદેય નામકર્મ
૫ સ્થિર નામકર્મ	૧૦ યશઃ-કીર્તિ નામકર્મ

૧૦ સ્થાવર દશકની પ્રકૃતિઓ.

૧ સ્થાવર નામકર્મ
૨ સૂક્ષ્મ નામકર્મ
૩ અપર્યાપ્ત નામકર્મ
૪ સાધારણ શરીર નામકર્મ
૫ અસ્થિર નામકર્મ
૬ અશુભ નામકર્મ
૭ દુર્ભાગ્ય નામકર્મ
૮ દુ:સ્વર નામકર્મ
૯ અનાદેય નામકર્મ
૧૦ અપયશ:—અકીર્તિ નામ કર્મ

પિંડપ્રકૃતિઓના પેટા ભેદોના નામ—

૧ ગતિ નામકર્મ ૪

૧ દેવ ગતિ નામકર્મ
૨ મનુષ્ય ગતિ નામકર્મ
૩ તિર્યંચ ગતિ નામકર્મ
૪ નારક ગતિ નામકર્મ

૨ જાતિ નામકર્મ ૫

૧ એકેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ
૨ બે ઇન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ
૩ ત્રીન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ
૪ ચતુરિન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ
૫ પંચેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ

૩ શરીર નામકર્મ ૫

૧ ઔદારિક શરીર નામકર્મ
૨ વૈક્રિય શરીર નામકર્મ
૩ આહારક શરીર નામકર્મ
૪ તૈજસ શરીર નામકર્મ
૫ કાર્મણ શરીર નામકર્મ

૪ અંગોપાંગ નામકર્મ ૩

૧ ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ
૨ વૈક્રિય અંગોપાંગ નામકર્મ

૩ આહારક અંગોપાંગ નામકર્મ

૫ બંધન નામકર્મ ૧૫

૧ ઔદારિક ઔદારિક બંધન નામકર્મ
૨ ઔદારિક તૈજસ્ બંધન નામકર્મ
૩ ઔદારિક કાર્મણ બંધન નામકર્મ
૪ ઔદારિક તૈજસ્-કાર્મણ બંધન નામકર્મ
૫ વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન નામકર્મ
૬ વૈક્રિય તૈજસ્ બંધન નામકર્મ
૭ વૈક્રિય કાર્મણ બંધન નામકર્મ
૮ વૈક્રિય તૈજસ્-કાર્મણ બંધન નામકર્મ
૯ આહારક આહારક બંધન નામકર્મ
૧૦ આહારક તૈજસ્ બંધન નામકર્મ
૧૧ આહારક કાર્મણ બંધન નામકર્મ
૧૨ આહારક તૈજસ્-કાર્મણ બંધન નામકર્મ
૧૩ તૈજસ્ તૈજસ્ બંધન નામકર્મ
૧૪ તૈજસ્ કાર્મણ બંધન નામકર્મ
૧૫ કાર્મણ કાર્મણ બંધન નામકર્મ

૬ સંઘાતન નામકર્મ ૫

૧ ઔદારિક સંઘાતન નામકર્મ ૪ તૈજસ્ સંઘાતન નામકર્મ
૨ વૈક્રિય સંઘાતન નામકર્મ ૫ કાર્મણ સંઘાતન નામકર્મ
૩ આહારક સંઘાતન નામકર્મ

૭ સંહનન નામકર્મ ૬

૧ વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન નામકર્મ

૧ ઋષભનારાચ સંહનન નામ કર્મ.
૨ નારાચ સંહનન નામ કર્મ.
૩ અર્ધનારાચ સંહનનૂ નામ કર્મ.
૪ કિલિકા સંહનન નામ કર્મ.
૫ સેવાર્ત સંહનન નામ કર્મ.

૮. સંસ્થાન નામ કર્મ ૬.

૨ સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન નામ કર્મ.
૨ ન્યગ્રોધ સંસ્થાન નામ કર્મ.
૩ સાદિ સંસ્થાન નામ કર્મ
૪ કુબ્જ સંસ્થાન નામ કર્મ.
૫ વામન સંસ્થાન નામ કર્મ.
૬ હુંડક સંસ્થાન નામ કર્મ.

૯. વર્ણ નામ કર્મ. ૫.

૧ કૃષ્ણવર્ણ નામ કર્મ. ૪ હારિદ્રવર્ણ નામ કર્મ.
૨ નીલવર્ણ નામ કર્મ. ૫ શ્વેતવર્ણ નામ કર્મ.
૩ લોહિતવર્ણ નામ કર્મ.

૧૦. ગંધ નામ કર્મ. ૨.

૧ સુરભિગંધ નામ કર્મ. ૨ દુરભિગંધ નામ કર્મ.

૧૧. રસ નામ કર્મ. ૫

૧ તિકત રસ નામ કર્મ ૪ આમ્લ રસ નામ કર્મ
૨ કટુક રસ નામ કર્મ. ૫ મધુર રસ નામ કર્મ.
૩ કષાય રસ નામ કર્મ.

૧૨. સ્પર્શ નામ કર્મ. ૮

૧ ગુરુ સ્પર્શ નામ કર્મ. ૨ લઘુ સ્પર્શ નામ કર્મ.

૩ મૃદુ સ્પર્શ નામ કર્મ. ૬ ઉષ્ણુ સ્પર્શ નામ કર્મ.
૪ કર્કશ સ્પર્શ નામ કર્મ ૭ સ્નિગ્ધ સ્પર્શ નામ કર્મ.
૫ શીત સ્પર્શ નામ કર્મ. ૮ રુક્ષ સ્પર્શ નામ કર્મ.

૧૩. વિહાયોગતિ નામ કર્મ. ૨.

૧ શુભવિહાયોગતિ નામ કર્મ.
૨ અશુભ વિહાયોગતિ નામ કર્મ.

૧૪. આનુપૂર્વી નામ કર્મ. ૪

૧ દેવાનુપૂર્વી નામ કર્મ. ૩ તિર્યગ્-આનુપૂર્વી નામ કર્મ.
૨ મનુષ્યાનુપૂર્વી નામ કર્મ ૪ નારકાનુપૂર્વી નામ કર્મ.

ખાસ સૂચના—આ પ્રમાણે નામ કર્મના ૧૦૩ નામો તમારે બરાબર મોંએ કરી નાંખવાં, અને બીજા ચાર કર્મના ૪૮ નામો આવી ગયા છે. તે તો તમને બરાબર યાદ હશે. જો ન હોય તો તે પણુ બરાબર મોઢે થયા પછીજ પાઠ આગળ ચાલાવીશું.

૧. ગતિ નામ કર્મ—

ગતિ–"ગતિ" શબ્દનો અર્થ તો "જવું" થાય છે. પરંતુ દરેક શબ્દોના અર્થો તે તે શાસ્ત્રોની દૃષ્ટિથી પારિભાષિક બની જઇ રુઢ થઇ જાય છે. એટલે અહીં કર્મ વિચારની દૃષ્ટિથી ગતિ શબ્દનો અર્થ "પરિસ્થિતિ" એવો કરવો. આત્મા પાંચ પરિસ્થિતિમાં રહેતો જોવામાં આવે છે. તેમાંની ચાર પરિસ્થિતિમાં–તે આમાંથી તેમાં, અને તેમાંથી આમાં—આવ–જા કરે છે. અને પાંચમી સિદ્ધાવસ્થા નામની પરિસ્થિતિમાં ગયા પછી તેને ક્યાંય જવા આવવાનું થતું

નથી, એ પરિસ્થિતિમાં કાયમ રહેવું, એ આત્માની સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિ છે. આ ગતિ નામ કર્મ એ સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિનું આચ્છાદન કરી બીજી ચાર પરિસ્થિતિમાં આત્માને ફેરવે છે. આ કર્મ તેમાં પ્રેરક છે. તેથી પણ આ કર્મનું નામ "ગતિ નામ કર્મ" માનવામાં વાંધો નથી. કેમકે ચાર પરિસ્થિતિમાં ગતિ કરવી પડે છે. જો આ કર્મ ન હોય, તો આત્મા સિદ્ધાવસ્થાની પરિસ્થિતિમાંજ રહે. એટલે તે પરિસ્થિતિમાં થતી સ્વભાવિક ગતિ અટકાવી આકર્મ બીજી ચાર પરિસ્થિતિઓ અને તેમાં ગતિ ઉત્પન્ન કરી આપે છે.

જ્યાં સુધી એક પણ પરિસ્થિતિમાં આત્માને માટે જવાનું આ કર્મ નક્કી ન કરી આપે, ત્યાં સુધી બીજા કર્મો પણ લગભગ પોતાની ભાવી અસરો નક્કી કરી શકતા નથી. એટલે આ કર્મને સૌથી પહેલું મૂકવામાં આવ્યું છે.

આ કર્મ પરિસ્થિતિ નક્કી કરે છે. એટલે કે, સ્થાન. આકૃતિ, સ્વભાવ, અને બીજી કેટલીક બાહ્ય સામગ્રીની સમાન અને વિષમ પરિસ્થિતિ નક્કી કરે છે.

૪૯. ૧. ૧. **દેવગતિ નામ કર્મ**—દેવોને યોગ્ય સ્થાન, જગ્યા, નિવાસ, સ્વભાવ, વૈભવ, આકૃતિ, અને બીજી કેટલીક દેવ યોગ્ય સામગ્રીને યોગ્ય પરિસ્થિતિ તે **દેવગતિ** કહેવાય છે, અને તે દેવગતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર કર્મ તે દેવગતિ નામ કર્મ. આ કર્મને લીધે દેવ યોગ્ય પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી તેમાં જીવને સંતોષ માનવો પડે છે. આ કર્મ ઉત્તમ પ્રકારના યોગસ્થાન અને અધ્યવસાય સ્થાનમાં જીવ વર્તતો હોય ત્યારે બાંધી શકે છે.

૫૦. ૨. ૨. મનુષ્ય ગતિ નામ કર્મ—ઘર બાંધીને રહેવું, સમાજ વ્યવસ્થા, રાજ્ય વ્યવસ્થા, ધાર્મિક વ્યવસ્થા, કુટુંબ વ્યવસ્થા, રાંધીને ખાવું, બે પગે ચાલવું, રીતસર ભાષા બોલવી, અમુક એક જાતની આકૃતિ ધરાવવી, મનન કરનાર મહાત્મા પણે થવું વિગેરે જાતની મનુષ્યને યોગ્ય પરિસ્થિતિ, તે મનુષ્ય ગતિ કહેવાય છે, એ પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી તેમાં જીવને સંતોષ માનવો પડે છે. તે આ કર્મને લીધે. આ કર્મ સરળ સ્વભાવી તથા કંઇક ઉત્તમ યોગ સ્થાન અને અધ્યવસાયસ્થાન ધરાવનાર આત્મા બાંધી શકે છે. અને પછી તે કર્મને લીધે આ સામગ્રીઓ મેળવી શકે છે.

૫૧ ૩. ૩. તિર્યગ્ગતિ નામ કર્મ—તિર્યગ્ શબ્દનો અર્થ "વાંકુ=આડું" થાય છે. તિર્યગ્ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઘણા ખરા આત્માઓને વાંકા વાંકા ચાલવું પડે છે. એટલે જેમ આપણે માથું છાતી અદ્ધર—સીધા રાખીને ચાલીએ છીએ તેવી રીતે ગાય, ઘોડા, હાથી વિગેરે પ્રાણીઓ નથી ચાલતા. આ ઉપલક્ષણથી બીજા પણ એવા બધા પ્રાણીઓ માટે તિર્યગ્ શબ્દ વપરાયો છે.

તિર્યગ્ સ્થિતિમાં રહીને જીવન ગાળનારા પ્રાણીઓની પરિસ્થિતિ તે તિર્યગ્ ગતિ કહેવાય છે. જેમકે—પોતાનો જીવન વ્યવહાર તિર્યગ્ રહીને ચલાવવો, જંગલમાં કે અમુક સ્થળોમાં રહેવું, અમુક જાતના ખોરાકથી નભાવવું, શરીરની અમુક એક ચોકકસ આકૃતિ ધરાવવી વિગેરે.

આ પરિસ્થિતિમાં આત્માને જવાની પ્રેરણા કરનાર કર્મ તે તિર્યગ્ ગતિ નામ કર્મ છે, બીજી એક ખુબી તો એ છે કે—આ તિર્યગ્ શબ્દ લગભગ ઘણી જાતના પ્રાણીઓને લાગુ પડશે. ગાય, ઘોડા, હાથી વિગેરે મોટા પ્રાણીઓ પોતાનો વ્યવહાર તિર્યગ્ સ્થિતિમાં ઉભા રહીને ચલાવતા આપણે જોઇએ છીએ, તેવીજ રીતે વાઘ, વરૂ વિગેરે જંગલી પ્રાણુઓ પણ, પક્ષિઓ પણ એવીજ રીતે આડા રહીને જીવન ચલાવે છે. પાણીમાં રહેલા માછલા, મગરમચ્છ પણ એમજ રહે છે. આપણી પેઠે પેટ, છાતી, માથું વિગેરે ઉંચા રાખીને નથી રહેતા. તેના તે અવયવો જમીન તરફ હોય છે, એટલે તેમનું શરીર લગભગ લંબાઇમાં આડું હોય છે. સાપ અજગર વિગેરે જુઓ, તે પણ એમજ જણાશે. તમને કેટલાક વાંદરાઓને તેમાંથી જુદાપાડવાનું મન થશે. પરંતુ તેઓપણ ઘણી વખત પોતાનો જીવન વ્યાપાર આડા ચાલીનેજ કરતા હશે. ત્યાંથી આગળ વધીને કીડી, મંકોડા, વીંછી, અળસીયા વિગેરે કીડાઓ તરફ વળશો, તો તેમાં પણ તેઓ આપણને તિર્યગ્ રહીને પોતાનું જીવન ચલાવતા માલૂમ પડશે. માટે આ તિર્યગ્ શબ્દ એ વર્ગના સર્વ પ્રાણીઓની સમાન પરિસ્થિતિ સૂચવવા માટે પૂરતો છે. અને બીજી પરિસ્થિતિ કરતાં જુદો પણ પડે છે. દેવો, નારકો અને મનુષ્યો ઉભા ચાલે છે, અર્થાત્ એકંદર તેઓ પોતાનો ઘણો ખરો જીવન વ્યવહાર છાતી, પેટ, મ્હોં વિગેરે અવયવો જમીન તરફ ન રાખતાં સામી દિશા તરફ રાખીને ચલાવે છે. તેઓ કરતાં તિર્યંચ પ્રાણીઓ આ તિર્યગ્ પણાથી ખાસ કરીને જુદા પડે છે.

અને એ ત્રણમાંથી દેવો દિવ્ય પરિસ્થિતિથી જુદા પડે છે. મનુષ્યો મનનની શક્તિથી જુદા પડે છે. નારકો નારક સ્થળ અને તેની ભયંકર પરસ્થિતિથી જુદા પડે છે. માટે તે તે પરિસ્થિતિના નામ દેવગતિ, મનુષ્ય ગતિ અને નારક ગતિ આપેલા છે, તે બરાબર જણાય છે. આ રીતે સકર્મક પ્રાણી વર્ગના મુખ્ય ચાર ભેદક કારણોથી મુખ્ય ચારવર્ગ પાડવામાં આવ્યાં છે. તેના પ્રેરક કર્મો પણ ચાર ગતિ નામ કર્મોથી ઓળખાવ્યા છે. તિર્યગ્ગતિ નામ કર્મ કપટી પ્રપંચી જીવન ગાળનારા બાંધે છે.

૫૨. ૪. ૪. નારક ગતિ નામ કર્મ–નારક સ્થળોમાં રહેલા, ભયંકર યાતનાઓથી ભરેલા વાતાવરણમાં રહેવું, ઇંડામાંથી નીકળેલા પીંછાવિનાના પક્ષિના બચ્ચા જેવી અણગમતી અમુક આકૃતિ ધારણ કરવી વિગેરે વિગેરે પરિસ્થિતિ, તે નારક ગતિ. અને તેનું પ્રેરક કર્મ, તે નારક ગતિ નામ કર્મ. આ કર્મ ઘણુજ પાપી અને મહા આરંભના કામો કરનારા, ઉથલ પાથલીયા માણસો તીવ્ર અશુભ અધ્યવસાય સ્થાનકો અને યોગ સ્થાનકોના બળથી બાંધે છે.

૨ જાતિ નામ કર્મ

આખા પ્રાણી વર્ગના ચાર ગતિની દૃષ્ટિથી મુખ્ય ચાર વિભાગો પડે છે, તેમ જાતિની દૃષ્ટિથી મુખ્ય પાંચ વિભાગ પડે છે. જાતિના પેટા વિભાગ પાડતા પાડતા ઠેઠ વ્યક્તિ સુધી આવી જઇએ છીએ. એ વ્યકિત સુધી આવી ને પણ બીજી વ્યક્તિ કરતાં અમુક એક વ્યાક્તને જુદી પાડવા માટે તેનું નામ રાખવું પડે છે. જેમ કે તમે અને

છોટાલાલ બન્ને માણુસ તો છો જ. જો કોઇ વણિકની જરૂર પડે, તો તમારામાંથી કોઈપણુ એક જાય તો ચાલે. તમે બન્ને સગા ભાઇ હો અને બેમાંથી ગમે તે એક મા બાપની સેવા કરો, તો ચાલે, પરંતુ તમારા લગ્ન કરવા હોય, કે મિલ્કતનો ભાગ આપવો હોય, ત્યારે બન્નેના જુદા જુદ નામની જરૂર પડેજ. "આ ભાગ છોટાલાલનો, આ ભાગ રસીકલાલનો, હવે નાત જાતમાં જમવા જવું હોય તો તમે વીશાશ્રીમાળીમાં જઇ શકો, પરંતુ આ ચંપકલાલને તો પોરવાડમાંજ જવું પડે. આ રીતે પ્રાણી વર્ગના એક મુખ્ય વિભાગમાં, તથા તેના પેટા વિભાગમાં આત્માને ઉત્પન્ન કરવાનું નક્કી કરી આપી, તે તે નામ નક્કી કરી આપવાનું કામ આ કર્મ કરે છે. આત્માની સમાન જાતિ બીજા આત્માઓ સાથે છે. અને તેનું મુળ નામ, "આત્મા, જીવ" વિગેરે છે. છતાં તેની એ સ્થિતિ આ કર્મ આવરી દે છે, અને પોતાની શુદ્ધ સમાનતા સિવાય બીજી જાતની સમાનતા તેમાં ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે કે આત્માને શુદ્ધ સ્થિતિમાં રહેવા દેવાને બદલે બીજીજ પરિસ્થિતિમાં જન્માવે છે, ઉત્પન્ન કરે છે. જાતિ શબ્દનો શબ્દાર્થ જન્મવું, ઉત્પન્ન થવું એવો થાય છે. જો કે જુદી પસ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થવાનું તો નક્કી થયું, પરંતુ તેમાં યે અનેક ભેદો હોય છે. ત્યારે કયાં ઉત્પન્ન થવું ? આ પ્રશ્ન થાય છે. આ કર્મ આ પ્રશ્નનો નિકાલ કરે છે. પાંચ મુખ્ય પેટા ભેદોથી માંડીને ઠેઠ વ્યક્તિ સુધી ઉત્પત્તિના સ્થળ જણાવે છે, ને તેના નામો પણુ નક્કી કરે છે.

દાખલા તરીકે-તમારે પોતાને હવે પછી ક્યાં ઉત્પન્ન થવું ? એ વિષે તમે તમારા પૂર્વભવમાં આ કર્મની ઑફીસમાં અરજી કરી. એટલે પહેલાં તો તમારી તપાસ કરવામાં આવી કે-"તમે અમારા-**જાતિકર્મ**ના કાર્ય ક્ષેત્રમાં છો કે નહીં ?" જો તમારો આત્મા તદ્દન નિર્મળજ હોત તો તો-તે કર્મ લાચાર થઇને તમને સંભળાવી દેત, કે "હવે આપ અમારા કાર્ય ક્ષેત્ર બહાર છો, જ્યાં બધા નિર્મળ આત્માઓ રહેતા હોય કે પ્રગટ થતા હોય ત્યાં આપ પ્રગટ થાઓ અર્થાત્ મુક્તિમાં સિધાવો. અમે હવે કશું નહીં કરી શકીએ. પરંતુ જો તેને એમ લાગે કે-"આપ હજુ અમારા કાર્ય ક્ષેત્રમાં છે." તો પછી તેના તરફથી નીચે પ્રમાણે લખાઇને હુકમ આવેલો હોવો જોઇએ "તમે જાતિ નામ કર્મના કાર્યક્ષેત્રમાં આવી શકો છે. કારણ કે હજુ તમારામાં એવી યોગ્યતા પણ છે કે તમારે ક્યાંક ઉત્પન્ન થવું જોઇએ. અમારા મુખ્ય પાંચ વર્ગ છે. તેમાં ચડતાં ઉતરતાં ક્રમ પ્રમાણે યોગ્યતા જોઇને અમારે ઉત્પન્ન થવાનો હુકમ આપવો પડે છે. તમારી યોગ્યતા કેટલેક અંશે સારી ગણાય ખરી, એટલે ઉંચા વર્ગમાં ઉત્પન્ન થવાનો હુકમ અમે આપી શકીએ છીએ.

જો કે હવે પછીનું તમારૂં જીવન તમારે કયા સ્થળમાં, કયા સંજોગોમાં, કઇ પરિસ્થિતિમાં, કયું અને કયી જાતનું શરીર ધારણ કરીને વીતાવવાનું છે, તેની રૂપ રેખા ગતિ નામ કર્મે કરી આપી છે. જેના નમુનાની નકલ અમને કર્મના કેન્દ્રમાંથી મળી છે. તે આ સાથે સામેલ છે. તેના તરફ ધ્યાન

આપીને બીજી કેટલીક તમારી આજ સુધીની પરિસ્થિતિ વિચારીને અમે લખી આપીએ છીએ કે–આપે પઞ્ચેન્દ્રિય-જાતિના વર્ગમાં, મનુષ્ય નામના પ્રાણી વર્ગમાં, આર્ય પ્રજાની ટોળીમાં, ક્ષત્રિય [વૈશ્ય] વર્ણમાં, વીશા જ્ઞાતિમાં, અમુક ગોત્રમાં, અમુક શાખા ધરાવતા કુટુંબમાં, અમુક વડીલના હાથ નીચેના કુટુંબમાં, ઓસવાળ વંશમાં, અમુક વ્યક્તિના અમુક પુત્રની અમુક પત્નિની કુક્ષિમાં જન્મ ધારણ કરવો. અને ત્યાર પછી આપનું નામ બીજા ભાઇઓથી જુદા પાડવા "**રસીકલાલ**" એવું રહેશે. એટલે એકંદર આપનું આખું નામ નીચે પ્રમાણે અમારી ઑફીસમાં રજીસ્ટર થયેલું રહેશે—

મ્હેતા, ઓસવાળ શાખીય, વીશા જ્ઞાતીય, કૌશિક ગોત્રીય, સરદાર કુટુંબમાં, રામચંદ્રના પુત્ર, ક્ષત્રિયવર્ણીય, ઐક્ષ્વાકુ વંશીય, પંચેન્દ્રિય જાતીય, રસીકલાલ નામના સંસારી આત્મા. વિગેરે વિગેરે."

આ પરવાનો લઇને તમે બીજા જીવનમાંથી આ જીવનમાં ઉત્પન્ન થયા છો, આ રીતે બધા જીવો માટે સમજી લેવું. એમને એમ ક્યાંય ઉત્પન્ન થવાતું નથી. જાતિ=જન્મ, તેના સ્થળ અને વિભાગ વિગેરે નક્કી કરવાનું કામ આ કર્મનું છે. તેના મુખ્ય પાંચ વર્ગો છે. અને દરેકના ઉત્તરોત્તર પેટા ભેદો અનેક છે. જે આત્માની આજુ બાજુ વર્ગ પ્રમાણે આ કર્મના કુંડાળા ગોઠવે છે.

૫૩ ૫. ૧. એકેન્દ્રિય જાતિ નામ કર્મ—એકેન્દ્રિયના વર્ગના નાના મોટા કુંડાળામાં ગમે ત્યાં યોગ્યતા

પ્રમાણે ઉત્પન્ન થવાને પ્રેરક અને તે તે નામ ધારણ કરાવનાર કર્મ. તેના અનેક પેટા ભેદો થાય છે. પૃથ્વી વર્ગ, પાણી વર્ગ, અગ્નિ વર્ગ વાયુ વર્ગ અને વનસ્પતિ વર્ગ. તે દરેકના પણ પુષ્કળ પેટા ભેદો થાય છે. જેમકે–વનસ્પતિ વર્ગમાં–પ્રત્યેક અને સાધારણ, પ્રત્યેકમાં ઝાડ, વેલા, છોડ, ઘાસ એમ અનેક રીતે પેટા ભેદો છે. તેમાં પણ ફૂલ સહિત, ફૂલ વિના. અમુક જાતના પાંદડાવાળા કે અમુક જાતના ફળવાળા એમ વર્ગો પાડતા પાડતા ઠેઠ એક વ્યક્તિ સુધી જઇ શકાશે. જેમકે–લીંબડો આંબો વિગેરે, તો પણ માત્ર જેઓને સ્પર્શ નામની એક ઇંદ્રિય અને તેને લગતીજ માત્ર બીજી સામગ્રી હોય એટલી સમાનતા વાળો પ્રાણી વર્ગ જ આ વર્ગમાં આવી શકે છે. બીજો ન આવી શકે.

૫૪. ૬. ૨. બેઇન્દ્રિય જાતિ નામ કર્મ—સ્પર્શ અને રસ [જીભ્હા] એ બે ઇન્દ્રિયોવાળા પ્રાણી વર્ગમાં ઉત્પન્ન કરાવી તેના પેટા વિભાગો પ્રમાણે નામ ધારણ કરાવનાર આ કર્મ છે. બેઇન્દ્રિય અને તેને લગતી બીજી સમાન સમાગ્રીવાળો પ્રાણીવર્ગ આ જાતિમાં ગણાય છે. તેની પણ અનેક શાખા પ્રશાખાઓ હોય છે. અળશીયા, પોરા, કોડા વિગેરે વિગેરે.

૫૫, ૭. ૩. ત્રીન્દ્રિય જાતિ નામ કર્મ–સ્પર્શ, રસ અને ઘ્રાણ એ ત્રણ ઇન્દ્રિયો અને તેને લગતી બીજી કેટલીક સામગ્રીથી સમાનતા ધરાવનાર બધો પ્રાણી વર્ગ આ વર્ગમાં આવી શકે છે. અને તેની પણ અનેક શાખા પ્રશાખાઓ

હોય છે. આ વર્ગમાં પ્રેરક અને તે નામ ધરાવી આપનાર કર્મ, તે ત્રીન્દ્રિય જાતિ નામ કર્મ કહેવાય છે.

૫૬. ૮. ૪. } આ બન્નેમાં પણ ઉપર પ્રમાણેજ વિવેચન સમજી
૫૭. ૯. ૫. } લેવું. માત્ર **ચતુર્રિન્દ્રિય જાતિના** વર્ગમાં ચક્ષુરિન્દ્રિય વધારે હોય છે. **પંચેન્દ્રિય જાતિ** વર્ગમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય વધારે હોય છે. બાકી વિગત ઉપર પ્રમાણેના લખાણ પ્રમાણે સમજવી.

ગતિ નામ કર્મ અને જાતિ નામ કર્મ પરિસ્થિતિ અને ઉત્પન્ન થવાના સંજોગો નક્કી કરી આપે છે. પરંતુ એટલા ઉપરથીજ તમારો આત્મા અત્યારે છે, તેવી સ્થિતિમાં નથી ગોઠવાઇ શકયો.

જ્યારે તે આ પહેલાના ભવમાંથી છુટયો હશે, ત્યાં તેને આ સ્થળે-જ્યાં તમારે ઉત્પન્ન થવું હશે ત્યાં લાવી મૂકનાર **આનુપૂર્વી** કર્મ કહેવાય છે.

જે સ્થળે ઉત્પન્ન થવાનું હોય, તે સ્થળે આત્માને આનુપૂર્વી કર્મ લાવીને મૂકે એટલે તુરત પોતાની પાસે મેળવી રાખેલી કર્મની હુંડીઓ આત્મા વટાવવા માંડે છે. તેજ વખતે-તેજ પહેલે સમયે-**શરીર નામ** કર્મ ઉદયમાં આવે, અને મનુષ્યને યોગ્ય વર્ગણાઓજ ગ્રહણ કરવાનો હક્ક મળે છે. પરંતુ **પર્યાપ્તિ** કર્મના બળ વિના તે ગ્રહણ કરવાનું થાય શી રીતે ? એટલે તે વખતે પર્યાપ્તિ નામ કર્મ આહાર પર્યાપ્તિ કર્મને કામે લગાડી વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરાવવા માંડે છે.

જે વખતે વર્ગણાઓ ગ્રહણ થવા માંડે છે, તેજ વખતે આહાર કરેલી વર્ગણાઓનો જેવું શરીર બનાવવું હોય તેવો પરિણામ થવા માંડે છે, એટલે જો શરીરની રચના ગમન કરવા લાયક અવયવોવાળી કરવાની હોય તો **ત્રસ નામ કર્મ** તે વખતે પોતાની અસર બતાવે છે, અને પહેલેથી જ તેને યોગ્ય પરિણામ વર્ગણાનો થવા માંડે છે. અને જો સ્થિર રહેવા યોગ્ય રચના કરવાની હોય તો **સ્થાવર નામ કર્મ** પોતાની અસર બતાવે છે. અને તેવી રચનાને લાયક પરિણામ થવા માંડે છે. એજ રીતે એક શરીરમાં એક જીવને રહેવાનું હોય તો **પ્રત્યેક નામ કર્મની** અસર થઈ શરીર રચના તેવી થવા માંડે. અને જો એક શરીરમાં અનંત જીવોને રહેવાનું હોય તો **સાધારણ નામ કર્મ** ઉદયમાં આવે, એટલે શરીરનું બંધારણ અનંત જીવોને રહેવા લાયક થવા માંડે છે. એ જ રીતે જો સ્થૂલ રચના કરવાની હોય તો **બાદર નામ કર્મ** અને સૂક્ષ્મ રચના કરવાની હોય તો **સૂક્ષ્મ નામ કર્મ** પોતાની અસર પહોંચાડવા માંડે છે. એટલે કે પહેલી વખતે આવેલી વર્ગણાના આહારનો પરિણામ જ પહેલેથીજ તેવો થવા માંડે છે.

વળી, પરિણામ પામેલી વર્ગણામાંથી શરીર પર્યાપ્તિ શરીરને લાયક રચના કરે છે, તેની સાથેજ **સંઘાતન નામ કર્મ** રીતસર સજાતીય શરીરના પરમાણુઓના જથ્થાને સજાતીય સાથે ગોઠવે છે. **બંધન નામ કર્મ** પરસ્પર ચોંટાડી પહેલેથીજ શરીર બાંધવાનું કામ કરવા માંડે છે.

આ વખતેજ **નિર્માણ નામ કર્મ** પણ 'ક્યા અવ-

થવો ક્યાં ગોઠવવા ?' તે નક્કી કરવા માંડે છે. અને **અંગોપાંગ નામ કર્મે** જેવાં અંગોપાંગ કરવાના નક્કી કરી આપ્યા હોય, તેને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રથમથીજ તેવો પરિણામ થાય છે. એટલે **ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિ** જ્યારે ઇંદ્રિયોના વિભાગ અને તેના જુદા જુદા અવયવોમાં એ પરમાણુના જથ્થાને વહેંચવા માંડે છે. ત્યારે પણ નિર્માણ અને અંગોપાંગને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રથમથીજ થયેલા પરિણામ પ્રમાણે બરાબર ગોઠવાતા જાય છે.

વળી એ અવયવોના અને એકંદર આખા શરીરના આકારો **સંસ્થાન નામ કર્મે** નકકી કરી આપ્યા હોય છે, તે પ્રમાણે પહેલેથીજ તેને યોગ્ય પરિણામ થાય છે, એટલે તૈયાર થતાની સાથે જ એ જાતનો આકાર ગોઠવાઇ જાય છે. એજ રીતે મજબુતી માટે પણ સમજવું. કારણ કે **સંસ્થાન નામ કર્મે** પહેલેથી પરિણામ થતી વખતે પોતાની અસર પાડવી શરૂ કરી દીધી હોય છે. પછી તો રંગ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ પણ બહાર ગોઠવાઇ જાય છે. તેનું ચોકકસ ધોરણ તો પહેલેથીજ **વર્ણ નામ કર્મ, ગંધનામ કર્મ, રસ નામ કર્મ, સ્પર્શનામ કર્મે** નકડી કરી આપ્યું હોય છે. એટલે તેજ પ્રમાણેનો રંગ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. કારણ કે પહેલેથી પરિણામ થતી વખતે તે કર્મ ત્યાં હાજર હોય છે. તેને ધ્યાનમાં લઇનેજ યથાયોગ્ય પરિણામ થવો શરૂ થાય છે.

ત્યાર પછી શ્વાસ લેવાની શકિત કેટલી આપવી જોઇએ ?

એ **શ્વાસોચ્છ્વાસ નામ કર્મે** નક્કી કરી આપ્યું હોય છે. એટલે શરીરમાં તે પ્રમાણે જ શ્વાસોચ્છવાસ લેવાનું બળ ઉત્પન્ન થાય છે. અને પર્યાપ્તિ નામ કર્મ **શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ** ઉત્પન્ન થાય કે તુરત શ્વાસોચ્છવાસને યોગ્ય વર્ગણા લઇ પરિણમાવીને શ્વાસ લેવા મુકવાનું કામ શરૂ થઈ જાય છે. આ રીતે બાકીના નામ કર્મો માટે સમજી લેવું.

અહીં એક મોટા કારખાનાનું અને તેના મહાનિયામકનું દૃષ્ટાંત આપી શકાય. અથવા ચિત્રકારનું દૃષ્ટાંત આપી શકાય. કારખાનામાં જે જાતની ચીજ બનાવવી હોય તે પ્રમાણેજ પ્રથમથીજ વેતરણ કરવી પડે છે, અને સાધનો પણ તેવાંજ વસાવવા પડે છે. અથવા ધારો કે–એક મકાન બનાવવું હોય તો બધી ચીજોની વેતરાણ પહેલેથીજ તે પ્રમાણે તૈયાર થતી જોઇએ છીએ. ચિત્રકાર મોટું અને આબેહુબ ચિત્ર કાઢવા ઇચ્છતો હોય તો પહેલેથીજ તે પ્રમાણે તેની રેખા દોરે છે, તેવાજ રંગ પસંદ કરે છે, પહેલેથીજ તેવી સફાઇ કરે છે, એમ પહેલેથીજ બધી યોગ્ય સામગ્રી મેળવતાં છેવટે બરાબર ચિત્ર તૈયારથઇ જાય છે. પહેલેથી જેટલી ખામી રહી હોય, તેટલી છેવટે આખા ચિત્રમાં જણાયા વિના રહેતી નથી. ખાવાની ચીજ બનાવવામાં પણ પહેલેથી સાવચેતી રાખવામાં ન આવે, તો તેમાં છેવટે અનેક જાતની ખામીઓ અનુભવવી પડે છે. તેમજ શરીર રચના થતાની સાથે જ પ્રત્યેક આત્માએ પોતે પૂર્વભવમાં આ ભવ માટે ઉપાર્જિત કરેલા કર્મોની અસર પહેલેથીજ થવા માંડે છે, એટલે આખી રચના તે પ્રમાણેજ શરૂ થાય છે, અને છેવટે બધી અસરોના સરવાળા

રૂપ અમુક એક ચોકકસ સ્વરૂપમાં આખું શરીર, સ્વભાવ અને એકંદર આખું જીવન ગોઠવાઇ જાય છે.

અહીં જુઓ, બિચારા નિરંજન નિરાકાર સર્વ શક્તિમાન્ આત્માની સ્થિતિ ! તેને જુદી જુદી રીતે નચાવવાનું તથા તેના જુદા જુદા ઘાટ ગોઠવવાનું કામ નામ કર્મ કરે છે. એટલા માટે નામ કર્મને ચિત્રકાર સાથે સરખાવેલું છે. તે બરાબર સમજાશે.

ઉત્પન્ન થતાની સાથેજ દરેક નામ કર્મો શરીરની બનાવટમાં પહેલેથીજ પોતપોતાની અસર કરવા માંડે છે, અને તે અસર પછી પરિણામે બહાર તેની અસર કેવી જણાય છે. તે હવે બરાબર સમજાશે.

૩ શરીર નામ કર્મ—

આ કર્મ, કર્મ વિચાર પહેલા ભાગમાં જણાવેલી સોળ વર્ગણામાંની શરીરને યોગ્ય પાંચ વર્ગણામાંથી યથા યોગ્ય વર્ગણા ગ્રહણ કરવાનો હક્ક આપે છે. અને શરીર ટકી રહે ત્યાં સુધી તે પ્રમાણે વર્ગણા ગ્રહણ કરવાનો હક્ક આપ્યે જાય છે. જેમાંથી પાંચ શરીર બને છે.

૫૮. ૧૦. ૧. ઔદારિક શરીર નામ કર્મ—ઔદારિક વર્ગણામાંથી બનાવવામાં આવતું મનુષ્ય તથા તિર્યંચોનું શરીર ઐદારિક શરીર કહેવાય છે. અને તે બનાવવા માટે જીવન પર્યંત વર્ગણાઓ આપનાર આ કર્મ છે.

૫૯. ૧૧. ૨. વૈક્રિય શરીર નામ કર્મ—વૈક્રિય વર્ગણામાંથી બનાવવામાં આવતું સામાન્ય રીતે દેવો અને

નારકોનું શરીર વૈક્રિય શરીર કહેવાય છે. તે બનાવવા માટે જીવન પર્યંત વર્ગણાઓ અપાવનાર આ કર્મ છે.

૬૦. ૧૨. ૩. **આહારક શરીર નામ કર્મ**—આહારક વર્ગણામાંથી બનાવવામાં આવતું, ચતુર્દશ પૂર્વ ધરોને ખાસ કામ પ્રસંગે ઉપયોગનું, લગભગ એક હાથ પ્રમાણનું શરીર, તે આહારક શરીર કહેવાય છે. અને તે બનાવવા માટે અંતર્મૂહૂર્ત સુધી વર્ગણાઓ અપાવનાર આ કર્મ છે.

૬૧. ૧૩. ૪. **તૈજસ્ શરીર નામ કર્મ**—તૈજસ્ વર્ગણામાંથી આ શરીર બને છે. અને તે શરીર આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલું હોય છે. શરીરમાં તેમજ જઠરમાં રહેતી ગરમી આ શરીરને લીધે હોય છે. તૈજસ્ શરીર બનાવવા માટે આ કર્મ વર્ગણા અપાવવાનું કામ કરે છે.

૬૨, ૧૪ ૫. **કાર્મણ શરીર નામ કર્મ**—કાર્મણ શરીર કાર્મણ વર્ગણામાંથી બને છે. બધા કર્મોજ આ શરીર રૂપે પરિણામ પામે છે, એમ કહીએ તો ચાલે. કાર્મણ શરીર પણ આખા શરીરમાં વ્યાપેલ હોય છે. કાર્મણ શરીર બનાવવા માટે આ કર્મ વર્ગણાઓ અપાવે છે.

આ પાંચ શરીરને માટે વિગતવાર ઘણું સમજાવવા જેવું છે, પરંતુ તે અહીં *ન સમજાવતાં આગળ ઉપર પ્રસંગે સમજાવીશું. તો પણ એટલું યાદ રાખવાનું કે છેલ્લા બે શરીર આત્માથી કદી છુટા પડતા નથી. એ બે શરીરથી તદ્દન મોક્ષ

---

* શરીર, બંધન, સંઘાતન અને પર્યાપ્તિ નામકર્મ માટે વિસ્તારથી સમજાવવાની તૈયારી કરી હતી. પરંતુ પુસ્તક અને સામગ્રી જોતાં અહીં સંક્ષેપમાં આપવું ઉચિત ગણેલ છે.

થાય, ત્યારેજ આત્માનો મોક્ષ થાય છે, બિચારો આ જંજાળમાંથી છુટે છે. એટલે એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં જતી વખતે એ બે શરીરો તો સાથે હોયજ છે. તેના બળથી નવા જન્મમાં બધી નવી જીવન સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

૪ અંગોપાંગ નામ કર્મ—

આ કર્મ શરીરના અંગોપાંગોનું નિયામક છે. જો આ કર્મ ન હોય, તો આપણું શરીર માત્ર એક ગોળમટોળ દડા જેવું થાય. પરંતુ તેમાં હાથ, પગ, માથું વિગેરે અવયવો જોવામાં આવે છે, તે આ કર્મને લીધે છે. જો કે, કયા અવયવો કયાં જોઇએ ? તે નિર્માણ નામ કર્મ નકકી કરી આપે છે, અને તે અવયવોના ઘાટ તથ મજબુતી, સંસ્થાન અને સંહનન નામ કર્મ નક્કી કરી આપે છે. તથા રંગ વિગેરે વર્ણ નામ કર્મ વિગેરે નક્કી કરી આપે છે. શરીર નામ કર્મે બધો કાચો મસાલો તૈયાર કર્યો હોય છે. પરંતુ "આ પ્રાણીને અમુક અમુક અંગો ફુટવા જોઈએ" એ કામ આ અંગોપાંગ નામ કર્મ નક્કી કરી આપે છે. તૈજસ્ અને કાર્મણ શરીરને અંગોપાંગો નથી હોતા. પરંતુ પ્રથમના ત્રણ શરીરને હોય છે. કયા પ્રાણીને કયા અંગોપાંગો હોય છે ? કેટલા હોય છે ? એ વિષે ઘણીજ વિચિત્રતા છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણેના અંગોપાંગો હોય છે.

અંગો—૨ હાથ, ૨ પગ, ૧ માથું, ૧ પેટ, ૧ છાતી, ૧ પીઠ. અંગ એટલે મોટા અંગો

ઉપાંગો—આંગળા, નાક, કાન. વિગેરે વિગેરે નાના અંગો.

અંગોપાંગો—વાળ, દાંત, નખ, વિગેરે વિગેરે નાના અવયવો. અંગો યે નહી, ને ઉપાંગો યે નહીં. પણ તેના જેવા, તે અંગોપાંગો.

૬૩. ૧૫. ૧ ઔદારિક અંગોપાંગ નામ કર્મ.

ઔદારિક શરીરમાં અંગોપાંગ ઉત્પન્ન કરાવનાર આ કર્મ છે.

૬૪. ૧૬. ૨. વૈક્રિય અંગોપાંગ નામ કર્મ.

૬૫. ૧૭. ૩. આહારક અંગોપાંગ નામ કર્મ.

ઉપર પ્રમાણે સમજી લેવાં.

૫. બંધન નામકર્મ.

આ કર્મ, શરીરને માટે મળેલી વર્ગણાઓને પરસ્પર મેળવી તેનું એકાકાર મિશ્રણ કરે છે.

આત્મા જયારે બીજા ભવમાંથી આવ્યો તે વખતે તેની સાથે તૈજસ્ અને કાર્મણ એ બે શરીર તો હતાજ. ત્યાર પછી જે સમયે તેણે સૌથી પહેલી ઔદારિક વર્ગણા લીધી, ત્યારે તૈજસ્ અને કાર્મણ વર્ગણાઓ પણ લીધીજ હતી. હવે પ્રથમના બે શરીરની સાથે નવા શરીને એકાકાર કરવું જોઇએ. એટલે ઔદારિક વર્ગણાના પરમાણુઓનો યોગ્ય પરિણામ થઇ જાય કે તુરત આ બંધન નામ કર્મ તૈજસ્ તથા કાર્મણ સાથે તેને મેળવે છે. અને પછી નવી ઔદારિક વર્ગણા આવે તેને પોતાની સાથે મેળવે છે. તે જ સમયે તૈજસ્ અને કાર્મણ પરમાણુઓ નવા આવે છે. તેને પણ એકાકાર કરી આપે છે.

બીજું. તૈજસ્ અને કાર્મણ એ બન્ને શરીરનું કાર્ય જો

કે જુદું જુદું હોય છે. છતાં તે બન્ને પણ એકાકાર થયેલા હોય છે. આ રીતે એકાકાર થયેલા શરીરો જલ્દી જુદા પડી શકતા નથી. કેવી વિચિત્ર ઘટના ! છેવટે પ્રાણી ઘણી ભૂલો કરે ત્યારે જ એ સંબંધ છુટો પડે છે. અને છેવટે નવું બનાવેલું હતું તે શરીર પણ છોડીને, કાર્મણ તૈજસ્‌ના મિશ્રણવાળા શરીરને જુદું પાડી તેને પોતાની સાથે લઇ આત્મા ભવાન્તરમાં ચાલ્યો જાય છે. આ રીતે વિચાર કરતાં નીચે પ્રકારે બંધનો નક્કી થયા—

૧ તૈજસ્‌–કાર્મણ. ૨ તૈજસ્‌–તૈજસ. ૩ કાર્મણ–કાર્મણ. ૪ ઔદારિક–તૈજસ્‌. ૫. ઔદારિક–કાર્મણ. ૬ ઔદારિક–તૈજસ્‌ કાર્મણ. ૭. ઔદારિક–ઔદારિક. આ સાત રીતે પરસ્પર મિશ્રણ થઇ શરીરનું બંધારણ બંધાય છે. હવે દેવ તથા નારકને વૈક્રિય શરીર હોય છે. એટલે તેઓને ઔદારિકને બદલે વૈક્રિય શબ્દ મૂકવો. અને આહારક શરીરવાળાને આહારક શબ્દ મૂકવો. એમ દરેકને સાત સાત બંધનો થશે. તેમાંના પહેલા ત્રણ દરેકમાં સરખા હોવાથી તેની સંખ્યા જુદી ન ગણતાં કુલ ૧૫ જાતના બંધનો આખા પ્રાણી વર્ગ માટે નક્કી થયા. કોને કઇ વખતે કેટલા હોય ? એ વિચાર અહીં કરીએ—

૬૬. ૧૮. ૧. **તૈજસ્‌–કાર્મણ બંધન નામ કર્મ–** **તૈજસ્‌ શરીરપણે પરિણત થયેલી તૈજસ્‌ વર્ગણા અને કાર્મણ શરીર પણે પરિણત થયેલી કાર્મણ વર્ગણા, તેનું પરસ્પર એકાકાર મિશ્રણ થવું, તે તૈજસ્‌–કાર્મણ બંધન. અને આ કર્મ, તેનું પ્રેરક કર્મ છે.**

૬૭. ૧૯. ૨. તૈજસ્ તૈજસ્ બંધન નામ કર્મ—નવી આવેલી પરિણુત તૈજસ્ વર્ગણુા જુની પરિણુત તૈજસ્ વર્ગણુા સાથે મિશ્રણુ પામે, તે તૈજસ્ તૈજસ્ બંધન. તેનું પ્રેરક આ કર્મ છે.

૬૮. ૨૦. ૩. કાર્મણુ–કાર્મણુ બંધન નામ કર્મ—નવી આવેલી પરિણુત કાર્મણુ વર્ગણુા જુની પરિણુત કાર્મણુ વર્ગણુા સાથે મિશ્રણુ પામે છે, તે કાર્મણુ–કાર્મણુ બંધન. તેનું પ્રેરક આ કર્મ છે. બે ભવ વચ્ચે અને બીજે પણુ કોઈ કોઇ પ્રસંગે આ ત્રણુજ બંધન હોય.

૬૯. ૨૧. ૪. ઔદારિક ઔદારિક બંધન નામ કર્મ-નવી આવેલી પરિણુત ઔદારિક વર્ગણુા જુની પરિણુત ઔદારિક વર્ગણુા સાથે એકાકાર થાય, તે ઔદારિક–ઔદારિક બંધન. તેનું પ્રેરક આ કર્મ છે.

૭૦. ૨૨. ૫ ઔદારિક કાર્મણુ બંધન નામ કર્મ **૭૧. ૨૩. ૬. ઔદારિક તૈજસ્ બંધન નામ કર્મ** **૭૨. ૨૪. ૭. ઔદારિક તૈજસ્ કાર્મણુ બંધન નામ કર્મ.**	ઉપર પ્રમાણે પરિણુત ઔદાદિક વર્ગણુા તૈજસ્. અને કાર્મણુ સાથે મિશ્રણુ પામે છે અને છેવટે એ બન્નેના મિશ્રણુ સાથે પણુ એકાકાર થાય છે. ત્યારે

ઉપરના ત્રણુ બંધન થાય છે. અને તેના પ્રેરક આ ત્રણુ કર્મો છે.

પ્રથમ સમયે આવેલી ઔદારિક વર્ગણાનો પ્રથમ સંબંધ તેજ વખતે નવી આવેલી તૈજસ્ અને કાર્મણ સાથે થાય, તથા તૈજસ્-કાર્મણના મિશ્રણ સાથે મિશ્રણ થઇ જાય. પછી આવેલી નવી ઔદારિક વર્ગણાનો સંબંધ પ્રથમની ઔદાદિક સાથે, તેજ વખતે આવેલી તૈજસ્ અને કાર્મણ સાથે અને છેવટે તૈજસ્ કાર્મણના એકાકાર મિશ્રણ સાથે એકકાર થાય છે.

ઉપર પ્રમાણેજ વૈક્રિય શરીરવાળાને અને આહારક શરીરવાળાને માટે સમજી લેવા.

૭૩. ૨૫. ૮. વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન નામ કર્મ

૭૪. ૨૬. ૯. વૈક્રિય તૈજસ્ બંધન નામ કર્મ

૭૫. ૨૭. ૧૦. વૈક્રિય-કાર્મણ બંધન નામ કર્મ

૭૬. ૨૮ ૧૧. વૈક્રિય તૈજસ્ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ

૭૭. ૨૯. ૧૨. આહારક-આહારક બંધન નામ કર્મ

૭૮. ૩૦. ૧૩. આહારક તૈજસ્ બંધન નામ કર્મ

૭૯. ૩૧. ૧૪. આહારક કાર્મણબંધન નામ કર્મ

૮૦. ૩૨. ૧૫. આહારક. તૈજસ્ કાર્મણ બંધન નામ કર્મ

દેવનારકને ઔદારિક સાથેના ચાર બંધનને બદલે આ ચાર વધારે હોય છે. એટલે કુલ સાત બંધન તેને પણ હોય છે. ચાર બંધનના પ્રેરક આ ચાર કર્મો છે. ચતુર્દશ પૂર્વધર જ્યારે આહારક શરીર બનાવે ત્યારે આ ચાર જાતના બંધનોનો સંભવ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે તે પણ સાત થાય છે. તે વખતે આ કર્મ આ ચાર બંધનોમાં પ્રેરક થાય છે.

જો આ બંધન નામ કર્મ ન હોય, તો શરીરની વર્ગણાઓનું પરસ્પર એકાકાર મિશ્રણ ન થાય. એટલે. રેતીના લાડુની માફક પવનનો ઝપાટો લાગતાંજ શરીર વેરાઇ જાય. અથવા પાણીનો દરેડો પડતા ગળી જાય. પરંતુ તેમ બનતું નથી, તે આ કર્મને લીધે.

૯. સંઘાતન નામ કર્મ—

સમ્ ઉપસર્ગ હન્ ધાતુ ઉપરતી संघातन શબ્દ બને છે. તેનો અર્થ એકઠું કરવું, જત્થો કરવો, ઢગલો કરવો, એવો થાય છે. આ કર્મનું કામ ત્રણ રીતે સમજાય છે.

[૧] શરીર નામ કર્મને લીધે તે તે વર્ગણા મેળવવાનો આત્માનો હક્ક નક્કી થાય છે. પરંતુ વર્ગણાઓ પણ પરમાણુઓના સ્કંધોની બનેલી હોય છે. અને પરમાણુઓનો બંધ થાય ત્યારે સંઘાત નામના પરિણામ વિશેષથી સ્કંધો બને છે, સંઘાત થવામાં સ્નિગ્ધત્વ (ચિકાશ) અને રુક્ષત્વ (લુખાપણું) નામના બે પરમાણુધર્મો કારણભૂત બને છે. આ રીતે સ્કંધમાં બંધ થવામાં સંઘાત કારણ ભૂત બને છે. એટલે કે સંઘાત થવામાં સંઘાતન નામ કર્મ કારણ ભૂત છે. અને બંધ થવામાં બંધન નામ કર્મ કારણ છે. જે પ્રાણીનું જે જાતનું સંઘાતન નામ કર્મ તેજ પ્રમાણે પરમાણુઓમાં સંઘાત થાય. અને જેવું બંધન નામ કર્મ, તે પ્રમાણે બંધન —બંધ થાય. જો બંધન અને સંઘાતન નામ કર્મ ન હોય, તો સીધે સીધા કેવળ પરમાણુઓનું શરીર બનવું જોઇએ. પરંતુ તેમ ન બનતાં બંધ પામેલા અને સંઘાત પામેલા

પરમાણુઓની વર્ગણુાઓ શરીર બાંધવાના કામમાં આવે છે. આમ આ જાતના અણુ સમુહોજ શરીર બાંધવાના કામમાં આવે છે, બીજા છુટા પરમાણુઓ નહીં. તેનુ કારણુ શું ? એ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે–વર્ગણુાઓના બંધનમાં બંધન નામ કર્મ અને સંઘાતમાં સંઘાતનનામ કર્મ કારણુ છે.

શરીર બાંધવામાં ગ્રહણુ થતી દરેક પ્રાણીની વર્ગણુાઓની સંખ્યા તથા તેની ઉત્તમતા મધ્યમતા વિગેરે શરીર નામ કર્મની તરતમતાને આભારી છે. તે તરતમતાનું પ્રેરક પ્રતિ પ્રાણીના સંઘાતન અને બંધન નામ કર્મ છે. વિગેરે હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને આ અર્થ કરવામાં આવેલો છે.

[૨] જ્યારે આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે અને પછી પણુ ઓછામાં ઓછી ત્રણુ વર્ગણુાઓ તો ગ્રહણુ કરેજ છે. બે ભવની વચ્ચેના વખતમાં બે ગ્રહણુ કરે છે. વૈક્રિય શરીર-વાળા અને આહારક શરીરવાળા ત્રણુ ગ્રહણુ કરે છે. એટલે તૈજસ્ અને કાર્મણુ તો દરેક ક્ષણે ગમે તે :વખતે ગ્રહણુ થાયજ છે. માત્ર વિગ્રહ ગતિના કે સમુદ્ઘાતના અના-હારક ક્ષણુમાં કોઈ પણુ પ્રકારની વર્ગણાનું ગ્રહણુ જીવ કરતો નથી. પરંતુ જ્યારે વર્ગણા ગ્રહણુ કરવાનીજ હોય ત્યારે વર્ગણુાઓ તો બધી એકમેક મિશ્રિત રૂપમાંજ હોય છે. એક સોયના નાકા જેટલી જગ્યામાં પણુ બધી વર્ગણુાઓ હોય છે. એટલા એ સમુદાયમાંથી આ સંઘાતન નામ કર્મ સજાતીય વર્ગણુાઓને પોતાની સજાતીય વર્ગણુા તરફ ખેંચી એકત્ર કરે છે.

૩. અથવા, આ રીતે શરીર નામ કર્મ, આહાર પર્યાપ્તિ તથા શરીર પર્યાપ્તિ નામ કર્મના બળથી પરિણામ પામીને આવેલી વર્ગણાઓને સજાતીય તથા વિજાતીય વર્ગણા સાથે સંઘાતન કરી મૂકે એટલે પછી બંધન નામ કર્મ તેનું પરસ્પર બંધન કરી નાંખે.

આ બાબત હજુ આવિષયના નિષ્ણાતો સાથે ચર્ચા કરીને શાસ્ત્રનો તાત્પર્યાર્થ નક્કી કરવો.

બંધન જો કે અનેક જાતના થાય છે. પરંતુ જુની વર્ગણાઓ સાથે નવી જે વર્ગણાઓનું સંધાન કરવાનું હોય છે, તે વધારેમાં વધારે પાંચ જાતની હોય છે. એટલે સંઘાતન નામ કર્મ પાંચ જાતના ગણાવેલા છે

૮૧. ૩૩. ૧. ઔદારિક સંઘાતન નામ કર્મ— ઔદારિક વર્ગણાના સંઘાતમાં પ્રેરક કર્મ. એજ પ્રમાણે નીચેના ચાર સમજી લેવા.

૮૨. ૩૪ ૨. વૈક્રિય સંઘાતન નામ કર્મ	ઉપર પ્રમાણે જ વૈક્રિય વિગેરેમાત્ર શબ્દાનાફેર કરીને ભાવાર્થ સમજી લેવો
૮૩. ૩૫. ૩. આહારક સંઘાતન નામ કર્મ	
૮૪. ૩૬. ૪. તૈજસ્ સંઘાતન નામ કર્મ	
૮૫. ૩૭. ૫. કાર્મણ સંઘાતન નામ કર્મ	

૭. સંહનન નામ કર્મ.

આ કર્મ શરીરની મજબૂતીનું પ્રેરક છે. શરીરમાં જે મજબૂતી જણાય છે, તે સંહનન. અને તે ઉત્પન્ન કરનાર આ કર્મ છે. જો આ કર્મ ન હોય તો શરીરમાં મજબૂતી ન આવે. બળનું પ્રેરક જો કે આત્મિક વીર્ય–શક્તિ છે. છતાં તેને પ્રગટથવા માટે શરીરમાં જે મજબૂતી હોય છે, તેનું પ્રેરક

આ કર્મ છે. ભવિષ્યમાં શરીરની મજબૂતી જેવી થવાની હોય, તેમાં ઉપયોગી થાય તેવીજ રીતે પહેલે સમયે-થીજ ગ્રહણ કરેલી વર્ગણામાં પરિણામ થવા લાગે છે.

પ્રત્યેક પ્રાણીની મજબૂતી એકઠી કરીયે તો તેમાં અનેક જાતની ચડતા ઉતરતા ક્રમની મજબુતી માલૂમ પડશે. પરંતુ તેનું સામાન્ય વર્ગીકરણ કરીને છ દાખલાથી છ પ્રકારની શરીરની મજબૂતી સમજાવવામાં આવે છે.

૮૬. ૩૮. ૧. વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ.

વજ્ર એટલે ખીલો. ઋષભ એટલે પાટો. નારાચ એટલે બન્ને તરફ મર્કટબંધ, એટલે વાંદરીને પેટે જેમ તેનું બચ્ચું વળગી રહે છે, વાંદરી ગમે તેમ કૂદે પણ તે છુટું નજ પડે, તેમ. અથવા તમારા બન્ને હાથથી મજબૂત તમારા પોતાનાજ હાથના કાંડા પકડો. બસ. આનું નામ મર્કટ બંધ. તેના ઉપર એક મજબૂત ઋષભ એટલે લોઢાનો પાટો વીંટી લઇએ, અને પછી તેના પર સોંસરો લોઢાનો ખીલો ઠોકી બેસાડીએ એટલે કેટલી બધી મજબૂતી થાય? બસ. જેના શરીરના હાડકાનું બંધારણ આટલું બધું મજબૂત હોય, તેનું નામ **વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન** કહેવાય. આ સંહનન કહેવાય. આવું સંહનન એટલે શરીરનો આવો મજબૂત બાંધો ઉત્પન્ન કરે તે કર્મ વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ કહેવાય.

અહીં ખાસ એક વાત સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર જણાય છે કે-વજ્ર ઋષભનારાચ સંહનન, અને વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ: એ બન્ને જુદી જુદી વસ્તુઓ છે.

સંહનન એ શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલી મજબૂતી છે. અને સંહનન નામ કર્મ, એ મજબૂતી ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ છે. તેવીજ રીતે–ઔદારિક શરીર અને ઔદારિક શરીર નામ કર્મ, એ બન્ને પણ જુદી જુદી વસ્તુઓ છે. ઔદારિક શરીર ઔદારિક વર્ગણાનું બને છે. અને તેનું પ્રેરક કર્મ, તે ઔદારિક શરીર નામ કર્મ છે. દરેક કર્મ કાર્મણ વર્ગણાના હોય છે. અને તે પ્રથમ બાંધવામાં આવે છે, અને તેનું અમુક વખતે ફળ મળે છે. ત્યારે ઔદારિક શરીર વિગેરે તેના ફળ છે. દેવગતિ ફળ છે. દેવગતિ રૂપે ફળ આપનાર કર્મ તે દેવગતિ નામ કર્મ. તે જ રીતે ઔદારિકાદિક શરીરની વર્ગણાઓમાં થતો સંઘાત, તે સંઘાતન. અને તેનું પ્રેરક કર્મ તે સંઘાતન નામ કર્મ. આ ભેદ જો કે તમે આટલું શીખ્યા છો, એટલે સમજતા હશોજ. પરંતુ વધારે સ્પષ્ટ કરવાના હેતુથી, અથવા ભૂલ ન થઇ જાય એવા હેતુથી તમને ચેતવ્યા છે. માટે હવે દરેક પ્રસંગે કર્મ અને કર્મનું ફળ એ બન્નેનો જુદો જુદો અભ્યાસ કરજો.

બરાબર છે, કોઇ વખતે ગુંચવાડો થઇ જવા સંભવ છે. આટલી ચેતવણીથી હવે બરાબર સાવચેત રહીશું. ઘણી વખત એવી ભૂલ થાય છે કે, ઔદારિક શરીર નામ કર્મ વિષે પ્રશ્ન પૂછયો હોય છે, અને વિદ્યાર્થીઓ ઔદારિક શરીર વિષે સમજાવીને ચૂપ રહે છે, અથવા ઔદારિક શરીર વિષે પ્રશ્ન હોય તો, ઔદારિક શરીર નામ કર્મની વ્યાખ્યા બોલી જાય છે. આવો ભ્રમ થઇ જતો ઘણી વખત જોવામાં આવે છે.

૮૭. ૩૯. ૨. ઋષભનારાચ સંહનન નામ કર્મ— મર્કટ બંધ પહેલા જેવો રાખો ને તેના પર પાટો પણ રહેવા દો. માત્ર ખીલો નહીં. એમ જે જાતની મજબૂતી થાય, એવો હાડનો બાંધો, તે ઋષભ નારાચ સંહનન. અને તેવો બાંધો અપાવનાર કર્મ, તે ઋષભ નારાચ સંહનન નામ કર્મ.

૮૮. ૪૦. ૩. નારાચ સંહનન નામ કર્મ—માત્ર બન્ને તરફ મર્કટ બંધજ, પરંતુ તેના ઉપર પાટો કે ખીલો કશુંયે નહીં. એવો બાંધો તે નારાચ સંહનન, અને તેનું પ્રેરક એટલે તે અપાવનાર કર્મ તે નારાચ સંહનન નામ કર્મ.

૮૯. ૪૧. ૪. અર્ધનારાચ સંહનન નામ કર્મ— તમે તમારા હાથના બન્ને કાંડા પરસ્પર પકડ્યા છે. તેમાંનો એક હાથ છુટો કરો એટલે એક તરફ મર્કટ બંધ રહેશે. આનું નામ અર્ધ નારાચ. આવો હાડકાંનો બાંધો તે અર્ધનારાચ સંહનન અને તે અપાવનાર કર્મ, તે અર્ધનારાચ સંહનન નામ કર્મ.

૯૦. ૪૨. ૫. કિલિકા સંહનન નામ કર્મ—બસ, બન્ને તરફનો મર્કટ બંધ છોડી નાંખો. માત્ર બન્ને હાથને પાસે પાસે રાખો. માત્ર તેની વચ્ચે એક નાનકડી નાજુક પાતળી ખીલી કિલિકા-નાંખી દઇએ. અને જે મજબૂતી થાય, તેના જેવો શરીરના હાડનો બાંધો, તે [કિલિકા દૃષ્ટાન્તોપલક્ષિત] કિલિકા સંહનન નામ કર્મ. અને તેવું સંહનન અપાવનાર કર્મ તે કિલિકા સંહનન નામ કર્મ.

૯૧. ૪૩. ૬. સેવાર્ત સંહનન નામ કર્મ—બસ. ખીલી પણ નહીં. માત્ર પાસે પાસે રહેલા હાડકાના સાંધા બહુજ સાધારણ મજબૂતીથીજ વળગી રહ્યા હોય છે. આમ અલ્પ મજબૂતિવાળા શરીરના બાંધાને માટે સેવાર્ત, છેદાર્ત, સૃપાટક, છેવટ્ઠું એવા જુદા શબ્દો છે. તેનું પ્રેરક કર્મ તે સેવાર્ત સંહનન નામ કર્મ.

જો કે દરેકને આ પ્રમાણેજ હાડકાનો બાંધો હોય છે, એમ નથી. પરંતુ કેટલાકને શરીરમાં હાડકા નથી પણ હોતા, તેથી આ દાખલા ઉપરથી માત્ર શરીરની મજબૂતી નો પ્રકાર સમજી લેવો. એક એકના વર્ગમાં આવા અનેક ઓચ્છા વત્તા પ્રકારો પડી જાય છે. માત્ર શાસ્ત્રોપયોગી વિષય સમજાવવા માટે આમ સ્થૂલ પ્રકાર પાડી બતાવ્યા છે. પરંતુ શરીરની મજબૂતી વિષે એકલું સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર રચવા બેસીએ તો વિગતવાર વધારે પેટા ભેદો પાડીને તેનું વર્ગીકરણ કરી વિવેચન કરી શકાય. પરંતુ અહીં કર્મ શાસ્ત્રમાં તેનો જે રીતે ઉપયોગ છે, તેટલા પુરતો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે ને તેજ ઉચિત છે.

૮. સંસ્થાન નામ કર્મ—

આ કર્મ શરીર, તેના અવયવો, અને એકંદર તેની રચનાની પ્રમાણ સરતાનું પ્રેરક કર્મ છે. સંક્ષેપમાં માત્ર અહીં-ના ઉપયોગ પુરતા તેના ૬ પ્રકારો બતાવ્યા છે. આ કર્મ ન હોય તો શરીર વિગેરેની આકૃતિનું કાંઇ ઠેકાણું ન રહે. વિરૂપ આકૃતિ વાળો માણુસ પણ સૌભાગ્ય નામ કર્મને

લીધે બીજાને વ્હાલો લાગે, તથા યશનામ કર્મને લીધે તેનો યશ પણ ફેલાય, છતાં જેના શરીરની આકૃતિ સુંદર હોય, એટલું પુણ્ય જેણે ઉપાર્જ્યું હોય, તે સુભગ અને યશસ્વી પણ હોય, કદાચઆ રીતે સુંદર આકૃતિ જેમ મોહક અને આકર્ષક બને છે, તેમ આકર્ષકતાના કારણ સૌભાગ્ય નામ કર્મ વિગેરે પણ હોય છે. માત્ર શરીર વિગેરેની આકૃતિનું નિમાયક આ કર્મ છે.

જગત્ભરમાં ત્રણ કાળમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રાણી માત્રના શરીરની આકૃતિના વર્ગ પાડીએ તો અસંખ્ય વર્ગ પડી શકે. પરંતુ એમ વર્ગીકરણ કરતાં કરતાં આ કર્મ શાસ્ત્રમાં ઉપયોગી થાય તેવા છ પ્રકારોમાં હરેક ભેદો-પેટા ભેદોનો સમાવેશ કરીને આ કર્મનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં પ્રથમ સૌથી ઉત્તમ સંસ્થાન કેવું હોય, તે બતાવીને સર્વથી હલકામાં હલકું કેવું હોય, તથા તેની વચ્ચેના બીજા જાણવા જેવા ઉપયોગી ભેદો બતાવીને નીચે પ્રમાણે છ પ્રકારો પાડવામાં આવે છે.

૯૨. ૪૪. ૧. સમચતુરસ્ર સંસ્થાન નામ કર્મ—સમ=સરખાં. ચતુર્=ચાર. અસ્ર=ખુણાં. સંસ્થાન=આકૃતિ. એટલે પર્યંકાસને પલાંઠી વાળીને બેઠા પછી ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખભા સુધી ૨. જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખભા સુધી ૩ બે ઢીંચણ વચ્ચેનો ગાળો ૪ પલાંઠી વખતના પગના બન્ને નળાના સંજોગથી લલાટ સુધી, એ ચારેયનું અંતર સરખે માપે થાય એવી શરીરની રચના હોય, તે સમચતુરસ્રસંસ્થાન કહેવાય. તેનું પ્રેરક કર્મ તે સમ

ચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન નામ કર્મ. આવા પ્રકારની જેના શરીરની આકૃતિ હોય, તે ઉત્તમોત્તમ આકૃતિ કહેવાય. આથી ઉત્તમ આકૃતિ જગત્‌માં બીજી કોઇ નથીજ. આવી આકૃતિ હોય, તેનું શરીર અને તેના બીજા અવયવો વિગેરે બરાબર સુરેખ સુંદર આકારવાળા અને બરાબર માપસર હોય. આ બધા માપ અને આકૃતિઓ રેખાઓ વિગેરેનું વર્ણન કરનારૂં સામુદ્રિક શાસ્ત્ર અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે. પોતાના આંગળથી બરાબર ૧૦૮ આંગળ શરીર ઉંચું હોય, છાતી પણ બ-રાબર તેજ માપે હોય, છાતીમાં કૌસ્તુભ હોય, હાથ પ-ગના તળીયાં લાલ હોય, વિગેરે અનેક સંપૂર્ણ શુભ લક્ષણ લક્ષિત દેહલતા આ સંસ્થાન વાળાને હોય છે.

૯૩. ૪૫. ૨. ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાન નામ કર્મ—ન્યગ્રોધ એટલે વડ, પરિમંડળ એટલે ઘેરાવો. ન્યગ્રો-ધના પરિમંડળ જેવું સંસ્થાન તે ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સં-સ્થાન, અને તેનું પ્રેરક કર્મ તે ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાન નામ કર્મ. વડનું થડ એટલું બધું સુંદર નથી હોતું પરંતુ તેના ઉપર ઘટા હોય છે. તેથી દૂરથી વડની સુંદરતા લાગે છે. આ ઉપમાથી બીજા સંસ્થાનનું સ્વરૂપ આપણા ખ્યાલમાં ઉતારવાનો શાસ્ત્રકારોએ પ્રયત્ન કર્યો છે. તેથી એ સંસ્થાનનું નામ પણ એવી રીતે ઉપમાન ગર્ભિત શબ્દો થી રૂઢ કરવામાં આવ્યું છે. ભાવાર્થ એ છે કે ઉપર લખેલા સંસ્થાનમાં આખું શરીર સંપૂર્ણ લક્ષણ લક્ષિત હોય છે. તે પ્રમાણે આ સંસ્થનમાં માત્ર શરીરનો કેડ ઉપરનો ભાગ સંપૂર્ણ લક્ષણ લક્ષિત હોય છે, નીચેનો ભાગ સુંદર તો

હોયજ, પણ તેમાં સંપૂર્ણ લક્ષણોની અપેક્ષાએ કંઇક ખામી હોય છે.

૯૪. ૪૬. ૩. **સાદિસંસ્થાન નામ કર્મ**—સાદિ અથવા સાચિ એમ બે નામ આ સંસ્થાનને માટે વપરાય છે. સાદિ એટલે માત્ર અમુક જગ્યાએથી શરૂઆત એવો અર્થ થાય છે. અર્થાત્ કેડથી શરૂઆત થઇ પગ સુધીનો બધો ભાગ યથાર્થ લક્ષણોપેત હોય તે સાદિ સંસ્થાન નામ કર્મ. સાચિ શબ્દનો અર્થ તે નામનું કોઇ વૃક્ષ વિશેષ હશે કે જે નીચેના ભાગમાં રમણીય હશે, બીજા સંસ્થાન કરતાં આ ત્રીજું સંસ્થાન વિપરીત છે.

૯૫. ૪૭. ૪. **કુબ્જ સંસ્થાન નામ કર્મ**—બન્ને ભાગમાં લક્ષણો ન્યૂન હોય. કુબ્જ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ કુબડું એવો થાય છે. પરંતુ એ કુબડાપણું ઉપરના ત્રણ સંસ્થાનમાં બતાવેલા લક્ષણો પુરેપુરા ન હોય, તેની અપેક્ષાએ સમજવું. જે શરીરમાં ઉપર નીચે બન્ને ભાગ સંપૂર્ણ લક્ષણ લક્ષિત ન હોય, કંઈક કંઇક ખામી હોય તે કુબ્જ સંસ્થાન, અને તેનું પ્રેરક કર્મ તે કુબ્જ સંસ્થાન નામ કર્મ.

૯૬. ૪૮. ૫. **વામન સંસ્થાન નામ કર્મ**—વામન શબ્દનો અર્થ ઠીંગણું થાય છે. પરંતુ ઠીંગણાપણું ઉપરના સંસ્થાનોની અપેક્ષાએ સમજવું. એટલે કે કુબ્જ સંસ્થાનમાં યદ્યપિ સર્વ અવયવો સંપૂર્ણ લક્ષણોપેત ન હોય, છતાં શરીરનો કદ, બાંધો, રચના વિગેરે ઠીક હોય; તેના કરતાં આ સંસ્થાન વાળા શરીરમાં

સંપૂર્ણ લક્ષણો તો ન હોય, પરંતુ કંઈક નીચાપણું હોય. માટે તેનું નામ વામન સંસ્થાન. તેનું પ્રેરક કર્મ વામન સંસ્થાન નામ કર્મ.

૯૭. ૪૯. ૬. **હુંડક સંસ્થાન નામ કર્મ**—હુંડક અથવા હુંડન એ બે શબ્દો વપરાય છે. હુંડકનો અર્થ અવ્યસ્થિત એવો કંઈક થાય છે. જે શરીરમાં અવયવો વિગેરેમાં લક્ષણોપેતતા તો નહોય, પરંતુ ઉલટી વિલક્ષણતા હોય, એ રીતે અવ્યવસ્થિત સમજવું. આવા સંસ્થાનનું પ્રેરક કર્મ તે હુંડક સંસ્થાન નામ કર્મ.

૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. **વર્ણ નામ કર્મ, ગંધ નામ કર્મ, રસ નામ કર્મ, સ્પર્શ નામ કર્મ** આ ચારેય કર્મો અને તેના ભેદોનું વર્ણન સાથેજ કરીશું.

શરીર નામ કર્મથી શરીરની વર્ગણા મળી. શરીર પર્યાપ્તિથીતેમની રચના કરી. બંધન અને સંઘાતનથી તેના બંધન, સંઘાતન થયા. નિર્માણ નામ કર્મે શરીરના અવયવોના સ્થાનો નક્કી કરી આપ્યા, ત્યાં અંગોપાંગ નામ કર્મે અવયવો રચ્યા. સંસ્થાન નામ કર્મે તેની યથા યોગ્ય આકૃતિ, અને સંહનન નામ કર્મે શરીરમાં અને અવયવોમાં યથા યોગ્ય મજબૂતી મૂકી. તથા પ્રત્યેક નામ કર્મે એકજ જીવને એકજ શરીરમાં રહેવાનો અધિકાર આપ્યો, વિગેરે વિગેરે રીતે શરીર અને આત્માના સંબંધથી જીવતું જાગતું પ્રાણી તો દુનિયામાં અસ્તિત્વ ધરાવતું થયું. પરંતુ દરેક શરીરના રંગ, સ્વાદ, સ્પર્શ, ગંધ વિગેરે નક્કી કરનાર કર્મો તો જોઈએજ ને?

યદ્યપિ, શરીર પુદ્ગલ પરમાણુઓની વર્ગણાઓનું બને છે. એ વાત તો આગળ સમજાવી છે. પરમાણુમાંજ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ ગુણો હોય છે. જે વખતે જેવા સંજોગો તે વખતે તેવું રૂપાન્તર થયા કરે છે. દાખલા તરીકે–બાવળના લાકડાનો કકડો લાલ રંગનો છે. એટલે કે તે પરમાણુઓના જથ્થામાં લાલ રંગ પ્રગટ થયો છે. હવે તેને અગ્નિમાં સળગાવો, એટલે તેનો કાળો કોલસો બની જશે. અર્થાત્ એજ લાકડાનો કકડો લાલ મટીને કાળો થઇ ગયો. સંજોગને લીધે તેનો રંગ બદલાઇ ગયો. તેવા ઘણા દાખલા આપી શકાય. આ રીતે પરમાણુમાં વર્ણાદિ ગુણો હોય છે. પરંતુ સંજોગવશાત્ તેમાં ફેરફાર થયા કરે છે.

હવે જીવનું શરીર પણ પરમાણુઓનુંજ બને છે. એટલે તેમાં પણ સ્વાભાવિક રીતેજ વર્ણાદિ પ્રગટ થશે જ. તો પછી તેના પ્રેરક કર્મો માનવાની જરૂર શી ? એ જાતની શંકા અહીં થયા વિના રહેતી નથી.

તેનું સમાધાન એ છે કે–યદ્યાપિ પરમાણુઓમાં અને વર્ગણાઓમાં સ્વાભાવિકજ રીતે વર્ણાદિ હોય છે. પરંતુ જયારે જીવ તેનું શરીર બનાવે છે, ત્યારે માત્ર શરીરજ બનાવે છે. પરંતુ શરીરમાં વર્ણાદિ દેખાય છે, તે દેખાવા ન જોઇએ. કારણકે શરીર નામકર્મ તો શરીરજ આપી શકે. આ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે કે કુદરતી સંજોગો ગમે તેવા હોય, તેને અને આત્માને લાગે વળગે શું ? એ વર્ણાદિક અમુક પરમાણુઓના ભલે હોય, તેથી અમુક આત્મા સાથે તેને સંબંધ શો ? છતાં તે અમુક આત્માના બને છે. અને તેના સંજોગો

પ્રમાણે રૂપાન્તર પામે છે. તે આ કર્મોને લીધે. અર્થાત્ કુદરતી સંજોગો સર્વ સામાન્ય છતાં તે અમુકના જ બને છે, અને અમુકનાજ કામમાં આવે છે. તેનું કારણ તેના પોતાના કર્મો છે. તેજ રીતે બંધન અને સંઘાતન પામવાનો ગુણ પરમાણુમાં છે.છતાં અમુક પ્રાણીના શરીરના પરમાણુઓમાં અમુક જાતના બંધન અને સંઘાતન થાય, એ તેના તેના બંધન અને સંઘાતન નામ કર્મને લીધે. તેજ રીતે અહીં પણ કુદરતી રીતે પરમાણુઓમાં વર્ણાદિ છતાં તે અમુક આત્માના બને છે. અને પાછા અમુક જાતના ફેરફારો પામે છે. તે આ કર્મોને લીધે. જો આ કર્મો નહોય, તો એ વર્ણાદિ ઉપર આત્માનો હક્કજ ન ચાલે. ભલે વર્ગણાઓ મળે, તેમાંના વર્ણાદિ ઉપર તેનો અધિકારજ ન રહે. એટલે પ્રથમ તો એ વર્ણાદિ ઉપર જે અધિકાર અમુક આત્માનો થાય છે. તે આ કર્મોને લીધે. બીજાં ફેરફારો થવાની તો વાત પછી. બીજા ફેરફારો થાય છે. તે વર્ણાદિ કર્મોની તરતમતાને લીધે સમજવા. અને વર્ણાદિ કર્મોની તરતમતા આત્માના અધ્યવસાય સાથે સંબંધ રાખે છે. અધ્યવસય પ્રત્યેક આત્માના સ્વતંત્ર જુદા હોય છે એટલે પછી શરીરના વર્ણાદિ પણ પોતપોતાના સ્વતંત્ર ગણાય છે. અને તેના ફેરફારો આત્માના અધ્યવસાય ઉપર આધાર રાખે છે. નહીં કે પરમાણુ વર્ગણાના કુદરતી ફેરફારોના સંજોગ ઉપર.

વર્ણ એટલે સામાન્ય રીતે રંગ એવો અર્થ થાય છે. તે રંગ અનેક જાતના જોવામાં આવે છે. છતાં બધાનું વર્ગીકરણ કરીને મુખ્ય પણે પાંચ રંગો છે, એમ જૈન શાસ્ત્રકારાઓ નક્કી કર્યું છે. કાળો, ધોળો, રાતો, પીળો, લીલો.

ગંધ અણુ બધા ગંધોનું એકીકરણ કરીને બે જાતના નક્કી કર્યા છે. સુરભિગંધ=સુગંધ અને દુરભિગંધ એટલે દુર્ગંધ.

રસ–રસ એટલે સ્વાદ. સ્વાદ અનેક જાતના હોય છે. પરંતુ તેનું એકીકરણ પાંચ પ્રકારોમાં સમાવેલું છે. તિખો, કડવો, મીઠો (ગળ્યો), ખાટો, તુરો.

સ્પર્શ આઠ નક્કી કર્યા છે. ટાઢો, ઉનો, સુંવાળો, ખડબચડો, ભારે, હલકો લુખો, અને ચીકણો.

આ રીતે આ વર્ણાદિ ૨૦ નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. બીજા બધા પ્રકારોનો તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. શરીરની રચનાના પ્રથમ ક્ષણથીજ પ્રાણીના પોતાના કર્મ પ્રમાણે વર્ણાદિનો પરિણામ થવા માંડે છે.

૯૮. ૫૦. ૧. શ્યામવર્ણ નામ કર્મ—ભેંશ, બકરી, હબસી, ભીલ, કાગડા. કોયલ, ભમરા, વિગેરે પ્રાણીઓના શરીરો કાળા જણાય છે. તેનું કારણ તેઓના ઔદારિક શરીરની વર્ગણામાં રહેલા સ્વાભાવિક વર્ણો કાળા વર્ણ રૂપે પરીણામ પામ્યા છે. તેમ થવામાં આ કર્મ પ્રેરક છે. દરેકની કાળાશમાં થોડા થોડા ફેર જણાય છે, તેનું કારણ દરેકનું શ્યામવર્ણ નામ કર્મ જુદી જુદી જાતનું હોય છે, તે છે. હવે પછીના બીજા વર્ણ નામ કર્મો તથા ગંધ નામ કર્મો વિગેરેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણેજ સમજી લેવી.

૯૯. ૫૨. ૩. હારિત વર્ણ નામ કર્મ–દાખલા–ઈયળો, ઝાડના પાંદડા, પોપટ, લીલી દ્રાક્ષ,

૧૦૦. ૫૧. ૩. રક્ત વર્ણ નામ કર્મ– „ ઘોડા, ગાય, હરણ, લાલમાકડું. મરચાં, પોથી.

૧૦૧. ૫૩. ૪. પીત વર્ણ નામ કર્મ— ,,

ભમરીઓ, સિંહ, કુતરા, સંતરા, મોગરાના ફૂલ.

૧૦૨. ૫૪. ૫. શ્વેત વર્ણ નામ કર્મ- ,,

ગાય, ઘોડા, માણસો, ધોળા કબૂતર, ફુલ, જુવાર, સસલું.

કેટલાકના રંગો આથી જુદી જાતના હોય છે. અથવા ચિત્ર વિચિત્ર હોય છે. છતાં તેમાં મુખ્યપણે તો આ પાંચનુંજ મિશ્રણ હોય છે. અથવા પાંચેય જુદા જુદા સ્થાનમાં ગોઠવાયેલા હોય તેથી પણ ચિત્ર વિચિત્ર લાગે. અથવા તે તે પ્રાણીઓના પોત પોતાના વર્ણને માટે જુદી જુદી જાતના વર્ણ નામ કર્મ માનવામાં વાંધો નથી. માત્ર શાસ્ત્ર-માં સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ કરવા માટે આ પાંચ પ્રકારો બતાવ્યા છે. પરમાણુઓના કુદરતી વર્ણો ઉપર આ કર્મને લીધે અમુક આત્માનું આધિપત્ય જામે છે.

૧૦૩. ૫૫. ૧. સુરભિગંધ નામ કર્મ-દાખલા-

કસ્તુરી મૃગ, ગુલાબ વિગેરેના ફુલો, માટી, સુખડ.

૧૦૪. ૫૬. ૨. દુરભિગંધ નામ કર્મ— ,,

લસણ, ડુંગળી, કેટલાક કીડાઓ.

આમાં પણ ચિત્ર વિચિત્ર ગંધો હોય છે. પ્રત્યેક પ્રાણીના શરીરની જુદી જુદી કંઇક વિલક્ષણ ગંધ હોય છે. પરંતુ તે બધાનું સંક્ષેપથી એકીકરણ આ બે પ્રકા-રમાં થાય છે.

૧૦૫. ૫૭. ૧. તિક્ત રસ નામ કર્મ-દાખલા-

અંદરજવ, કડુ, કુંવાર, કારેલા, લીંબડો.

૧૦૬. ૫૮. ૨. કટુક રસ નામ કર્મ— „
મરી, મરચાં, સૂંઠ, તજ, લવીંગ.

૧૦૭. ૫૯. ૩. કષાય રસ નામ કર્મ— „
હરડે, સોપારી, મીંઢીયાવળ, નસોતર,

૧૦૮. ૬૦. ૪. અમ્લ રસ નામ કર્મ— „
આંબલી, લીંબુ, કેરી, આંબળાં, બિજોરાં.

૧૦૯. ૬૧. ૫. મધુર રસ નામ કર્મ— „
શેરડી, ચીકુ, પાકાં કેળાં, પાકી કેરી.

સંસ્કૃત ભાષામાં-તિકત શબ્દનો અર્થ ‘કડવું’ એવો પણ થાય છે. અને કટુકનો અર્થ તીખું એવો પણ થાય છે. જો કે પ્રતિ પ્રાણીને પો- પોતાના શરીરનો સ્વાદ જુદો જુદો હોય છે. અને તેનું પ્રરક કર્મ પણ પોત પોતાને જુદું જુદું હોય છે. પરંતુ બધાનું એકી કરણ કરતાં આ પાંચ જાતના રસમાં અથવા તેના મિશ્રણુથી ઉત્પન્ન થતા અનેક પ્રકારોમાં સમાવેશ પામી શકે છે. અહીં એટલું યાદ રાખવું કે દાખલાઓમાં જણાવેલા પ્રાણીઓમાં વર્ણાદિ ચારેય હોય છે. પરંતુ તેમાંથી જેમાં જે મુખ્ય હોય છે. તે ધ્યાનમાં રાખીને દાખલા આપ્યા છે. સૂંઠ, રંગે ધોળી, ગંધે-સુંગધી, સ્વાદે તીખી. અને સ્પર્શે ખડબચડી હોય છે. તે પ્રમાણે બધામાં યથાયોગ્ય રીતે સમજી લેવું.

૧૧૦. ૬૨. ૧. ગુરુ સ્પર્શ નામ કર્મ—દાખલા-
લોઢું, પત્થર, આપણું શરીર.

૧૧૧. ૬૩. ૨. લઘુ સ્પર્શ નામ કર્મ— „
રૂ, પક્ષિનું શરીર.

૧૧૨. ૬૪. ૩. મૃદુ સ્પર્શ નામ કર્મ— „

ફૂળો, ફૂલો, આપણા શરીરો.

૧૧૩. ૬૫. ૪. ખર સ્પર્શ નામ કર્મ— „

સીતાફળ, અનનસ, સંતરાં. શીળો, મગર.

૧૧૪. ૬૬. ૫. શીત સ્પર્શ નામ કર્મ— „

કેળ, બરફ, પાણી.

૧૧૫. ૬૭. ૬. ઉષ્ણ સ્પર્શ નામ કર્મ— „

અગ્નિ.

૧૧૬. ૬૮. ૭. સ્નિગ્ધ સ્પર્શ નામ કર્મ— „

કેટલાક જંતુઓના શરીર ઉપર ચીકાસ હોય છે.

૧૧૭. ૬૯. ૮. રુક્ષ સ્પર્શ નામ કર્મ— „

કેટલાક જંતુઓના શરીર રાખ જેવા લુખા હોય છે.

વિહાયોગતિ નામ કર્મ—

પ્રાણીને શરીર અને તેને લગતી ઘણીખરી સગવડો ઉપરના કર્મોથી મળે છે, ત્રસ નામ કર્મ ગતિ શકિત આપે છે. પરંતુ ગતિ એટલે ચાલવાની રીતમાં પણ ફેરફાર હોય છે. કેટલાક પ્રાણીઓની ગતિ સુંદર આનંદ આપે તેવી હોય છે, એટલે વખણાય છે. જેમકે ઉત્તમ ઘોડા, હાથી, બળદ, ગાય, હંસ, વિગેરે વિગેરે.

અને કેટલાકની ચાલ એટલી બધી ખરાબ હોય છે કે—જે વખણાતી નથી. ઉંટ, ખચ્ચર વિગેરે વિગેરે. આ ગતિ આકાશના અવકાશમાં પ્રાણીઓ કરે છે. એટલે 'વિહાયોગતિ' નામ આપી પ્રથમ જણાવેલા ગતિ નામ કર્મથી આ

કર્મને જુદું પાડેલ છે. આકાશને બદલે વિહાયસ્ શબ્દ વાપરેલો છે. વિહાયસ્ એટલે આકાશ.

૧૧૮. ૭૦. ૧. શુભ વિહાયોગતિ નામ કર્મ–ગતિ શક્તિવાળા જીવ તથા (પુદ્‌ગલ) શરીરનો સંજોગ થવા છતાં, ગતિ કરવાની શક્તિ ત્રસ નામ કર્મ આપે છે. પરંતુ તેમાં શુભ ગતિનું નિયામક આ કર્મ છે.

૧૧૯. ૭૧. ૨. અશુભ વિહાયો ગતિ નામ કર્મ–આ કર્મ ઉપરના કર્મથી વિપરીત છે.

જીવમાં રહેલી ગતિ શક્તિને ત્રસ નામ કર્મ મર્યાદિત કરે છે, અને ગતિ શક્તિ પ્રવર્તવા દે છે. તેમાં શુભાશુભનું નિયામક આ કર્મ છે. એટલે એક રીતે આ કર્મ ત્રસ નામ કર્મની સાથે સંબંધ ધરાવતું હોય તેવું જણાય છે. પરંતુ તેના બે ભેદ પાડેલા હોવાથી તેની ગણત્રી પિંડ પ્રકૃતિમાં ગણવાની જરૂર પડી છે.

૧૪. આનુપૂર્વી નામ કર્મ.

આનુપૂર્વી ચાર છે. અહીં જગતનું સ્વરૂપ જો કે સમજાવવું જોઈએ. અને તેમાં આકાશ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ પણ સમજાવવું જોઇએ. આત્માઓ અને પરમાણુઓની ગતિ આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી પ્રમાણે કેવી રીતે થાય છે. ગતિ-વિજ્ઞાનને લગતું જૈનશાસ્ત્રોમાં રીતસર સાંગોપાંગ ચોક્કસ નિયમો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિપર આપ્યા છે. તે પણ સમજાવવા જોઈએ. પરંતુ અહીં તે સમજાવવા જતાં ઘણો જ વિસ્તાર થાય. તેથી તે વિચાર હવે પછીના ભાગો ઉપર રાખીને કામ ચલાઉ હકીકત તમને સમજાવીશ. એટલેથી તમારે સંતોષ માનવો જોઇએ.

એક દાખલો લ્યો—બારીક વાળાની ઝીણી જાળી ગુંથેલી હોય, અથવા દવા ચાળવાનો બારીક હવાલો જુઓ. તેમાં બારીક તારો હોય છે. હવે તેમાં પાણી છાંટો. અને પછી એ હવાલાને ત્રાંસો ઉભો રાખો તો પાણીના બિંદુઓ મુખ્યપણે તાર સાથે લાગેલા હશે. અને તારની મદદ પ્રમાણે નીચે ઉતરી આવશે. એમને એમ એ બિંદુઓ નીચે ન પડતાં તારની પ્રમાણે સીધા નીચે ઉતરી આવશે.

તેવી રીતે આકાશના પ્રદેશની શ્રેણીઓ (લાઇનો) સર્વ દિશામાં જાય છે. કોઇપણ જીવ કે પરમાણુ–સ્કંધો શ્રેણીઓના ક્રમ પ્રમાણે ગતિ કરી શકે છે. જેમ રેલ્વે લોઢાના પાટાની લાઇન પ્રમાણે ચાલે છે. તેમ એ ગતિ કરનારા દ્રવ્યો શ્રેણીને છોડયા વિના ગતિ કરે છે. આમ ક્રમસર ગતિ કરવી તેનું નામ આનુપૂર્વી. આનુપૂર્વી કરવા છતાં ઉત્પત્તિ-ક્ષેત્ર આડે અવળે સ્થળે હોય તો ત્યાં આનુપૂર્વી પ્રમાણે જીવને જવા માટે પ્રેરક બળ આપનાર આ કર્મ છે. જો આ કર્મ ન હોય તો સીધી શ્રેણિ ઉપર તો જીવ ચાલે. પરંતુ શ્રેણી બદલવાનું તેનાથી બની શકતું નથી. એ આનુપૂર્વી–શ્રેણીનો ક્રમ બદલી આપવાનું કામ આ કર્મ કરે છે. જેમ રેલ્વે એક પાટા ઉપર સીધીજ તી હોય છે. પરંતુ તેને બીજે પાટે ચડાવવી છે અને જુદીજ દિશાના પ્રદેશો તરફ ચલાવવાની છે, પરંતુ જો સાંધાવાળો સાંધો બદલી આપીને બીજે પાટે ન ચડાવી આપે તો તેતો એમને એમ સીધીજ ચાલ્યા કરે. પરંતુ ધારેલ પ્રદેશે ન પહોંચે. તેમ ધારો કે એક કીડીનો જીવ મારી સામેની આ પેટી

પરથી નીકળીને આ મકાનના પેલા ખુણામાં અદ્ધર રહેલા લાકડાના પાટીયાપર કુંથુ રૂપે ઉત્પન્ન થવાનો છે. તે જીવ પ્રથમ જ્યાં છે ત્યાંથી સીધો ઉંચે તો જાય. પરંતુ તે ઉંચે ક્યાં સુધી ચાલ્યો જાય ? તેને આ આનુપૂર્વી કર્મ આગળ જતો અટકાવી જ્યાં ઉત્પન્ન થવું છે તેની હદ સુધી ઉંચો જાય એટલે વાળીને ઉત્પત્તિક્ષેત્ર તરફ સહેલથી જઇ શકાય તે શ્રેણી તરફ વાળી દે છે. અને છેવટે શ્રેણી પરજ ચલાવીને ઉત્પત્તિક્ષેત્ર સુધી લાવી મૂકે છે. જુઓ આ રીતેઃ—[શિક્ષકે આકૃતિ કાઢી સમજાવવું.]

આ કર્મ ન હોય તો જીવ માત્ર સીધી શ્રેણીમાં ગતિ કર્યે જાય, પરંતુ ઉત્પત્તિસ્થળે જઇ ન શકે. ત્યાં ગયા વિના તેનો છુટકો તો નથી. કારણ કે ત્યાં જવા માટે અનેક જાતની સામગ્રી લઇને નીકળ્યો છે. મોક્ષમાં સીધો પહોંચી જવાની તો તેની પાસે યથાયોગ્ય સામગ્રી છે જ નહીં. એટલે અને શ્રેણી વિના તો ગતિ થઇ શકતી નથી. એટલે શ્રેણી બદલી બીજી શ્રેણી પર ચડવાને માર્ગદર્શક પ્રેરક બળ આપનાર આ કર્મ છે. તેના બળથી તે ઉત્પત્તિ-ક્ષેત્ર સુધી પહોંચી જાય છે. સીધી શ્રેણીએ ગતિ કરવા સિવાય બીજી રીતે કરવાનું સામર્થ્ય જીવમાં કર્મની મદદ વિના શી રીતે આવી શકે ? હવે આ શ્રેણીઓમાં પહેલી ગતિને ઋજુ, અવિગ્રહાગતિ, સીધી ગતિ કહે છે. અને ત્યાર પછીની શ્રેણીઓમાં ગતિ કરે ત્યારે એ ગતિઓને વક્રગતિ–વિગ્રહવતીગતિ–વાંકી ગતિ એવું નામ શાસ્ત્રમાં આપેલું છે. આ આનુપૂર્વી નામ કર્મનો વિપાક માત્ર

વિગ્રહ ગતિમાં હોય છે. અવિગ્રહ ગતિમાં નથી હોતો. કારણકે ત્યાં તેવી જરૂર નથી. ઋજુગતિ જીવ પોતાની સ્વાભાવિક ગતિ શક્તિથીજ કરે છે. આવી ઋજુગતિતો માત્ર એકજ હોય છે. અને તેને માટે એક સમયનો વખત લાગે છે. પરંતુ વિગ્રહગતિ વધારેમાં વધારે ત્રણ, અને ત્રણ સમય સુધી હોય છે.

હવે આ વચ્ચલા વખતમાં પણ કાર્મણ અને તૈજસ્ શરીર તો જીવની સાથે હોય છે અને પ્રતિ સમય તેને યોગ્ય નવી નવી વર્ગણા લેવા માટે તે અપાવનારાં તૈજસ્ કાર્મણ શરીર નામ કર્મ પણ સાથે જ હોય છે. એટલે તે કર્મો પોતાનું કામ શી રીતે બંધ રાખે ? એ પોતાને યોગ્ય વર્ગણાઓનું આહારણ–ખેંચાણ–સ્વીકાર કરે જને ? પરંતુ તેમાં એટલું સમજવાનું છે કે બે સમયની વિગ્રહ-ગતી હોય તો વિગ્રહગતિના પહેલા સમયમાં કોઈપણ જાતના સ્કંધો જીવ લેતો નથી. અને ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ હોય તો વિગ્રહગતિના પહેલા બે સમય સ્કંધો આહરણ કરતો નથી. અર્થાત્ અનાહારક હોય છે. આ ઉપરથી એક સ્થળેથી છુટેલો જીવ બીજે સ્થળે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધીમાં વચલા વખતમાં ઓચ્છામાં ઓચ્છો એક સમય અને વધારેમાં વધારે ચાર સમય લાગે છે. આ કર્મનું બીજું નામ તેના ભાવાર્થ પ્રમાણે અનુશ્રેણી કર્મ પાડવું હોય તો પાડી શકાય.

આ રીતે વિગ્રહગતિમાં જીવને પ્રેરક બળ આપનાર આ કર્મ છે. સામાન્ય રીતે જીવને ઉત્પન્ન થવાના ચાર મુખ્ય

વિભાગો છે. એટલે તે મુખ્ય વિભાગોને આશ્રયીને આ કર્મ પણ ચાર જાતનું સમજાવ્યું છે, તે આ પ્રમાણે—

૧૨૦. ૭૨. ૧. દેવગતિ આનુપૂર્વી નામ કર્મ- દેવોની પરિસ્થિતિમાં જવાને ઇચ્છતા જીવને પહેલાં છોડેલી અને હવે પછી મેળવવાની એમ બન્ને ગતિની વચ્ચેના પ્રદેશમાં મદદગાર થઈ ઉત્પન્ન થવાની ગતિ સન્મુખ જીવને વાળી દઇ, આકાશપ્રદેશોની શ્રેણીના અનુક્રમ પ્રમાણે પ્રમાણે–અનુપૂર્વી પ્રમાણે પ્રમાણે- દેવપરિસ્થિતિમાંના ઉત્પત્તિપ્રદેશ સુધી લઇ જનારૂં કર્મ.

૧૨૧. ૭૩. ૨. મનુષ્યગતિ નામકર્મ	આ ત્રણેયના અર્થો
૧૨૨. ૭૪. ૩. તિર્યંચગતિ નામકર્મ	પણ ઉપર પ્રમાણેજ
૧૨૩. ૭૫. ૪. નારકગતિ નામકર્મ	યાદ કરી લેવા.

૮ શુદ્ધ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ.

હવે આપણે પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓના વિચાર ઉપર આવીશું. એ ભેદો, તેના વિપાકના અને પિંડ પ્રકૃતિઓના વિપાકના કોઇ મૂળ તત્ત્વમાં ભેદ છે, એ ઉપરથી એ ભેદ પાડવામાં નથી આવ્યા. પરંતુ માત્ર તેને પેટા ભેદો નથી. અને ઉપર ગણાવેલી ચૌદપ્રકૃતિઓને પેટા ભેદો છે. એટલે ગ્રંથરચનાનો અમુક ક્રમ સાચવવા એ પ્રમાણે વિભાગ પાડીને વિવેચન કરેલું છે. બાકી બીજી રીતે પણ તેનું વિવેચન કરી શકાય. જીવ વિપાકીનો વર્ગ જુદો અને પુદ્ગલ વિપાકીનો વિભાગ જુદો. તથા ક્ષેત્ર વિપાકીનો ત્રીજો વિભાગ એમ વિપાકની તરતમતાને લીધે તેના ત્રણ ભાગ પાડી શકાય. જે હવે પછી બતાવીશું.

આ આઠ પ્રકૃતિઓમાં શ્વાસોચ્છવાસ નામ કર્મ અને જીન નામ કર્મ જીવ વિપાકી છે. અને બાકીની છ પુદ્ગલ વિપાકીની છે. અર્થાત્ તેઓના વિપાકનો સંબંધ પુદ્ગલવર્ગણાઓના બનેલા શરીર સાથે મુખ્ય છે.

પુદ્ગલોમાં અનેક શક્તિઓ છે. તે બધી સ્વાભાવિક રીતે પરિણામો પામ્યા કરે છે, ત્યારે તે વિશ્રસા પરિણામ કહેવાય છે. પરંતુ જીવના નિમિત્તને લઈને જે પરિણામો થાય છે, તે બધા પ્રયોગ પરિણામો છે. પ્રયોગ પરિણામોમાં જીવ ખાસ નિમિત્ત છે, અને જીવનિમિત્ત છતાં પ્રયોગ પરિણામોમાં જે તરતમતા રહે છે, તે કર્મને લીધે હોય છે. કર્મો વિના પ્રયોગ પરિણામો પ્રાપ્ત કરવાનો જીવને અધિકાર રહેતો નથી. એટલે કે પુદ્ગલોમાં રહેલી સ્વાભાવિક શક્તિઓના પ્રયોગ પરિણામો કર્મની મદદથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તમામ પુદ્ગલવિપાકીઓના પુદ્ગલવિપાકીપણામાં આ મૂળ તત્ત્વ છે. એ ધ્યાનમાં રાખીએ તો કર્મોના વિપાકનો અર્થ બરાબર સમજી શકાય છે.

૧૨૪. ૭૬. ૧. **અગુરુ લઘુ નામ કર્મ**—પુદ્ગલ પરમાણુઓ અને સ્કંધોમાં પણ સર્વ અવાંતર પરિણામોના મૂળ તત્ત્વરૂપ એક અગુરુલઘુનામનો વ્યાપક પરિણામ હોય છે. પરંતુ આ તો જીવે ગ્રહણ કરેલી શરીરાદિકના સ્કંધોમાં પરિણામ થવાનો છે. અને તે પ્રત્યેક જીવની જુદી જુદી પરિસ્થિતિ અને સંજોગો પ્રમાણે વિચિત્ર વિચિત્ર જાતનો રહેવાનો. એટલે આ પ્રયોગ પરિણામમાં જીવનું કર્મ કારણ હોવુંજ જોઇએ. એટલે આ કર્મ તે તે જીવે

પ્રયોગ પ્રાપ્ત કરેલા શરીરાદિક સ્કંધોમાં ઉત્પન્ન થતા અગુરુલઘુપ્રયોગજપરિણામનું નિયામક છે.

એવીજ રીતે ઉપઘાત, પરાઘાત, આતાપ, ઉદ્યોત, નિર્માણુ વિગેરે વિષે સામાન્યતઃ સમજી રાખવું. કારણુ કે એ પરિણામો વિશ્રસા પણુ હોય છે, અને જીવ પ્રયોગકૃત હોય ત્યારે પ્રયોગ પરિણામો પણુ હોય છે. અને તે તે પ્રયોગ પરિણામમાં તે તે કર્મ કારણુ હોય છે.એટલું સામાન્ય સમજ્યા પછી તે તે પરિણામની શી શી ખાસ જરૂર છે. તે નીચે પ્રમાણે સમજી લેવાથી બરાબર ખ્યાલ આવી જશે.

૧૨૫. ૭૭. ૧. નિર્માણુ નામકર્મ— આ કર્મ અંગોપાંગ નામ કર્મથી મળવાને નક્કી થયેલા અંગોપાંગોની સ્થળ મર્યાદાઓ નક્કી કરે છે. જે અંગ જ્યાં શોભી શકે અને બરાબર ઉપયોગમાં આવી શકે તે રીતે બરાબર સ્થળો નક્કી કરવાનું કામ આ કર્મ કરી આપે છે. આ કર્મ માત્ર બાહ્ય અંગોપાંગોના સ્થળો નકકી કરે છે, એમ નથી. પરંતુ અંદરના અંગો અને એકંદર શરીરના નાના મોટા તમામ તત્ત્વોનો રીતસર ચીતાર નકકી કરી આપે છે. અને તે આવેલી વર્ગણુાઓ ઉપર પહેલે સમયેથી અસર કરવા માંડે છે. એટલે પરિણામે તે પ્રમાણે બધું ગોઠવાતું ચાલે છે. યદ્યપિ આવો ક્રમસંનિવેશ પરિણામ પુદ્ગલમાં હોયજ છે. પરંતુ અહીં જીવ વિશેષને લીધે જુદી જુદી પરિસ્થિતિવાળો હોય છે. એમ પ્રત્યેક જીવની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થતા ક્રમસંન્નિવિશેષ પરિણામમાં આ કર્મ કારણુભૂત છે. માટે જ તે પ્રયોગ પરિણામ કહેવાય છે.

૧૨૬. ૭૮. ૧. **પરાઘાત નામ કર્મ**—બીજાના શરીરને આઘાત પહોંચાડી શકે, પછી ભલેને કદાચ સામો માણસ બળવાન્ હોય, પરંતુ શરીર રચનામાં એવોજ એક પરિણામ પ્રગટ થાય કે જેથી કરીને તે બીજાના શરીરને આઘાત પહોંચાડી શકે, તે આ કર્મને લીધે. પ્રત્યેક જીવની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ઓચ્છાવત્તા પ્રમાણમાં આ પરિણામ પ્રગટ થાય છે.

૧૨૭. ૭૯. ૧. **ઉપઘાત નામ કર્મ**—આ કર્મ લગભગ ઉપરના કર્મ કરતાં કંઇક વિપરીત અસર ઉત્પન્ન કરે છે. બીજાના શરીરથી પોતાનું શરીર ઉપઘાત પામે એવો તેમાં પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા રોગાદિકથી અને વધારાના કેટલાક અવયવોથી જેવાં કે–રસોળી, પડજીભી, છઠ્ઠી આંગળી, ત્રણ પગ, પશુને પાંચપગ, બે માથાં, વિગેરે રીતે શરીરમાં હરકત રહ્યા કરે. આવા વિચિત્ર જાતનો શરીરમાં ઉપઘાતકજનક પ્રયોગ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. તે આ કર્મને લીધે.

૧૨૮. ૮૦. ૧. **આતાપ નામ કર્મ**—આતાપ નામનો પરિણામ પુદ્ગલોમાં પ્રગટ થાય છે. અને તે જીવ-વિશેષના શરીરમાં પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ પરિણામ માત્ર અમુક જીવોના શરીરમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. એમ શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યું છે. અને તે બીજા કોઇ જીવોના શરીરમાં નહીં, માત્ર સૂર્યનું બિંબ જે આપણે જોઈએ છીએ, તે એક જાતની પાર્થિવ રચના છે. જેમ સોનું, લોઢું વગેરે, અને તેમાં સૂર્ય નામની દેવજાતિ રહે છે. પરંતુ

એ પાર્થિવ બિંબમાં પૃથ્વીકાય જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ એ બિંબ અસંખ્ય પાર્થિવ જીવોના શરીરોના સમુહરૂપ હોય છે. એ શરીરોમાં આતાપ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. તે આ કર્મને લીધે. તેમાં ખુબી એ છે કે—એ શરીરને જો આપણે સ્પર્શ કરીએ તો તે આપણુને ગરમ ન લાગે. પરંતુ તેમાંથી બહાર પડતા કિરણો દૂર દૂર ગરમ લાગે. અને બીજી વસ્તુને પણ ગરમ કરી દે.

જો કે અગ્નિમાં આ સ્થિતિ આપણે જોઇએ છીએ. પણ તેમાં આતાપ પરિણામ નથી માનેલો. પરંતુ તે રકત નામ કર્મ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ નામ કર્મની અસરનું પરિણામ છે. એટલે કે અગ્નિને અડકીએ તો તે ગરમ લાગશે, અને બહાર દૂર દૂર તે સ્પર્શની અસર જ્યાં સુધી ફેલાય ત્યાં સુધી ગરમી જણાશે. પછી નહીં જણાય. ત્યારે આતાપમાં એ ફેર છે કે મૂળ સ્થળે ગરમી નથી હોતી અને દૂર દૂર વધારે ને વધારે ગરમી હોય છે. જો કે આ એક વિચિત્ર શોધ છે. પણ તે જાણવા જેવી છે. સૂર્યનો તડકો આપણુને લાગે છે. પણ સૂર્ય એટલો ગરમ નથી એમ આ કર્મના વિવેચન વખતે શાસ્ત્રકારો આપણુને સમજાવે છે.

૧૨૯. ૮૧. ૧. ઉદ્યોત નામકર્મ—ઉદ્યોત, કાંતિ, પ્રભા, એ નામનો પ્રયોગ પરિણામ પ્રાણીના શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું પ્રેરક આ કર્મ છે. હીરા, પન્ના, ચંદ્ર, પતંગીયા, દેવો, મહાતપસ્વીઓ, ખજ્જુઆ, કેટલીક ઓષધિઓ વિગેરેના શરીરપર ઠંડક ઉત્પન્ન કરે તેવો ઉદ્યોત પરિણામ ચકચકતો જણાય છે. તે આ કર્મને લીધે. પ્રભાનો

રંગ નીલવર્ણ નામ કર્મને લીધે. તેમજ હીરાનો શ્વેતવર્ણ નામ કર્મને લીધે. પરંતુ ચકચકાટ ઉદ્યોત કર્મને લીધે.

૧૩૦. ૮૨. ૧. **શ્વાસોચ્છ્વાસ :નામ કર્મ**—આ કર્મ જીવ વિપાકી છે. યદ્યપિ શ્વાસોચ્છવાસ નામની વર્ગણા અગાઉ પહેલા ભાગમાં આપણે ગણાવી ગયા છીએ, તેના ગ્રહણ, પરિણમન, અને ત્યાગ કરવામાં પર્યાપ્તિ નામ કર્મ પ્રમાણે વપરાતી જીવની શકિત કામ કરે છે. પરંતુ તે ગૃહીત અને પરિણત વર્ગણાનો શ્વાસોશ્વાસ પણે ઉપયોગ કરી લેવામાં આ કર્મ જીવને પ્રેરક બળ આપે છે. અને તેથી આપણે શ્વાસ લઇ શકીએ છીએ અને ઉચ્છ્વાસ કાઢી શકીએ છીએ. જો આ કર્મ ન હોય તો સતત નિયમિત ચાલતી આ પ્રવૃત્તિ ચાલી ન શકે. તેમાં આત્માને નિયમિત રીતે પોતાનું સામર્થ્ય લાગુ રાખવાનું જ હોય છે. એ પ્રવૃત્તિમાં પોતાનું સામર્થ્ય રોકવાનું આત્મા બંધ કરે એટલે બધી જીવનની પ્રવૃત્તિઓ રોકાઇ જાય છે. અર્થાત્ આ કર્મ આત્માની અમુક શકિતને આ પ્રવૃત્તિમાં રોકી રાખે છે, અથવા આ પ્રવૃત્તિ ચલાવવા માટે અમુક એક શકિતને રોકી આપે છે. અર્થાત્ આ કર્મની સીધી અસર આત્માની અમુક શકિત ઉપર છે. એટલે તે જીવ વિપાકી કહેવાતી હોવી જોઈએ.

આપણે શ્વાસોચ્છ્વાસ લઈએ છીએ તેને પ્રાણાપાન કહે છે. અર્થાત્ જુદા જુદા દ્વારોથી શરીરમાં દાખલ થતો પ્રાણ નામનો વાયુ અને નીચે ફરીને પાછો જુદા જુદા દ્વારોમાંથી નીકલી જતો અપાન વાયુ. એમ કહેવાય છે.

ખરી રીતે એ વાયુ નથી. જો કે પવન દાખલ થાય છે અને બહાર નીકળે છે. પરંતુ તેની સાથે બીજા દ્રવ્યો હોય છે. જૈન શાસ્ત્રકારો કહે છે કે–તે ક્રિયામાં શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણાના સ્કંધો ખાસ ઉપયોગી છે. પર્યાપ્તિ નામકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી જીવની જીવનશક્તિ વિશેષ પોતાના બળથી એ વર્ગણાના સ્કંધો ગ્રહણ કરે છે, ઉપયોગમાં આવે તેવી રીતે તેને પરિણમાવે છે, અને ઉપયોગમાં લીધા પછી તેને છોડી દે છે, અને નવા લે છે. વિગેરે પ્રવૃત્તિ ચાલ્યા કરે છે.

ભાષાના સ્કંધોની માફક શ્વાસોચ્છ્વાસના સ્કંધોનો માત્ર અમુક વખતે જ ઉપયોગ થાય છે, એમ નથી. પરંતુ તેનો ઉપયોગ સતત અમુક નિયમ પ્રમાણે નિયમસર ચાલ્યાજ કરે છે, અને તેમ ચલાવવામાં આત્માનું અમુક પ્રમાણમાં બળ નિયમિત રીતે જોડાઇ રહે છે. તે રીતે નિયમિત રીતે તે બળને રોકી રાખવાનું કામ આ કર્મ કરે છે. એટલે આ પ્રકૃતિ જીવ વિપાકી તો બરાબર લાગે છે.

પરંતુ પ્રાણાપાન–શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણા મળે છે, તે ક્યા કર્મને લીધે, અને તેમાં થતા બીજા પરિણામ વિશેષના નિયામક કર્મો કે જે પુદ્ગલવિપાકી સંભવી શકે, તે કેમ નહીં ગણાવ્યા હોય? તે વિષે તમને શંકા થશે. પરંતુ સંક્ષેપપ્રિય શાસ્ત્રકારોએ કોઇમાં અંતર્ભાવ કરેલો હાવો જોઇએ. એજ પ્રમાણે ભાષા અને મનને માટે પ્રશ્ન છે. જો પર્યાપ્તિ નામ કર્મને તેના નિયામક ગણવામાં આવે, તો તે પણ જીવ વિપાકી છે. પુદ્ગલ વિપાકી નથી. એટલે શરીર નામ

કર્મ સાથે તેનો અંતર્ભાવ કર્યો હોય તો ના ન કહેવાય. વળી ભાષા અને મનની પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરક બળ શરીર (કાયાયોગ) આપે છે. તેને બદલે પ્રાણાપાનમાં પ્રેરક બળ આ પ્રાણાપાન લબ્ધિ જનક નામ કર્મ આપે છે. આમ કંઈક વ્યવસ્થા લાગે છે.

આપ આ રીતે સંદેહમાં વાતો કરો, ત્યારે અમારે શું સમજવું ?

બરાબર છે. આ વિષય એટલો ગંભીર છે કે આ વિષયના વિજ્ઞાનના ઉંડા જ્ઞાન વિના તેનું યથાર્થ સમાધાન વિદ્વાનોએ પણ આપવું મુશ્કેલ પડે તેમ છે. એટલે આ કર્મ વિચારના વિષયોમાં આટલા ઉપરથી તમે મને પણ પારંગત ન માનશો. ઘણું સમજવાનું અને શીખવવાનું અને શોધવાનું છે. તે બધું નમ્ર બની શાસ્ત્રોના અવગાહન કરી શોધ્યા કરશો તો કંઈક કંઈક નવું જાણી શકશો.

૧૩૧-૮૩-૧ તીર્થંકર નામકર્મ—જીવ પોતે પોતાના સ્વતંત્ર અધિકારમાં રહેવાના જ સ્વભાવવાળો છે. છતાં કર્મોને લીધે તેને તે સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત થતી નથી. પરંતુ તે શક્તિ મર્યાદિત રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે આ કર્મ એ મર્યાદાનું નિયામક છે. તેથી તે જીવ વિપાકી છે. જગત્‌માં પ્રાણી વર્ગમાં અધિકાર પ્રમાણે અનેક પદવીઓ જીવને ભોગવવી પડે છે. અથવા બાહ્ય દૃષ્ટિથી કહીયે તો પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. એક માણસ જાતિ નામ કર્મને લીધે અમુક કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયો, પરંતુ તે કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયો એટલા ઉપરથી તે કુટુંબના મુખી તરીકેની પદવી બધાને મળેજ, એમ નથી.

તે પદવી તો અમુક વ્યક્તિનેજ પ્રાપ્ત થાય, અથવા ભોગવવી પડે. અર્થાત્ આત્માનું અમુક ચોક્કસ સામર્થ્ય અમુક ચોકકસ મર્યાદામાં એ પદવી નિમિત્તવડે આત્મા પ્રગટ કરી શકે અથવા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આવી પદવીઓ પ્રતિ પ્રાણી વર્ગમાં મેળવવા ધારીએ તો મળી શકે. પરંતુ એ સર્વ પદવીઓની શિરોમણિ તીર્થંકર પદવી છે. તેનાથી ઉંચી કોઈ પણ પદવી નથી. રાજા, ચક્રવર્તી, ઇંદ્ર, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય નાયક, વિગેરે વિગેરે પ્રાણી માત્રની સર્વ પદવીઓ એ પદવીમાં વ્યાપ્ય રીતે સમાઇ જાય છે. અર્થાત્ એ પદવી ત્રિભુવનના પ્રાણીઓને પૂજ્ય થઇ પડે છે. આવી ત્રિભુવન પૂજ્ય પદવી પ્રાપ્ત કરાવનાર કર્મ અથવા એ શકિતને પ્રકટ કરવાનો અવકાશ આપનાર કર્મ **તીર્થંકર નામ કર્મ** છે. આ કર્મનું આ નામ ઉપલક્ષણ રૂપ હોય એમં સમજાય છે, કેમ કે–દુનિયામાંની દરેક વ્યવસ્થિત પદવીનું પ્રેરક આ કર્મ છે. એટલે કે–ગણધર, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, ગણી, પ્રવર્તક, પ્રવર્તિની, સાધું પદવી, રાજા, ચક્રવર્તી, ઇંદ્ર, સામાનિક, પુરોહિત, સેનાધિપતિ, સામંત, ન્યાયાધીશ, શેઠ, નગરશેઠ, કુલપતિ, કુટુંબપતિ, પ્રમુખ, મંત્રી, નાયક, સંઘવી, વિગેરે વિગેરે પદવીના પ્રેરક કર્મો તે તે જીવને લગતા અને તે તે પરિસ્થિતિ પ્રમાણે જાણી શકાય. છે.

અહીં એટલું યાદ રાખવું કે—તીર્થંકરની યોગ્યતા અને પદવી, આચાર્યપણું અને આચાર્ય પદવી, સાધુપણું અને સાધુ પદવી, વિગેરેમાં સૂક્ષ્મ ભેદ છે. અર્થાત્ તે તે જાતની સ્વાભાવિક

યોગ્યતા આત્માના તે તે ગુણોની ખીલવણીથી ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ તે તે જાતની પદવી મળે છે, તે આ કર્મના પેટા ભેદમાંના તે તે પદવી પ્રેરક કર્મને લીધે મળે છે, એમ સમજી શકાય છે. તે તે જાતની યોગ્યતા છતાં તે તે યોગ્યતાને લગતી પદવીને પ્રેરક કર્મ જેણે ઉપાર્જન ન કર્યું હોય, તેને તે પદવી મળતી નથી. તેથી આ ભેદ સમજાય તેવો છે.

આ રીતે સમાન શકિતવાળા આત્માઓમાં પણ તીર્થંકર પદ માત્ર અમુક વ્યકિતને જ હોય છે.

પદવીઓ પ્રાપ્ત કરવાને માટે યોગ્ય યોગ્ય સદ્દવર્તન જેમ જેમ કેળવીએ તેમ તેમ તે પ્રાપ્ત થતું જાય, તેવી રીતે સર્વોત્કૃષ્ટ ઉત્તમ સદ્દવર્તનમાં આત્માને લગાવવાથી પરિણામે તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત થાય છે. તે કેળવવાના ૨૦ પ્રકારો શાસ્ત્રમાં બતાવ્યા છે. પ્રભુમય જીવન કરવાના એ સચોટ વીશ પ્રકારોનું યથાર્થ સેવન કરે તે ચોકકસ પ્રભુમય થાય, તીર્થંકર થાય. પ્રભુમય થવાની યથાર્થ કુંચી આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોથી અજ્ઞાત નથી.

એ વીશ પ્રકારો કયા કયા ?

તે વિષયનું પ્રકરણ આવશે ત્યાં તે ગણાવીશું, અને સમજાવીશું. એકંદર સદ્દવર્તન રાખવું, એ તેનો સાર છે. હાલતો એટલું સમજીને આગળ વધીએ તો ઠીક.

૨૦ સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ—આ પણ માત્ર સપ્રતિપક્ષતાને લીધે પ્રથમની પ્રકૃતિઓ કરતાં જુદી પડે છે. નહીં કે બીજું કાંઈ પણ કારણ છે.

આમાં-પ્રત્યેક નામ કર્મ અને સાધારણ નામ કર્મ, સ્થિર નામકર્મ, અસ્થિર નામકર્મ, શુભ નામકર્મ અને અશુભ નામકર્મ, એ છ પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલ વિપાકીની છે. બાકીની ચૌદ જીવ વિપાકીની છે.

પુદ્ગલ વિપાકીનો વિપાક શરીર ઉપર થાય છે. અને જીવવિપાકીઓ જીવ ઉપર સીધી અસર કરીને તે તે સામગ્રી પ્રાપ્ત કરાવે છે. માટે જીવવિપાકી છે.

૧૩૨. ૮૪. ૧. ત્રસનામ કર્મ }
૧૩૩. ૮૫. ૨. સ્થાવરનામકર્મ } આ બન્ને કર્મોની અસર પરસ્પર વિરુદ્ધ જેવી છે. માટે સપ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ છે. આત્મામાં ગતિ શક્તિ છે. આત્મા નિષ્પ્રયોજન ગતિ કરેજ નહીં. અથવા સપ્રયોજન સર્વત્ર ગતિ કરી શકે. અથવા સદા-ગતિ શીલ રહી શકે. આવી તેની સ્વતંત્ર મૂળ ગતિ શકિત છે. તે શકિતને અમુક મર્યાદામાં મર્યાદિત કરનાર ત્રસ નામ કર્મ છે. અને જ્યારે ગતિનો તદ્દન રોધ થઈ જાય એટલી હદ સુધી પોતાનો વિપાક બતાવે, અને તેને પરિણામે જીવને એકજ સ્થળે સ્થિર થઇ રહેવું પડે, ઈચ્છા છતાં ગતિ કરવાનો હક્ક જરાએ ભોગવી ન શકાય, એવી સ્થિતિમાં આવી જવું પડે, તે સ્થાવર નામ કર્મને લીધે. ગતિને મર્યાદિત કરનાર અને ગતિનો રોધ કરી સ્થિતિ કરાવનાર કર્મની કેમ જાણે એ અવસ્થા વિશેષને ધ્યાનમાં રાખીને એક કર્મના બે ભેદ પાડ્યા હોય, તેવું જણાય છે. ત્રસ નામ કર્મને લીધે અમુક હદ સુધીની ગતિ શક્તિ વ્યક્ત રહે છે, અને સ્થાવર નામ કર્મને લીધે તે શકિત

ઢંકાઈ જાય છે. એટલુંજ નહીં પણ સ્થિર રહેવું જ પડે છે. ઝાડને ખસેડવા ધારીએ તો સાધારણ પ્રયત્નથી તો ખસેડી શકાયજ નહીં. એવી સચોટ સ્થિરતા હોય છે. તે સ્થાવર નામ કર્મને લીધે.

૧૩૪. ૮૬. ૧ બાદર નામ કર્મ } આ કર્મો જીવની
૧૩૫. ૮૭. ૨ સૂક્ષ્મ નામ કર્મ } સંકોચ વિકાસ
શકિત ઉપર મર્યાદા મૂકે છે. અને તેને અમુક વખત સુધી અમુક સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે. આત્મા ધારે તો લોક વ્યાપી થઈ શકે છે, અને ધારે તો તદ્દન નાનું પણ રૂપ કરી શકે છે. જ્યારે જેમ ધારે તેમ કરી શકે છે. પરંતુ આ કર્મો એ શકિત ઉપર મર્યાદા મૂકે છે. એટલે કે એક જીવની એવી ઇચ્છા હોય કે હું અમુક મોટી જગ્યામાં વ્યાપીને રહું 'અને એકની ઇચ્છા એવી હોય કે હું તદ્દન નાનામાં નાની જગ્યામાં વ્યાપીને રહું. સ્વતંત્ર આત્મા તેમ કરવા ધારે તો કરી શકે છે. પરંતુ આ કર્મો તેને એવી ફરજ પાડે છે, કે તમારે વ્યાપવાનું ક્ષેત્ર વધારેમાં વધારે અમુક હદ સુધીનુંજ. અને ઓચ્છામાં ઓચ્છું અમુક હદ સુધીનું. તેમાં આંખથી જોઇ શકાય એવા સ્થૂળ ક્ષેત્ર મર્યાદામાં વ્યાપવાની પરવાનગી આપનાર બાદર નામ કર્મ છે. અને નાનામાં નાની ક્ષેત્ર મર્યાદામાં વ્યાપવા છતાં આંખથી ન જોઇ શકાય તેટલી સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર મર્યાદામાં વ્યાપવાની પરવાનગી આપનાર સૂક્ષ્મ નામ કર્મ છે. માટે તે બન્ને પ્રકૃતિઓ જીવ વિપાકી છે. અર્થાત્ આત્મ પ્રદેશોની સંસર્ગ-વિસર્ગ શકિતની ચોક્કસ મર્યાદાઓ નક્કી

કરનાર આ કર્મો છે. આ કર્મે નક્કી કરી આપેલી ક્ષેત્ર મર્યાદામાંજ તેના આત્મ પ્રદેશો વ્યાપે છે. ન વધારે ક્ષેત્રમાં, ન ન્યૂન ક્ષેત્રમાં. પછી શરીર રચના પણ તે માપ પ્રમાણેજ થાય છે. અને એજ પ્રમાણે શરીર વર્ગણાના સ્કંધોનો પણ સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ પરિણામ થાય છે. જો કે પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સ્થૌલ્ય કે સૌક્ષ્મ્ય પરિણામો થાય છે તેમ આત્મામાં પણ પ્રદેશોના સંસર્ગ-વિસર્ગથી નાના મોટાપણું થાય છે.

આત્માના નાના-મોટાપણાના નિયામક આ કર્મો આત્મા ઉપર સીધી અસર કરે છે. છતાં તેની અસર શરીર ઉપર પણ જણાય છે. એટલે સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓના શરીરો ગમે તેટલા સાથે મળે તો પણ ઇંદ્રિય ગ્રાહ્ય થઇ શકતા નથી. અને સ્થૂલ પ્રાણીઓના શરીરો ગ્રાહ્ય થઈ શકે છે.

૧૩૬. ૮૮. ૧. પર્યાપ્ત નામ કર્મ }
૧૩૭. ૮૯. ૨. અપર્યાપ્ત નામકર્મ } આ બન્ને સપ્રતિપક્ષ છે.

આ કર્મનો વિચાર વિસ્તારથી સમજવા જેવો છે. પરંતુ અહીં તો સંક્ષેપમાંજ તે સમજાવીશું.

પ્રાણી ઉત્પન્ન થઇ જન્મ ધારણ કરી છેવટે મરણ પામે છે. ત્યાં સુધી તેની જીવન ક્રિયા ચાલ્યા કરે છે. માટે "તે જીવે છે." એમ કહેવાય છે. આ જીવન ક્રિયા ન ચાલતી હોય, તો શરીર વિગેરે સાધનો વિદ્યમાન છતાં પ્રાણી જીવી ન શકે. પરંતુ "મરણ પામેલ છે" એમ કહેવાય.

જીવન ક્રિયાઓને ચલાવનારૂં પ્રેરક બળ જીવન શકિત છે. અને એ જીવન શકિત આત્માનુંજ એક જાતનું સામર્થ્ય છે. આને બીજા શબ્દોમાં પ્રાણ પણ કહેવાય છે. અર્થાત્ પ્રાણોનો આધાર આ જીવન શકિત ઉપરજ છે.

જીવન શક્તિ એ આત્માનું સામર્થ્ય છે. પણ તે આપણા શરીરમાં જુદી જુદી જીવન ક્રિયાઓ દ્વારા દેખાય છે– જણાય છે. તે ન હોય તો, શરીરમાં વૃદ્ધિ થાય છે, તથા બીજા પણ કેટલાક વ્યાપારો ચાલે છે, તે ન ચાલે, અને શરીર બનેજ નહીં. અથવા અમુક એક સ્થિતિમાં જ પડયું રહે.

આપણા શરીરમાં જીવન ક્રિયાઓ ચાલે છે, તો આપણે જીવીએ છીએ. જો જીવ ક્રિયાઓ બંધ પડે તો તેજ વખતે મરણ થાય. જીવન ક્રિયાઓ ચલાવનાર જીવન શક્તિ છે. જીવન ક્રિયાઓ છ પ્રકારની છે. તેથી જીવન શકિત એક છતાં છ પ્રકારે વહેંચાયેલી જણાય છે. એ જીવન શકિત તેજ પર્યાપ્તિ. અર્થાત્ એક પ્રાણીને જેટલી હદ સુધીની જીવન શક્તિ હોવી જોઇએ, તેટલી સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય-પ્રગટ થાય, તો તે જીવ પર્યાપ્ત કહેવાય. અને અપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય, તો તે જીવ અપર્યાપ્ત કહેવાય.

આત્માની પૂર્ણ શકિતને મર્યાદિત કરવા છતાં અમુક મર્યાદા સુધીની પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્ત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય, તેવી રીતે આત્માની શકિતને આવરનાર–પર્યાપ્ત જીવન શકિત આપનાર–કર્મ તે પર્યાપ્ત નામકર્મ છે. અને જે કર્મ જીવન શકિતને એટલી બધી હદ સુધી આવરી નાંખે

કે જેથી કરીને પોતાની અમુક પરિસ્થિતિમાં (પર્યાપ્ત) જરૂર પુરતી-જીવન શકિત (પર્યાપ્તિ) પણ પ્રાપ્ત ન થવા દે, તે અપર્યાપ્ત નામકર્મ. અર્થાત પર્યાપ્ત નામકર્મ, પર્યાપ્ત જીવનશક્તિ—પર્યાપ્તિ—શેષ રહેવા દે છે કે જેના બળથી પોતાના ચાલુ જીવનને યોગ્ય બધી જીવન ક્રિયાઓ ચલાવી શકાય. અને અપર્યાપ્ત નામકર્મ, એ જીવન શકિતને=પર્યાપ્તિને-એટલી બધી હદ સુધી ઢાંકી દે છે કે જેથી કરીને માત્ર અમુકજ પ્રમાણમાં જીવન શકિત ખુલ્લી રહેવા દે છે, કે જેથી કરીને પોતાને યોગ્ય પુરેપુરી જીવન ક્રિયાઓ ચલાવી શકાતી નથી.

આ રીતે આ કર્મો આત્માની જીવન શક્તિ ઉપર અસર કરનારા હોવાથી જીવવિપાકી છે. એક ઓછી અસર કરે છે, અને બીજું ઘણીજ વધારે અસર કરે છે. માટે તેના બે ભેદ જુદા જુદા પરસ્પર વિરોધિ જેવા ગણાવ્યા છે.

આ રીતે જીવન ક્રિયામાં મદદગાર શકિત-તે જીવન શકિત, અર્થાત્ પર્યાપ્તિ. એ જીવન શકિત આત્માની શકિત છે. અને તે અપરિમીત હોય છે. પણ તેને મર્યાદિત કરી અમુક પ્રમાણમાં ઠીક ઠીક શેષ ખુલ્લી રાખે, તે કર્મ પર્યાપ્ત નામ કર્મ કહેવાય છે. અને વધારે પ્રમાણમાં ઢાંકે અને બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં ખુલ્લી રાખે, તે અપર્યાપ્ત નામ કર્મ કહેવાય છે.

હવે-આપણા જીવનમાં જીવન ક્રિયાઓ કેટલી ચાલે છે, તે તપાસીએ.

૧. આપણે ખાવું પડે છે. એ ખાઇએ નહીં તો, મરી જઇએ. તમે સવારે જમ્યા છો. મરંતુ અત્યારે ત-

મારી હોજરી ખાલી થઇ છે. જો કાંઇ ખાવાનું મળે તો ખાવાની ઇચ્છા થઈ છે, જેને ભૂખ કહે છે. આમ દરેક પ્રાણી આહરણ ક્રિયા–ખાવાની ક્રિયા કરે છે.

૨. ખાધા પછી તે ખોરાક હોજરીમાં પડયો રહેતો નથી. પણ તે આંતરડામાં ધકેલાય છે. અને તેમાંથી છેવટે લોહી બને છે. અને તે લોહી હ્રુદયમાં થઇને આખા શરીરમાં ધકેલાય છે. જુઓ–તમારા જમણા હાથના અંગુઠા તરફ કાંડા ઉપર આંગળીઓ મૂકો–તો ત્યાં નાડી ધબકે છે. હ્રુદયમાં લોહી આવે છે, અને ધકેલાય છે. તેના ધબાકા પ્રમાણેજ નાડીમાં ધબાકા થાય છે. એવી સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ શરીરમાં અનેક જાતની ચાલ્યા કરે છે. અને શરીરની રચના થાય છે. તે પણ એક જાતની જીવનક્રિયા છે. જો શરીર જીવન ક્રિયા કરતું બંધ પડે, તો નાડી પણ બંધ જ પડે. આ બીજી જીવન ક્રિયા ચાલે છે.

૩. ત્રીજી જીવન ક્રિયા ઇંદ્રિયોમાં અને તેના સૂક્ષ્મ અવયવોમાં ચાલ્યા કરે છે. જો ઈંદ્રિયોમાં જીવન ક્રિયા ન ચાલતી હોય, તો ઇન્દ્રિયો જડ થઈ જાય, અને કંઇ જાણી શકે નહીં. જે વખતે મેં આ ટોકરીનો અવાજ કર્યો તે વખતે તમારા કાન ચમકયા, અને સાંભળવાનું કામ ઝપાટાબંધ કરવા લાગ્યા. આ ઇન્દ્રિયો અને જ્ઞાન તંતુઓ વિગેરેમાં ચાલતી જીવન ક્રિયા છે.

૪. હવે શ્વાસોચ્છ્વાસ–પ્રાણાપાન નામની જીવનક્રિયા ચાલે છે. તેતો તમે સમજી શકતા જ હશો. આપણે શ્વાસ લેઇએ છીએ અને ઉચ્છ્વાસ કાઢીએ છીએ. તે ચોથી જીવન ક્રિયા છે.

આ શિવાય બીજી કોઈ જીવન ક્રિયાઓ ચાલે છે ?

ચાલતી તો હશે. પરંતુ અમે સમજી શકતા નથી. આપ કહો તો કદાચ ખ્યાલ આવે.

અહો! એમાં શું છે? આપણે બોલવાનું અને વિચારવાનું કામ કરીએ છીએ કે?

હા. હા. એ તો ધ્યાનમાં જ ન રહ્યું.

બસ. બોલવની જીવન ક્રિયા અને વિચારવાની જીવન ક્રિયા. એ બે જીવન ક્રિયા. બોલો હવે કોઇ પણ જાતની જીવન ક્રિયા તમારા શરીરમાં થાય છે?

હા. લોહી ફરે છે, આંખો ફરે છે, ગરમી જણાય છે.

એ બધી જીવન ક્રિયાઓ શરીરની જીવન ક્રિયામાં અંતર્ગત થઇ જાય છે. ગરમી રહે છે, તે તૈજસ્ શરીરની છે. તે પણ શરીરમાં જ અંતર્ભૂત થાય છે. બસ. છ ઉપરાંત મુખ્ય જીવન ક્રિયાઓ વધારે નથી. હોય તો કહેજો, ગમે ત્યારે કહેજો. તેનો વિચાર કરીશું.

અમારા ધ્યાનમાં તો આવતી નથી. પરંતુ બધા પ્રાણીઓને છ જીવન ક્રિયાઓ હોયજ, એમ જો આપનું કહેવું હોય, તો આ માખી શો વિચાર કરતી હશે?

અમારૂં ક્યાં એમ કહ્યું છે કે દરેકને છ એ છ જીવન ક્રિયાઓ હોય. કેટલાક પ્રાણીઓને છ એ હોય છે. કોઇને પહેલી પાંચ કે ચાર હોય છે. તેથી ઓચ્છી ન હોય. જેને જેટલી કહી તે પ્રમાણે પુરે પુરી જીવન ક્રિયા ચલાવે તે બધા પર્યાપ્ત પ્રાણીઓ કહેવાય.

પરંતુ તેથી ઓચ્છી હોય, તો તે અપર્યાપ્ત પ્રાણી કહેવાય. કારણ કે શ્વાસોચ્છ્વાસ વિના વધારે જીવીજ કેમ શકાય? તેને જેમ બને તેમ વેલાસર મરવુંજ જોઇએ,

એટલે તે અપર્યાપ્ત કહેવાય. પરંતુ એટલું યાદ રાખવું કે– અપર્યાપ્તને પણ પહેલી ત્રણ જીવન ક્રિયાઓ તો હોયજ. તે શિવાય તે પ્રાણીનું જે નામ હોય તે ન કહેવાય. ત્રણ જીવન ક્રિયાઓ શરૂ થઇને ચાલે, તેટલો વખત તો કોઇ પણ પ્રાણી જીવેજ.

એટલે કે–ત્રણ જીવન ક્રિયાઓ ચાલુ કરીને, અથવા પોતાને જેટલી હોય તેટલી પુરેપુરી બધીયે પૂરી કર્યા વિના મરે, તે અપર્યાપ્ત પ્રાણી કહેવાય. તેની આવી સ્થિતિ અપર્યાપ્ત નામ કર્મને લીધે થાય છે. આ છ જીવન ક્રિયાઓ આપણા જીવનમાં ચાલે છે, તે ચલાવનાર જીવન શક્તિઓ પણ છ છે. એટલે કે આત્માની એક જીવન શક્તિ છ પ્રકારે વ્હેંચાઇને પોતાનું કામ કરે છે. આ જીવન શક્તિને જૈન શાસ્ત્રમાં પર્યાપ્તિ નામ આપવામાં આવ્યું છે.

એ છ પર્યાપ્તિઓ પ્રાણી જન્મે છે, ત્યારે પ્રગટ થાય છે, અને તે છ જીવન ક્રિયાઓ કેવી રીતે ચાલે છે? પછી પણ જીવ આખા જીવન સુધી પર્યાપ્તિઓ=જીવન ક્રિયાઓ-કેવી રીતે ચલાવે છે. વિગેરે બાબતો ને લગતું સૂક્ષ્મ વિવેચન ચોકકસ સ્વરૂપમાં જૈન શાસ્ત્રમાં કરવામાં આવ્યું છે. તે સમજાવવાનો અહીં પ્રસંગ છે. એટલે સંક્ષેપમાં સમજાવવું પડશેજ.

આહાર પર્યાપ્તિ–આ પર્યાપ્તિ–શક્તિના–બળથી જીવ શરીર, શ્વાસોશ્વાસ, શબ્દ અને મનને લગતી વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરી શકે છે, તેનો યોગ્ય પરિણામ કરી શકે છે, અને તેનો ઉપયોગ પણ કરી શકે છે. આપણે ખોરાક લઇએ

છીએ, તે જળે ઉતરે ત્યાં સુધી આહાર ક્રિયા કહેવાય. તેમાં મદદગાર આ પર્યાપ્તિ છે. તથા સમયે સમયે ઉપરની વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરીએ છીએ, તે પણ આહાર કહેવાય છે. તેમાં પણ આ પર્યાપ્તિ મદદગાર છે. તથા જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ વખતે નવું શરીર બનાવવા જે ઓજસ્ સ્કંધોમાં દાખલ થાય છે, અને આહાર રૂપે તેને ગ્રહણ કરે છે, તે પણ આ પર્યાપ્તિના બળથી.

કાર્મણ અને તૈજસ્ શરીરની મદદથી ઓજસ્નો આહાર આત્મા કરે છે. ઓજસ્ એટલે વીર્ય અને રજસ્. અથવા દરેક પ્રાણીની ઉત્પત્તિને યોગ્ય સ્થળમાં રહેતા ઓજસ્પણે પરિણત થયેલા પુદ્ગલો. પ્રાણી મ્હોંથી કવલ આહાર કરે છે, અને શરીરના તમામ છિદ્રોથી રોમ આહાર કરે છે, કે જેમાં ઉપરની વર્ગણાઓ આહાર તરીકે ઉપયોગમાં આવે છે. જેમ કેઃ–આપણને ઉપવાસ હોય અને તૃષા લાગે, ત્યારે ગળે પાણીવાળું લુગડું બાંધિએ છીએ, તરસ છીપે છે, તથા ઉપર મલમ વિગેરે ચોપડવાથી અંદરના રોગ મટે છે.

આપણે કોળીયો મ્હોમાં ઉતારીયે છીએ કે તુરત મ્હોંના બધા અવયવો તેમાં કામ કરવા મંડી પડે છે. અને તેમાંથી જેટલો રસ ચુસાય તેટલો રસ ચુસે છે. એમ ઠેઠ હોજરીમાં જતાં સુધી એમને એમ ચુસન ક્રિયા થતી જાય છે. એ ચુસવા દ્વારા પણ શરીર આહાર કરે છે.

શરીર પર્યાપ્તિ–હોજરીમાં ગયેલો આહાર અથવા શરીરમાં આવેલા શરીર વર્ગણાના સ્કંધો, તથા પ્રથમ સમયે ગ્રહણ કરેલ ઓજસ્ આહાર, એ દરેક ઉપર શરીર-

રચનાને યોગ્ય ક્રિયા થવા માંડે છે. તે કરનારને શરીર પ-ર્યાપ્તિ કહેવાય છે. આહારમાં રૂપાંતર થવા માંડે છે. તેના ગંધ, રંગ, સ્વાદ, સ્પર્શ વિગેરે તમામ બદલાઇ જાય છે.

હોજરીમાં ગયેલો આહાર પરિણામ પામીને તેમાંથી અમુક રસ ચૂસાય છે, તે આહારણ ક્રિયા. તેમાં હોજ-રીમાંનો રસ મળીને તેનો જુદો પરિણામ થાય છે. એમ હોજરીમાંથી નીકળેલો ભાગ આંતરડામાં જાય છે. અને ત્યાં પણ આજ રીતે રસ ચૂસાય છે, ને આહારણ ક્રિયા થાય છે. તેમાં બીજા તત્ત્વો ભળે છે, અને રૂપાંતર થાય છે, એ શારીરિક ક્રિયા થાય છે. એમ ચાલતાં ચાલતાં કૂચા રહે છે. તે મળ રૂપે બહાર નીકળી જાય છે.

ઉપર પ્રમાણે શરીરના જુદા જુદા અવયવોએ ચૂસેલો રસ પણ એ ને એ સ્વરૂપમાં નથી રહેતો, તેમાં વળી અમુક પરિણામ થઈને તે લાલ બને છે, એટલે લોહી બને છે. તે હૃદયમાં જઇ આખા શરીરમાં ફેલાય છે.

રસનું લોહી બને અને લોહી હૃદયમાં જાય ત્યાં સુધી-માં પણ શરીરની જીવન ક્રિયાના અનેક જાતના પરિણામો થાય છે. પિત્તાશય વિગેરે સ્થળોમાંથી પિત્ત ભળે છે. અને પોતાને ઉચિત ભાગ તેમાંથી લેઇ લે છે. એમ ચાલ્યા કરે છે.

શરીરમાં ધકેલાએલું લોહી પણ, માંસ, ચરબી, હાડકા, મજ્જા, વીર્ય વગેરે રૂપે પરિણામ પામતું જાય છે. એ તો મૂળ સાત ધાતુઓ કહી—રસ, લોહી, માંસ, ચરબી, મજ્જા, હાડકાં, વીર્ય.

ઉપરાંત બીજા પણ અનેક અવયવો બને છે, હૃદય ફેફસાં, બરોળ, પિત્તાશય, દાંત, નખ, વાળ, કફ, વિગેરે વિગેરે જુદા જુદા રંગના, જુદા જુદા ઉપયોગના અનેક પરિણામો થાય છે.તે કેવળ આહારામાંથીજ. તેનું ભારે સૂક્ષ્મ પૃથ-ક્કરણ થઈને અનેક જાતની ચીજોમાં તે વ્હેંચાઇ જાય છે. તે બધું શારીરિક જીવન ક્રિયાને લીધે. અને તેની પાછળ શરીર પર્યાપ્તિનું બળ હોય છે. આ રીતે શારીરિક જીવન ક્રિયાના બળથી પરિણામ પામેલા તત્ત્વોમાં પણ એક જાતની જીવન શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તે નવાઓને પોતાનો વારસો આપે છે. અને પોતે નિરુપયોગી થતા જાય, તેમ તેમ શરીરથી ખસ્તા જાય છે. આમ પ્રતિ સમય ચાલ્યા કરે છે.

આપણે નિર્જીવ નખ કાપી નાંખ્યા, કે વાળ કતરાવી નાંખ્યા કે તુરત પાછળ નવા આવે છે. તે સંતત ચાલતી આ જીવન ક્રિયાને લીધે. ગુમડું થયું હોય, તે પણ અમુક વખતે વગર ઔષધે પણ મટી જાય છે. તે પણ આ ક્રિયાને લીધેજ નવા નવા જીવન તત્ત્વો ત્યાં દાખલ થાય છે, અને જુના જુના નિ:સત્ત્વ થઇને ખરતા જાય છે. આમ સતત ચાલ્યા કરે છે. આ બાબત વૈદ્યકીય શારીરિક રચનાનું જ્ઞાન હોય, તો વધારે સારી રીતે સૂક્ષ્મતાથી સમજાય.

ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિ. શરીર પણે પરિણત થયેલાં તત્ત્વો ઇંદ્રિયોના સ્થાનો પામીને ત્યાં વધારે તેજસ્વી અને બહારના પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવા માટે વધારે પાણીદાર થઈને ઉપયોગમાં આવે છે. આ જાતની અમુક તત્ત્વોમાં

થતી જીવન ક્રિયા, તે ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિના બળથી થાય છે. એટલે કે તીવ્રજીવનક્રિયા—શક્તિવાળા અવયવો તૈયાર થઈ જાય છે. અને તેમાં પણ વિષયોને આકર્ષવાની જીવન ક્રિયા શરૂ થાય છે.

આ ત્રણ જીવન ક્રિયાઓ પુરી કર્યા વિના કોઇ પણ જીવ મરેજ નહીં. ઓછામાં ઓછી એટલી જીવન ક્રિયા કર્યા પછીજ જીવ મરણ પામે છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ—આહાર પર્યાપ્તિ અને શરીરના બળથી ખેંચેલી શ્વાસોશ્વાસ વર્ગણામાં પરિણામ થાય છે. અને તે શ્વાસોચ્છવાસ લેતી વખતે ઉપયોગમાં આવે છે, ને પાછી છુટી થઈ જાય છે, વળી બીજી આવે છે. એમ ચાલ્યા કરે છે. તે આ પર્યાપ્તિને બળે. શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગણાનો ઉપયોગ કરતી વખતે શ્વાસોચ્છવાસ નામ કર્મ મદદમાં હોય છે. એ યાદ રાખવું.

ભાષા પર્યાપ્તિ અને મન પર્યાપ્તિ—આ બન્ને વર્ગણાઓ પણ આહાર પર્યાપ્તિ અને શરીરના બળથી આહૃત થાય છે, અને આ બે પર્યાપ્તિઓના બળથી તેના પરિણામ થાય છે. એટલે કે બોલવા, વિચારવામાં કામ લાગે એવું રૂપાંતર થાય છે. પછી બોલવા તથા વિચારવામાં ઉપયોગમાં આવી ગયા પછી પાછા એ સ્કંધો નકામા થઇ ફેંકાઇ જાય છે. ગ્રહણ, પરિણામ અને ફેંકવા, એ ત્રણે જીવન ક્રિયામાં આ પર્યાપ્તિઓ મદદગાર થાય છે.

આ રીતે આ છ જીવન ક્રિયામાં આ છ પર્યાપ્તિઓ મદદગાર છે. હવે તે જીવન શક્તિઓ–પર્યાપ્તિઓ પ્રથમ પ્રગટ શીરીતે થાય છે? તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે.

પ્રથમ સમયે આહૃત થયેલા આહારના સ્કંધોના છ વિભાગ પડી જાય છે. પછી પ્રતિ સમયે આવતા એ સ્કંધોનો એ પ્રમાણે એ વિભાગોમાં ઉમેરો થતો જાય છે.

હવે પહેલા વિભાગમાં—એવી શકિત ઉત્પન્ન થાય છે, કે જે આહારના સ્કંધો ખેંચવા પરિણમાવવા વિગેરે જાતનું કામ કરી શકે એવી હોય છે.અને એ શક્તિ પહેલા સમયમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે એક સમયની આહાર પર્યાપ્તિ. અર્થાત્ આત્માની શકિત પ્રથમ સ્કંધોદ્વારા પ્રગટ થાય છે, અને પછી આખા જીવન ભર આહાર લેવાનું કામ ચાલ્યા કરે છે.

બીજા વિભાગમાં—આહૃતવર્ગણાનો શરીરપણે પરિણામ કરવાની શકિત ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રીજામાં—શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોમાંથી ઇંદ્રિયોના પરિણામો કરવાની શકિત પેદા થાયછે.બાકીના વિભાગોમાં અનુક્રમે શ્વાસોચ્છવાસ, ભાષા અને મન સુધીનું કામ કરવાની શકિત પેદા થાય છે.

આ છ ભાગોમાં પહેલેથી સાથે તૈયારી થવા માંડે છે, પણ પુરા થતાં વાર લાગે છે. એટલે કે—તેની પૂર્ણતા અનુક્રમે થાય છે. કારણ કે ઉત્તરોત્તર કાર્ય બારીક કરવાનું હોય છે, એટલે તે કામને માટેના સંચાઓ પણ બારીક અવયવો વાળા બનાવવા પડે છે, બારીક અવયવો વાળા સાંચા બનાવતા પણ વખત લાગેજ. પછી અનુક્રમે તૈયાર થઇ ગયેલા એ છએ મુખ્ય યંત્રો દ્વારા પર્યાપ્તિ શકિત પ્રગટ થઇ જીવન ક્રિયાઓ ચલાવ્યા કરે છે. આ વિભાગો શરીરમાં માત્ર અમુક જગ્યાએજ હોય છે એમ નથી. પણ આખા શરીરમાં એ છ એ સાધનો વ્યાપ

હોય છે. એટલે એ છ એ જીવન શક્તિઓ આખા શરીરથી પ્રગટ થાય છે, અને આખા શરીરમાં જીવન ક્રિયાઓ ચાલે છે. જો કે તેના અમુક અમુક મુખ્ય મથકો હોય છે, છતાં તેનો શરીર આખામાં પ્રચાર અને ઉપયોગ હોય છે. આ રીતે બાકીની પાંચેય પર્યાપ્તિઓના યંત્રો અંતર્મૂહૂર્તમાંજ તૈયાર થઈ જાય છે. છતાં અંદર અંદર તો અનુક્રમેજ પુરા થાય છે.

અર્થાત્–પુદ્ગલો પરિણમાવવા માટેની જીવન ક્રિયાઓ ચલાવવા, પુદ્ગલોના જથ્થા દ્વારા બહાર પડતી જીવન શક્તિ, તે પર્યાપ્તિ. આ વ્યાખ્યાયે બરાબર બંધ બેસતી થશે.

આ રીતે આ છ જાતની જીવન ક્રિયાઓની પરસ્પર જીવન શક્તિઓ ઉપર પણ અસર થાય છે. કારણ કે એ બધી એક મહાન્ જીવન ક્રિયાઓની પેટા શાખાઓ હોય છે. જીવ ઉત્પન્ન થતી વખતે આ જીવન શક્તિઓ પર્યાપ્ત નામ કર્મને ધ્યાનમાં રાખી જે અસર ઉત્પન્ન કરે છે, તેજ વખતે શરીર, પ્રત્યેક, સાધારણ, શુભ, સંઘાતન, બંધન, વર્ણાદિ, નિર્માણ વિગેરે વિગેરે કર્મો પણ પોતાની અસર પહેલેથીજ કરવા લાગ્યા હોય છે. અને ગતિ, જાતિ વિગેરે તમામ કર્મ પણ પોતાની અસર પાડે છે. એ બધી અસરોના સરવાળા રૂપ અમુક જાતનું શરીર, અમુક સંખ્યામાં–અમુક આકારની, તથા અમુક તીવ્ર શક્તિ વાળી ઇંદ્રિયો, શ્વાસોશ્વાસની રીત, ભાષા અને મનને લગતી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

પર્યાપ્તિના સંબંધમાં ઘણું સમજવા જેવું છે. પરંતુ તેના સંગ્રહમાંથી સંક્ષેપમાં તમને અહીં સમજાવ્યું છે.

૧૩૮. ૯૦. ૧. પ્રત્યેક નામ કર્મ
૧૩૯. ૯૧. ૨. સાધારણનામકર્મ } આ બન્ને કર્મો પરસ્પર સપ્રતિપક્ષ છે, અને પુદ્‌ગલ વિપાકી છે. એટલે કે—આત્માએ શરીરમાં રહેવું જોઇએ, પણ એકને માટે એક શરીર, કે ઘણા શરીર? અથવા ઘણા જીવને માટે એક શરીર કે ઘણા શરીર? આ પ્રશ્નો ઉભા થાય છે. તેના નિકાલ આ કર્મોની યોજનાથી થઇ જાય છે. એક જીવ માટે એક જ શરીરમાં રહેવાનો હક્ક પ્રત્યેક નામ કર્મ અપાવે છે. અને એક શરીરમાં અનંત જીવોએ રહેવું જ જોઇએ એવી ફરજ સાધારણ નામ કર્મ પાડે છે. બાકી એક જીવને માટે ઘણા શરીરની આવશ્યકતા નથી. કોઇને બે શરીર સાથે જોડાયેલા જણાય છે. પણ તે તો ઉપઘાત છે, વિકાર છે.

૧૪૦. ૯૨. ૧. સ્થિર નામ કર્મ
૧૪૧. ૯૩. ૨. અસ્થિર નામ કર્મ } આ બન્ને પરસ્પર વિરુદ્ધ કર્મો પુદ્‌ગલ વિપાકી છે. શરીરમાં અમુક અવયવો સ્થિર હોય તોજ તે વધારે ઉપયોગી થાય, જેમકેઃ—દાંત, હાડકાં વિગેરે. અને અમુક અવયવો અસ્થિર હોય તો જ તે વધારે ઉપયોગી થાય. જેમકેઃ—હાથ, પગ, આંખ, વિગેરે. માટે અમુક અવયવોમાં સ્થિરતા ઉત્પન્ન કરનાર સ્થિર નામકર્મ છે. અને અસ્થિરના ઉત્પન્ન કરનાર અસ્થિર નામકર્મ છે.

૧૪૨. ૯૪. ૧. શુભ નામ કર્મ } આ પણ પરસ્પર
૧૪૩. ૯૫. ૨. અશુભ નામ કર્મ } વિરોધી પ્રકૃતિઓ
પુદ્ગલ વિપાકીની છે.

શરીરનો ઉપરનો ભાગ શુભ ગણાય છે, અને નીચેનો ભાગ અશુભ ગણાય છે. માટે તે વ્યવસ્થા કરનાર આ કર્મો છે. કોઇને પગ અડકે છે, તો તેને અરુચિકર લાગે છે. અને હાથ અડકે છે, તો તે અરુચિકર ન લાગતાં રુચિકર પણ લાગે છે. અર્થાત્ શુભભાવ, શોભા, મંગળમય અવયવોનું પ્રેરક શુભ નામકર્મ છે, અને અશુભ નામકર્મ તેથી વિપરીત છે.

૧૪૪. ૯૬. ૧. સૌભાગ્ય નામ કર્મ } આ બન્ને પર-
૧૪૫. ૯૭. ૨. દૌર્ભાગ્ય નામ કર્મ } સ્પર વિરોધી
પ્રકૃતિઓ જીવ વિપાકી છે. સુરૂપ કે કુરૂપ છતાં જોતાની સાથે પોતાના પ્રત્યે વ્હાલ ઉપજે એવી જાતની અસર આત્મા ઉપર પાડી શકે છે. તે આ સૌભાગ્ય નામકર્મને લીધે. અને જોતાંની સાથે જ સામાના મનમાંથી અણગમાની લાગણી જાગી ઉઠે છે. તે દુર્ભાગ્ય નામકર્મને લીધે.

૧૪૬. ૯૮. ૧. સુસ્વર નામ કર્મ } આ બન્ને પર-
૧૪૭. ૯૯. ૨. દુઃસ્વર નામ કર્મ } સ્પર વિરો-
ધિની પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે. જો કે અવાજ—શબ્દ એ પુદ્ગલનો પરિણામ છે. પરંતુ તેમાં સારાપણા અને નરસાપણાના પ્રેરક આ કર્મો છે. તેથી તે જીવવિપાકી છે. અવાજમાં મીઠાશનું પ્રેરક સુસ્વર નામકર્મ છે. અને કડવાશનું પ્રેરક દુઃસ્વર નામકર્મ છે.

૧૪૮. ૧૦૦. ૧. **આદેય નામ કર્મ** } આ બન્ને
૧૫૧. ૧૦૧. ૨. **અનાદેય નામ કર્મ** } કર્મો પણ પરસ્પર વિરોધી અને જીવવિપાકી છે. બીજા જીવ આ જીવનો હુકમ માને, એવી સ્થિતિમાં જીવને મૂકનાર કર્મ આદેય નામકર્મ, અને અધિકાર છતાં બીજા હુકમ ન માને, એવી સ્થિતિમાં જીવને મૂકનાર કર્મ તે અનાદેય નામકર્મ.

૧૫૦. ૧૦૨. ૧. **યશઃ કીર્તિ નામકર્મ** } આ બન્ને
૧૫૧. ૧૦૩. ૨. **અપયશઃ અકીર્તિ નામકર્મ** } પરસ્પર વિરોધી કર્મો પણ જીવવિપાકી છે.

જીવનો યશ અને કીર્તિ ફેલાવનાર યશ-કીર્તિ નામકર્મ છે. અને અપયશ અને અપકીર્તિ ફેલાવનાર અપયશ-અપકીર્તિ નામકર્મ છે.

પાઠ ૮ મો.

૭ ગોત્ર કર્મ.

ઉંચ-નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થવાને પ્રેરક આ કર્મ છે.

૧૫૨. ૧. **ઉંચ ગોત્ર કર્મ**—આ કર્મને લીધે ઉંચ-સંસ્કારવાળા દેશ, જાતિ, કુળ, સ્થાનમાં જન્મ તથા માન, સત્કાર, વૈભવી જીવનઃ વિગેરેનું પ્રેરક આ કર્મ છે.

૧૫૩. ૨. **નીચ ગોત્ર નામકર્મ**—ઉપરનાથી વિપરીત હલકી પરિસ્થિતિનું પ્રેરક આ કર્મ છે.

૮ અંતરાય કર્મ.

આ કર્મ જીવની દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, અને વીર્ય એ પાંચ શક્તિઓનું આવરણ કરે છે. આ બાબત ૪ ચોથા પાઠમાં વિગતવાર સમજાવેલ છે.

૧૫૪. ૧. **દાનાન્તરાય કર્મ**—આત્મા સમસ્ત

જગતનું દાન કરી શકે છે. તે શક્તિપર આવરણ કરનાર આ કર્મ છે. માટે તે જીવવિપાકી છે. અને એ રીતે અંતરાય કર્મની બધી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે. કારણ કે તે સીધી રીતે આત્માના દાનાદિ ગુણો ઉપર અસર કરે છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓછું તેટલું દાન કરી શકે છે.

૧૫૫. ૨. **લાભાન્તરાય કર્મ**—આત્મા આખા જગત્‌નો પોતાના વિકાસમાં ઉપયોગ કરીને લાભ મેળવવા માટે સ્વતંત્ર છે. તેના પર આ કર્મ આવરણ કરે છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓછું, તેટલી વસ્તુથી લાભ ઉઠાવી શકે છે.

૧૫૬. ૩. **ભોગાન્તરાય કર્મ**—જગત્ ભરના તમામ ભોગો ભોગવવાને આત્મા સ્વતંત્ર છે. તેના ઉપર આ કર્મ આવરણ કરે છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓછું તેટલી વસ્તુઓ ભોગમાં લઇ શકે છે. ભોગ્ય એટલે દીર્ઘ કાળ ભોગવાય તેવી વસ્તુઓ.

૧૫૭. ૪. **ઉપભોગાન્તરાય કર્મ**—જગત્ ભરની ઉપભોગ્ય તમામ વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરવાને આત્મા સ્વતંત્ર છે. તે શક્તિ ઉપર આવરણ કરનાર આ કર્મ છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓછું, તેટલી જ વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરી શકે છે. ઉપભોગ એટલે માત્ર અમુક વખત સુધી જ ભોગવાય તે. ફૂલ, અત્તર, તેલ, વિગેરે. ભોગ અને ઉપભોગ બન્ને વ્યવહારમાં જુદા જુદા ગણાય છે, એ દૃષ્ટિથી અહીં પણ ભેદ પાડવામા આવ્યો છે.

૧૫૮. ૫. **વીર્યાન્તરાય કર્મ**—આત્મામાં અનંત શક્તિ છે- અનંત સામર્થ્ય છે. જ્યારે જેમ ધારે ત્યારે

તેમ કરવાની તેનામાં શક્તિ છે. આ શક્તિ ઉપર આવરણ કરનાર આ કર્મ છે. માત્ર જેટલું આવરણ ઓચ્છું તેના પ્રમાણમાં જ તે બળ વાપરીને બધા વ્યવહારો કરી શકે છે.

કુલ ૧૫૮ એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓનું સાધારણ વિવેચન સમજાવ્યું છે.

પાઠ ૯ મો.

ઉદય

ઉદય એટલે વિપાક, અનુભાવ, ફળ, એ બધા સમાનાર્થક શબ્દો છે. ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ કર્મ જેમ જેમ ઉદયમાં આવતું જાય છે, તેમ તેમ તે તે કર્મના તે તે ફળો-સામગ્રીઓ અવસ્થાઓ વિગેરે આત્માને સંપ્રાપ્ત થતા જાય છે.

હવે મારો પ્રશ્ન એ હતો કે-"તમે એટલે શું ?" ત્યારે તેના જવાબમાં-તમારો આત્મા, તેનું સ્વરૂપ અને શક્તિઓ, અને જુદા જુદા કર્મોને લીધે તમને મળેલી સામગ્રીઓ, એ બધાનો સમુદાય તે તમે છો, એ હવે બરાબર સમજ્યા હશો.

વળી તમારી પાસે કયા કયા કર્મો છે, કે જેને લીધે તમને આ ઘણી ખરી સામગ્રીઓ મળી છે? અથવા તમારા આત્માની તથા શરીરની પ્રવૃત્તિઓમાં વપરાતી અનેક સામગ્રીઓ ઉપરથી તમારી પાસે કયા કયા કર્મો હોવા જોઈએ ? કયા કયા કર્મોનો કેટલી હદસુધી ઉદય છે ? વિગેરે હવે ચોક્કસ નક્કી કરી શકશો કે કેમ ?

હા, જી.

તો તે પ્રમાણે તમારી મેળે એ વિચારો. પછી તમારા મિત્રો, બીજા માણસો. પશુપક્ષિઓ, ગાયો, ઘોડા, વિગેરેને ક્યા ક્યા કર્મો હશે? તે તમારી મેળે શોધવા લાગો, અને નક્કી કરો. પછી કિડાઓ જંતુઓ વિગેરે જુદા જુદા પ્રાણી વર્ગ ઉપર જેટલી બુદ્ધિ પહોંચે તેટલું ઘટાવો. ત્યારે તમને કર્મનું નાટક કેવું વિચિત્ર છે ? તે બરાબર સમજાશે. આ ઘટનાઓ કરો, લખો અને રોજ રોજ અમને બતાવો, એટલે તમારૂં જ્ઞાન કેટલું ચોક્કસ થયું છે ? તેની ખાત્રી થાય. અને ચોક્કસ થયેલું જ્ઞાનજ આગળના ભાગો સમજવામાં બરાબર મદદગાર થશે. વળી દરેક પ્રાણીઓની સરખામણી અને જુદાપણું વિચારો. તેના કારણભૂત કયું કર્મ કોને છે ? અને કોને નથી ? તે પણ વિચારો.

ઉદય એ બહાર જણાતું કર્મોનું પરિણામ છે. એટલે તેના ઉપરથી કર્મોનું અનુમાન ઘણું ખરૂં થઇ શકશે. વળી કયા પ્રાણીને કઇ સ્થિતિમાં કયા કયા કર્મોનો બંધ, ઉદય અને સત્તા હોય ? તે વિગતવાર અને પદ્ધતિસર આપણે એક ભાગમાં વિચારીશું. વળી એકી સાથે બંધ, ઉદય, સત્તા, તથા સંક્રમ, વિગેરે કરણોમાં કયા કર્મની કઇ પરિસ્થિતિ હોય ? વિગેરે હજુ ઘણું વિચારવાનું બાકી છે.

કર્મ પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં પણ તેની સ્થિતિ, પ્રદેશાવયવો, ઘાતિ અઘાતિપણું, પરાવર્તમાન, અપરાવર્તમાન, વિગેરે વિસ્તૃત વિચાર હવે પછીના ભાગમાંજ કરીશું, ત્યારે આ વિષયની ગહનતાનો ખરો ખ્યાલ તમને આવશે.

કર્મોનો ઉદય ચાર પ્રકારે થાય છે. અર્થાત્ કર્મો પોતાનો વિપાક ચાર પ્રકારે બતાવે છે. એ વાત ઘણે અંશે તો તમારે આવી ગઈ છે. પરંતુ તેનો સંગ્રહ અહીં કરી લેવો ઠીક પડશે.

જીવવિપાકી, પુદ્ગલ વિપાકી, ક્ષેત્ર વિપાકી, અને ભવવિપાકી.

૧ **જીવવિપાકી**—જીવ ઉપર સીધી અસર કરનારા કર્મો જીવ વિપાકી કહેવાય છે. જ્ઞાનાવરણીય ૫, દર્શનાવરણીય ૯, વેદનીય ૨, મોહનીયની ૨૮, ગોત્રની ૨, અંતરાયની ૫, તથા નામ કર્મમાં-ગતિ ૪, જાતિ ૫, વિહાયોગતિ ૨, શ્વાસોશ્વાસ નામ કર્મ ૧, તીર્થંકર નામ કર્મ ૧, ત્રસ ૧, બાદર ૧, પ્રર્યાપ્ત ૧, સૌભાગ્ય, ૧, સુસ્વર ૧, આદેય ૧, યશ ૧, એ સાત તથા સ્થાવર ૧, સૂક્ષ્મ ૧. અપર્યાપ્ત ૧, દૌર્ભાગ્ય ૧, દુઃસ્વર ૧, અનાદેય ૧, અને અપયશ ૧. એ સાત કર્મ, એમ ચૌદ સપ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિમાંથી, એટલે નામ કર્મની ૨૭ પ્રકૃતિ, એટલે કુલ—

૫+૯+૨+૨૮+૨૭+૨+૫=૭૮ જીવવિપાકી.

પુદ્ગલ વિપાકી-પુદ્ગલ એટલે જડ પરમાણુઓ અને સ્કંધો, અર્થાત્ શરીર, પ્રાણાપાન, ભાષા અને મન એ પુદ્ગલો છે. અને તે જીવને ઉપયોગમાં આવે છે. તથા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તથા શબ્દ, બંધ, સૂક્ષ્મતા, સ્થૂલતા, સંસ્થાન, ભેદ, અંધકાર, છાયા, આતાપ, પરાઘાત ઉપઘાત, અગુરુલઘુ, ઉદ્યોત, સંઘાત, મજબૂતિ વિગેરે પુદ્ગલ દ્રવ્યના પરિણામો છે, અર્થાત્ પુદ્ગલો અપાવનાર અને

તેના પરિણામો ઉપર અસર કરનારા કર્મો પુદ્ગલ વિપાકી છે. અને તે માત્ર નામ કર્મમાંજ એ પ્રકાર છે.

શરીર નામ કર્મ	૫.	નિર્માણ નામ કર્મ	૧.
અંગોપાંગ નામ કર્મ	૩.	પરાઘાત નામ કર્મ	૧.
બંધન નામ કર્મ	૧૫.	ઉપઘાત નામ કર્મ	[illegible]
સંઘાતન નામ કર્મ	૫	આતાપ નામ કર્મ	
સંહનન નામ કર્મ	૬.	ઉદ્યોત નામ કર્મ	
સંસ્થાન નામ કર્મ	૬.	પ્રત્યેક નામ કર્મ	
વર્ણ નામ કર્મ	૫.	સાધારણ નામ કર્મ	૧.
ગંધ નામ કર્મ	૨.	શુભ નામ કર્મ	૧.
રસ નામ કર્મ	૫.	અશુભ નામ કર્મ	૧
સ્પર્શ નામ કર્મ	૮.	સ્થિર નામ કર્મ	૧.
અગુરુલઘુ નારા કર્મ	૧.	અસ્થિર નામ કર્મ	૧.
			૭૨

ક્ષેત્રવિપાકી—ચાર આનુપૂર્વી કર્મો. કારણ કે તે પ્રકૃતિ બે ગતિની વચ્ચે બરાબર આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી રૂપ ક્ષેત્રપર પસાર થતાં જીવને ઉદયમાં આવે છે.

ભવવિપાકી—ચાર આયુષ કર્મો. તે માત્ર અમુક ભવમાંજ ઉદયમાં આવે છે. માટે તે ચાર ભવવિપાકી કહી શકાય. ભવ વિપાકી બીજી પણ ગણાવી શકાય. પરંતુ મુખ્ય રીતે આ ચાર ભવ વિપાકી છે, માટે તેને ગણાવી છે.

જો કે બધી કર્મ પ્રકૃતિઓ જીવ ઉપર અસર કરે છે, માટે જીવ વિપાકી કહી શકાય, છતાં મુખ્યતા ધ્યાનમાં રાખીને આ ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે.

યોજકના અન્ય ગ્રન્થોઃ-

संशोधितः-संस्कृत-प्राकृतग्रन्थाः—

१	सिद्धदूतम्	०-
२	वसुदेवहिण्डीसारः	०-६
३	नयप्रकाशस्तवः	०-१
४	वेदाङ्कुशः	०-६
५	मण्डनग्रन्थसंग्रहः, भा. १ मः	०-१२
६	,, ,, भा. २ यः	०-६
७	तिलकमञ्जरीकथा [संस्कृतपद्यम्]	०-८
८	अनेकान्तवादप्रवेशः, [सटिप्पणः]	०-५
९	चतुर्विंशतिप्रबन्धः	१-०
१०	प्राकृत-व्याकरणम् [सिद्धहेम-अष्टमोऽध्यायः]	१-०
११	जीवानुशासनम्	१-०
१२	कामदेवनृपकथा	३

ગુજરાતી ભાષામાં—

૧૩ તિલક મંજરી કથા સારાંશ ૧-૮

ઠે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સભા—પાટણ.

૧૪ ધર્મવીર શેઠ વેણીચંદભાઇ ... ... ભેટ

ઠે. જૈન પાઠશાળા—મેસાણા.

अध्यात्म-विद्या-प्रकाशन-कार्य—

૧૫ કર્મ વિચાર. ભાગ ૧ લો. [પ્રથમાવૃત્તિ] } નથી ભેટ
૧૬ નમોક્કાર ને કરેમિ ભંતે !— [,,] } ભેટ

૧૭ } કર્મ વિચાર. ભાગ ૧ લો. [બંધ] બીજી આવૃત્તિ ૦—
૧૮ } ,, ભાગ ૨ જો. [સત્તા] પ્રથમાવૃત્તિ

૧૯ ,, ભાગ ૩ જો. [ઉદય] પ્રથમાવૃત્તિ [ભેટ] ૦—

૨૦ કરેમિ ભન્તે !-સૂત્ર. ભાગ ૧ લો. ગ્લેજ કાગળ... ૦—

પાકું પુંઠું, જાડા કાગળ ... ૦—

ઠે. જૈન વિદ્યા ભુવન—રાધનપુર